CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ कथा प्रारम्भः

प्रथम अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे अगस्त्य मुनि! परब्रह्मकी मायामयी शक्ति-स्वरूपिणी महाप्रकृति देवीका विशाल गर्भमा अनन्तकोटि ब्रह्माण्डहरू कति उत्पन्न हुन्छन् कति विलीन हुन्छन् यसको केही पारावारै छैन। तिनै ब्रह्माण्डहरूमध्ये यो पनि कुनै एउटा ब्रह्माण्ड हो, जसमा हामीहरू जन्मन्छौं, फेरि बिलाउँछौं पनि। यस्तो महत्त्वपूर्ण ब्रह्माण्डका विषयमा जिज्ञासा हुनु एक संभवनीय कुरा हो। तसर्थ यसको स्वरूप कस्तो छ, कति ठूलो छ, यहाँ के के वस्तु पाइन्छ, यो बनेको कति वर्ष भयो, यसको आयुष्य बाँकी कति छ, कसरी यो आखिरमा बिलाउँछ भन्ने इत्यादि कुरामा विचारवान् पुरुषको उत्पन्न भइरहेको इच्छा पूर्ण गराउन सके जगत्‌ले मागेको कुरा पूरा हुन जाँदा श्रोतालाई पनि भारी सन्तोष हुन जानेछ। यो कुनै

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मामूली कुरा होइन, तसर्थ खालि अडकल र अडकलपच्चू कुराका भरमा यसको तत्त्व निर्णय गर्नु हुँदैन, किन्तु, सर्वविद् योगीहरूले बनाएका शास्त्रका भरमा नै निर्णय गर्नु असल हो, किनभने साधारण मानिसका बुद्धिबाट यस अपरिमेयको परिमाण सर्वथा पत्ता लाग्न सक्दैन। तसर्थ यसको स्वरूप पहिचान गर्न सबभन्दा पहिले वेद र वैदिक शास्त्रको सहायता लिनु अत्यन्तै आवश्यकता छ। तसर्थ वेद, पुराण, दर्शनशास्त्रतिर आँखा लगाउने हो भने अघि यो संसार पद्मकल्पमा जलमय छँदा योगनिद्रामा निदाएका ब्रह्मस्वरूप विष्णुका नाभिदेखि सहस्र दल कमल उत्पन्न भयो। त्यसै कमलमा ब्रह्मा बसी संसार सृष्टि गर्न विचार गर्दा भए। त्यसै बखतमा विष्णुका कानेगुजीदेखि बड़ा वीर पराक्रमी मधु र कैटभ भन्ने नाम गरेका दुइ दैत्य उत्पन्न भए। मधु-कैटभ दैत्यले कहाँ के छ भनी जलमय संसारमा भ्रमण गर्दा ब्रह्मा बसेको सहस्र दल कमलनेर पुगी कमलको डाँठ देखे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र कमलको डाँठ समाती माथि गई ब्रह्मालाई देखे र ती ब्रह्मालाई खसाल्न तैयार भए। तब ब्रह्मा डराई योगमायाको आराधना गरे र योगमाया प्रकट भइन्। योगमाया प्रकट भएपछि बिन्ती गरे कि—"हे ईश्वरी, विष्णुलाई जागा गराइदिनु होस्" भन्ने ब्रह्माको वचन सुनी योगमायाले श्रीविष्णुलाई जागा गराइन्। श्री विष्णु जागा भए र मधु र कैटभलाई देखी क्रोधले चाँड़ै युद्ध गर्न अगि सरे। दिव्य पाँच हजार वर्षसम्म जलमा युद्ध गरे तैपनि मधु-कैटभ दैत्यलाई जित्न सकेनन् र—"हे दैत्यहो! तिमीहरू बड़ा पराक्रमी रहेछौ, म सन्तोष भएँ, वरदान माग" भनी विष्णुले आज्ञा गरे। त्यो आज्ञा सुनी मधु-कैटभ दैत्यले अहंकार गरी भने—"हे विष्णु! युद्धमा तिमीलाई हामीले जित्यौं, तिमी के वरदान देउला, वरु तिम्रो इच्छा भएको वर हामीसँग माग" भने। यस्ता मधु-कैटभका वचन सुनी विष्णु आज्ञा गर्नुहुन्छ—"म वर ता माग्दछु, तर वाचा गर।" तब मधु-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कैटभ दैत्यले—"तिमीले मागेको हामी अवश्य दिऔंला" भनी वाचा गरे। तब विष्णु आज्ञा

(विष्णुले मधु र कैटभलाई काखमाराखी मारेको)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गर्नुहुन्छ—"हे दैत्यहो, अरू थोक के वर मागूँ, तिमी दुवैलाई मार्छु, मेरा हातदेखि मर। यस्ता विष्णुका वचन सुनी मधु-कैटभ दैत्यले भने—"हे विष्णु! तिमीले कपट गरी वर माग्यौ, तर हामीले वाचा गरेको छ, दिन्छौं।" अब के गरौं भनी मनमा विचार गरी सब जलमय संसार देखी विष्णुसँग भने—"हे विष्णु! हामीलाई जल नभएको ठाउँमा मार।" यति दैत्यले भनेको सुनी विष्णुले ती दुवै दैत्यलाई काखमा लिई हेलैसित मारे। तिनै दैत्यको बोसो शीतकालमा तुषाराले पानी जमेझैं समुद्रको जलमा जमी पृथ्वी भइन्। मासुले पर्वत भए। हाड़ले पत्थर भए। त्यो देखी ब्रह्माले अब सृष्टि गरूँ भनी सबभन्दा पहिले चौध लोक भएको भुवन सृष्टि गरे। एउटा ब्रह्माण्डका मुख्य १४ भाग हुन्छन् भन्ने भनाइ सबैको एकै-नासको पाइन्छ।

विराट् ब्रह्मको वर्णनतर्फ ध्यान दिएको खण्डमा ब्रह्माण्डको बनावट जस्तो मानिसको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शरीरको बनावट छ उस्तै छ । मनुष्य शरीरको मेरुदण्ड जस्तै ब्रह्माण्ड शरीरको पनि मेरुदण्ड हुन्छ, त्यसैलाई शास्त्रकारहरूले सुमेरु पर्वत भन्ने गौणीवृत्तिका आधारमा नाउँ राखेका हुन् । जस्तै—मेरुदण्डको आधारमा मनुष्यको शरीर ठडिन्छ त्यस्तै सुमेरुको भरमा ब्रह्माण्ड शरीर खडा हुन्छ । मेरुदण्ड हाडका तरीहरूको जोर्नीबाट बनेको हुन्छ । तरीलाई 'पर्व' भन्छन्, तसर्थ तरी भएका मेरुदण्डलाई 'पर्वत' भन्दछन् भन्ने नाम व्याकरणको "तप्पर्वमरुद्भ्याम्" यस अनुशासन-अनुसार भएको हो, अतएव मेरुदण्डलाई मेरुपर्वत भन्नु कुनै अनुशासन-विरुद्ध कुरा होइन । यसै विज्ञानका आधारमा ब्रह्माण्ड शरीर खडा पार्ने मध्य भागका दैवी पर्वहरूको सन्धि भएको स्थान-विशेषलाई मेरु पर्वत सुमेरु पर्वत भनेको हो । यहाँ सुमेरु ब्रह्माण्ड शरीरको मेरुदण्ड या रीढ अथवा डँड़ाल्नु हो । यो ब्रह्माण्ड शरीरको माझमा पर्दछ । यसैका आधारमा ब्रह्माण्ड शरीर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उभिन्छ । देवी जगत्को महिमा अवर्णनीय हुनाले यसलाई सुनको पर्वत हेमाद्रि इत्यादि शोभायुक्त वर्णनद्वारा प्रशंसा गरिन्छ । भूलोकभन्दा केही तलदेखि स्वर्गलोकभन्दा केही माथिसम्मा यस सुमेरुको विस्तार छ । जस्तै—हिमालय, विन्ध्याचल आदि पर्वतले धरालाई दृढ बनाउँछन् त्यस्तै मेरुले पनि ब्रह्माण्डलाई दृढ पार्छ । तर यी स्थूल पर्वत हुन् । यो सूक्ष्म छ । यसैका भरमा ब्रह्माण्डलाई १४ भागमा विभक्त गरेको छ । यिनै चौध अङ्गका नाम यी हुन्—जस्तै :—भूर्लोक–१, भुवर्लोक–२, स्वर्लोक–३, महर्लोक–४, जनलोक–५, तपोलोक–६, सत्यलोक–७ । अतल–१, वितल–२, सुतल–३, तलातल–४, महातल–५, रसातल–६, पाताल–७ । तिनमध्ये तल्ला सात लोकमा इन्द्रियसम्बन्धी सुख स्वर्गमा भन्दा पनि ज्यादा हुन्छ, यिनै लोकलाई बिलस्वर्ग पनि भन्दछन्, तसर्थ त्यहाँ इन्द्रिय-सुखका लालची दैत्य दानव नागहरू स्वतन्त्र सुखमा मग्न भएर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बस्दछन् । प्रायशः तिनीहरू दैवी प्रकृतिका विरुद्ध आसुरी प्रकृतिका हुन्छन् । अतः आफ्ना आफ्ना प्रकृतिअनुसारको भोग भोग्न स्वभावैले अधो-लोकमा रतिन्छन् । माथिल्ला ७ लोकमध्ये भूर्लोक र भुवर्लोकलाई भौम-स्वर्ग पनि भन्दछन् । विल-स्वर्ग र दिव्य स्वर्गका बीचमा भएको यस भौम स्वर्गलाई मध्यम श्रेणीको स्वर्ग पनि भन्दछन् । यसै भौम स्वर्गका पेटमा पृथ्वी, सूर्य, चन्द्र, नक्षत्र, ध्रुव इत्यादि स्थूल लोक रहेका छन् भन्ने शास्त्रको सिद्धान्त छ । यसमाथिको लोक-लाई दिव्य स्वर्ग पनि भन्दछन्, जसमा महेन्द्रको राज्य छ, उसैले यो माहेन्द्र स्वर्ग नामले समेत पुकारिन्छ । यसभन्दा माथिल्लो लोकलाई महर्लोक भन्दछन्, यसैलाई प्राजापत्य स्वर्ग पनि भन्छन् । त्यसभन्दा माथि ब्राह्मस्वर्ग आउँछ । ब्राह्मस्वर्गमा तीन लोक—जनलोक, तपोलोक, सत्यलोक पर्द-छन् । भौम स्वर्गभन्दा माथिल्ला तीन लोकमध्ये स्वर्लोक दिव्य स्वर्ग हो । महर्लोक प्राजापत्य स्वर्ग

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हो । जनलोक, तपोलोक, सत्यलोक ब्राह्मस्वर्ग हो । यी दिव्य प्राजापत्य ब्राह्मस्वर्गमा सात्त्विक प्रकृतिका उन्नत स्वभावका विशाल विचार भएका महान् पुण्यात्मा पुरुषहरू पुण्यको तारतम्यानुसार क्रमशः माथिल्ला माथिल्ला लोकमा रहन्छन् । यसको वर्णन पातञ्जल योगदर्शनमा गरिएको छ। अवीची नरकदेखि मेरुपृष्ठसम्मको स्थानलाई भूर्लोक भन्दछन्। मेरुपृष्ठमाथि ध्रुवसम्म ग्रह नक्षत्र ताराहरू रहने ठाउँलाई अन्तरिक्ष स्थान अथवा भुवर्लोक भन्दछन् । भुवर्लोकमाथि माहेन्द्र स्वर्ग, उसमाथि प्राजापत्य स्वर्ग, त्यसभन्दा माथि ब्राह्म-स्वर्ग छ भनेर लेखिसकियो । भौमस्वर्गका अर्थात् भूर्लोक र भुवर्लोकको भित्र यो हाम्रो पृथ्वी छ । जसलाई "दुनियाँ" भन्दछन्, कोही वर्ल्ड भन्द-छन्, कोही 'संसार' भन्दछन् त कोही 'भूगोल' भन्दछन् । आफ्नो वातावरणसहित यसलाई "भूर्लोक" भनेर शास्त्रले मानेको छ । यसै भूर्लो-कलाई पनि शास्त्रमा सात भाग लगाएको छ ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिनै सात भागलाई सात द्वीप भन्दछन्। सात भाग छुट्ट्याउने सीमाना सातवटा समुद्र छन्, यिनै समुद्रलाई सात समुद्र भन्दछन्। यो द्वीपको र समुद्रको भाग खेतका गरा छुट्टिएझैं छुट्टिएको छैन। किन्तु बन्दकोपीका पात झैं यौटाले अर्कोलाई घेरेको हुन्छ। सात द्वीपमध्ये सबैका माझमा रहेको र स्थूलरूप भएको हुनाले देखिएको यो अर्थात् जसमा हामी छौं, जम्बूद्वीप हो। त्यसलाई क्षारसमुद्रले चारैतिरबाट घेरेको छ। त्यसपछि त्यसैका वरिपरि प्लक्षद्वीप छ। त्यसलाई इक्षुसमुद्रले घेरेको छ। त्यसपछि कुशद्वीप छ। कुशद्वीपलाई घृतसमुद्रले घेरेको छ। अनि क्रौञ्च द्वीप र उसका चारैतिर दधिसमुद्र छ। त्यसपछिको शाकद्वीपलाई दूधसमुद्रले घेरेको छ। आखिरको पुष्करद्वीप हो। त्यसलाई जलसमुद्रले घेरेको छ। यी द्वीपहरूमा सबभन्दा सानो बीचको जम्बूद्वीप हो, त्यसलाई घेरेर रहेको समुद्र पनि सानै छ। उसभन्दा बाहिरको प्लक्षद्वीप, उभन्दा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दुगुना ठूलो छ। यही प्रकारले द्वीप र समुद्रहरू उत्तरोत्तर बढ्दै गएका छन्। यसरी ७ द्वीप र सात समुद्रले घेरेको अथवा भरिएको पूरा स्थानलाई भूर्लोक भन्दछन्। भूर्लोक, भुवर्लोक र स्वर्गलोक बराबर परिमाणका छन्। यी तीन लोक माथिका चार लोकभन्दा ठूला छन्। भूलोकको र यस मृत्युलोकको साक्षात् सम्बन्ध छ। यसको मानचित्र केही देखाएर सकियो। अरू पनि देखाइन्छ। सात समुद्रहरू छँदै छन्। पुराणमा झुट्टा गफ मात्र बयान गरेको हो भन्ने शङ्का धेरै जसो गर्दछन्, त्यो तिनीहरूको भूल हो, किनभने यी समुद्रहरू प्रशान्त महासागर, अन्धमहासागर जस्ता सागर होइनन्, किन्तु अन्तरिक्षका विभिन्न सामग्रीबाट बनेका वातावरणरूपी समुद्र हुन्। गोभीका पात झैं उसका माथि उ उसका माथि उ बेरिएका हुन्छन्। यसै जम्बूद्वीपलाई 'भारतवर्ष' पनि भन्छन्। अर्थात् आजकलको भूगोलद्वारा हामीहरू जुन पृथ्वी जान्दछौं त्यही

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

'भारतवर्ष' हो। जसलाई अचेल भारतवर्ष भन्द-छन्, त्यो त भारतद्वीप हो, त्यसलाई 'हिमवर्ष' भन्दछन्। यसै भारतलाई नै हिजोआज हिन्दु-स्थान पनि भन्दछन्। यसै जम्बूद्वीपरूपी भारतवर्ष भन्ने दोस्रो नाउँ भएको भूमिको उँधोपट्टि पानी-को उँभोपट्टि त्रिलोकी अर्थात् भूर्लोक, भुवर्लोक र स्वर्लोककै भित्र भूर्लोकका दक्षिणपट्टिका कछा-रमा पितृलोक, प्रेतलोक, नरकलोक यी तीन-वटा लोकसमेत रहेका छन्। अवीचीमाथि मेरु-पृष्ठसम्मको प्रदेशलाई भूर्लोक मानेको छ। यसै उसले पितृलोक, प्रेतलोक, नरकलोक यी तीनोटै लोक भूर्लोकभित्रै पर्दछन्। एतावता ब्रह्माण्डका बीचमा यो पृथ्वी कति छ भने १४/३५५९ यौं भागको १/२५४ भागको छ। कसरी भने जम्बूद्वीप र उसलाई घेर्ने समुद्रदेखिन् आखिरी पुष्करद्वीप-लाई घेर्ने समुद्रतकको शास्त्रानुसार भाग संकलन गर्दा २५४ हुन्छ। त्यसलाई १४ लोकका अनुसार १४ ले गुन्दा ३५५६ हुन्छ। तसर्थ एक ब्रह्माण्ड-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

को अर्थात् १४ भुवनको ३५५६ परिमाण भयो। त्यसलाई १४ ले भाग लिंदा एक भुवन अर्थात् भूर्लोकका परिमाणको संख्या २५४ हुन्छ। त्यसमा अरू द्वीप र समुद्रको शास्त्रमा बताए-अनुसारको भाग पन्छाउँदा जम्बूद्वीप १/२५४ भाग हुन्छ, त्यसमा पनि नरकलोक, प्रेतलोक, पितृलोक भागसमेत पन्छाउँदा यस पृथ्वीको परिमाण माथि लेखेअनुसार हुन्छ। तसर्थ ब्रह्माण्डका लेखा यो पृथ्वी सूर्यका अगाडि एउटा जूनकीरी जस्तो छ। तैपनि सानूमा पनि सानू यस पृथ्वीको परिमाण ५०,००,००,००० (पचास करोड) भनेर पुराणमा लेखेको छ। वैज्ञानिक र ज्योतिषीहरू पृथ्वीको व्यास पुगनपुग ८००० (आठ हजार) मील मान्दछन्। आठ हजार मीलको चार (४) हजार कोस हुन्छ। चार हजार कोसको एक हजार योजन हुन्छ। एक हजार योजन व्यास भएको भूगोलको घनफल कति होला भनेर हिसाब गर्दा १००० को घन गरेर २ ले भाग लिंदा जो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संख्या आउँछ त्यही भूगोलको परिमाण ठहर्न आउँछ। जस्तै–हेर्नोस् १०००० × १०० × १०००÷२= ५०,००,००,००० (पचास करोड) ठीक हुन्छ। तसर्थ विचारवान् मानिसले आफूले जानिएन भन्दैमा कुनै कुरालाई मिथ्या भन्नु हुँदैन, विचार पुऱ्याउनुपर्छ। जस्तै वैज्ञानिकले पृथ्वीलाई नाप्दा पृथ्वीको व्यास नापे। पौराणिकहरूले पृथ्वीको घन-परिमाण बताए, यसमा दुवै ठीक छ, कुनै कुरा फरक छैन।

इति श्रीस्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्यसम्वादे सृष्टिलोकपरिमाणवर्णनं नाम श्रीस्वस्थानीपरमेश्वर्या व्रतकथायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्वितीय अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे अगस्त्यमुनि ! संसारको स्वरूप हेर्दा स्पष्ट भन्न सकिन्छ, यसमा हरेक कुरा कुनै यन्त्रको चक्र घुमेझैं घुमिरहेको छ। किनभने आश्रयको गति जस्तो हुन्छ आश्रितको गति पनि त्यस्तै हुन्छ। विश्वमा रहेका दृश्यको या जन्य वस्तुको आश्रय काल हो, त्यो काल-चक्र निरन्तर एकछिन नरोकिई घुमिरहन्छ। जस्तै-अहोरात्र, सात वार, तिथि, महीना, ऋतु, अयन, वर्ष, युग, मन्वन्तर, कल्प यिनीहरूको कालचक्र अनादि कालदेखि अनन्त कालतक फन्का खाइ-रहन्छ। त्यसैले त्यस्तो चक्रावर्त समान कालको आश्रित सृष्टि पनि त्यसै गरी घुमिरहन्छ। जुन-सुकै चक्रको पनि घुमाइ हेर्दा छर्लङ्ग थाह हुने कुरा हो, आधा भाग माथिल्लापट्टि सर्किन्छ। त्यस्तै ब्रह्माण्ड प्रकृतिको गति पनि चक्रावर्त झैं फन्का खाइरहन्छ। त्यसमा सृष्टि दुइ किसिमको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हुन्छ, एक व्यष्टि सृष्टि र अर्को समष्टि सृष्टि। यसै उसले चक्रावर्त घुम्ने प्रकृतिका फन्काभा व्यष्टि सृष्टिको धारा तलदेखि माथि आउँछ। अतएव तमोगुणबाट चढ्दै सत्त्वगुणसम्म पुग्दछ। समष्टि सृष्टिको प्रवाहचक्र भने माथिदेखि तलतिर ओर्ह्लन्छ, यसै उसले ब्रह्माण्डमय प्रकृतिमा सृष्टिका अनादि-कालमा सत्त्वगुण बहुल सत्ययुग आउँछ, त्यसपछि क्रमशः रजोगुण र तमोगुणको बाहुल्यका तार-तम्यअनुसार त्रेता, द्वापर र कलियुगहरू प्रस्फु-टित हुँदै जान्छन्। यस किसिमको युगचक्र लाखौं पटक चकर खाइरहन्छ। ब्रह्माण्ड प्रकृतिको गति विधि पनि सुस्त-सुस्त सत्त्वगुणको भुक्तान गर्दै रजोगुणतिर घुम्दै-फिर्दै आखिर तमोगुणका अञ्च-लमा घुसन लाग्दछ, जसबाट ब्रह्माण्ड तमोमय हुन जान्छ, चलिरहेको कल्प प्रलयको अगाध उदरमा विलीन हुन्छ, यसलाई भन्छन् प्रलय, कल्पान्त, सृष्टिको अवसान तथा ब्रह्माण्ड-प्रकृति-को एउटा चक्रावर्त गतिको समाप्ति।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यस ब्रह्माण्ड प्रकृतिका चक्रावर्त गतिका सिद्धान्त-अनुसार यस कुराको अठोट गर्नु युक्ति-युक्त हुन्छ, कुन कुराको भने—ब्रह्माण्ड प्रकृतिमा सबभन्दा पहिले सत्वगुण बहुल विकास हुनाले प्रथम सृष्टिकालमा सृष्टि हुने मानवहरू पनि पूर्ण सत्त्वगुणमय हुन्छन् । परन्तु दैवी जगत्मा भने यसको उल्टो अपरिपूर्ण तमोबहुल असुरहरू सृष्टि हुन्छन् । किनभने ब्रह्माण्ड प्रकृतिको अर्थात् समष्टि सृष्टिको गति तलतिर जाने हुनाले त्यसको सञ्चालन गर्ने तामसिक शक्ति भएका असुर पनि पहिले नै उत्पन्न हुन्छन्, त्यसपछि मात्र देवता-हरूको सृष्टि हुन्छ । अर्थात् दैवी सृष्टिमा पहिले अपरिपूर्ण असुर उत्पन्न हुन्छन्, त्यसपछि देवता-हरू उत्पन्न हुन्छन्, मानव सृष्टिमा पहिले परिपूर्ण मनुष्य उत्पन्न हुन्छन् । त्यसपछि क्रमशः अधिकार र कर्तव्यको तारतम्यअनुसार सृष्टिको वेग उँधो-उँधो घर्कदै आउँदा अल्पज्ञान र अल्पशक्ति भएका मानिस जन्मन थाल्छन् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सब पदार्थका शक्तिहरू अचिन्तनीय छन्, हाम्रा चिन्तनीय ज्ञानद्वारा तिनीहरूको स्वरूप थाह हुन सक्दैन, किन्तु अचिन्तनीय ज्ञानद्वारा मात्र थाहा पाउन सकिन्छ। हाम्रा चिन्तनीय युक्ति तर्कहरू त्यस ठाउँमा मौन सिवाय अरू काम क्यै गर्न सक्दैनन्। शास्त्रतिर दृष्टि दिंदा सबै पदार्थका शक्तिहरू अचिन्त्य ज्ञानगोचर हुनाले सृष्टिरचना आदिशक्तिका अधिष्ठाता ब्रह्माको स्वाभाविक काम हो भन्ने सिद्धान्त पाइन्छ।

हुनत कति ईश्वरले आफ्नू विभूति दर्शाउन सृष्टि गरेको भन्दछन्। कोही सपना जस्तो हो, वास्तवमा केही होइन, हो के त भने मायाको विकास मात्र हो भन्दछन्। 'ईश्वरको इच्छा मात्र हो' भनी कुनै भन्दछन्। कोही कालबाट भएको हो भन्दछन्, भोगका निमित्त सृष्टि हुन्छ भनेर कति भन्दछन्। क्रीडाका निमित्त जगत् रचना गरेको हो भनेर भन्ने पनि छन्, तर ती सारा पक्षहरू विचार-शीलका समक्षमा चिरकालतक अड्दैनन्, वास्त-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वमा हो के त भने सृष्टि गर्नु ब्रह्माको एक स्वभाव हो; त्यस्तै सच्चिदानन्द विज्ञानकन्द ब्रह्मदेवको पनि सृष्टि गराउने स्वभाव हो, प्रकृति हो। त्यो स्वभाव आगाको तातो, पानीको चिसोपना जस्तो हो। त्यस व्यापक ब्रह्मसत्ताको अभाव भएको देश काल कुनै छैन, अतएव उनकी शक्तिस्वरूपिणी प्रकृति अथवा महामायाको पनि सत्ता सर्वत्र छ। प्रकृति त्रिगुणमयी हुनाले र ज्ञान सत्तारूपी ब्रह्म व्यापक हुनाले जड प्रकृतिमा चेतनद्वारा स्पन्दन हमेशा भइरहनु पनि स्वभाव-सिद्ध कुरा हो, यसै उसले चैतन्य सत्ताका आश्रयमा स्पन्दनधर्मिणी प्रकृतिमा स्वाभाविक स्पन्दनअनुसार अनन्त सृष्टिधारा प्रवाहित हुनु पनि स्वाभाविक हो, त्यसमा पनि ब्रह्म निमित्त मात्र हो। सृष्टिका निमित्त त वस्तुको आफ्नो आफ्नो प्रकृति नै मूल महाप्रकृतिद्वारा प्रेरित भएर सृष्टिको काम गर्दछ।

पहिला स्तरमा ब्रह्म र उनकी शक्ति छन्। द्वितीय स्तरमा अनन्त ब्रह्माण्डहरू छन्। तृतीय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्तरमा प्रत्येक ब्रह्माण्डका सृष्टिकर्ता ब्रह्मा छन्। ब्रह्मा आफ्नो परिमाणअनुसार सय वर्षसम्म बाँच्दछन्। त्यही सय वर्षको आयुष्यलाई पर पनि भन्दछन्, त्यसको आधालाई परार्ध भन्दछन्। कालको परिमाण राम्ररी बुझेपछि ब्रह्माको आयुष्य जान्न सकिन्छ तसर्थ सो देखाइन्छ। १५ निमेषको एक काष्ठा हुन्छ। ३० काष्ठाको १ कला हुन्छ। ३० कलाको १ मुहूर्त हुन्छ। ३० मुहूर्तको १ अहोरात्र हुन्छ। ३० अहोरात्रको एक महीना या दुइ पक्ष हुन्छ। ६ महीनाको एक अयन हुन्छ। अयन दुइवटा हुन्छन्। दक्षिणायन र उत्तरायण; ती दुइ अयनको एक वर्ष हुन्छ। त्यस मानिसको एक वर्षमा देवताको १ अहोरात्र हुन्छ। दक्षिणायन रात हो, उत्तरायण दिन हो। यस किसिमले दिव्य परिमाण मिलाउनू। दिव्य बाह्र हजार वर्षको मानवीय चतुर्युग हुन्छ। दिव्य ४ हजार वर्षको सत्ययुग, दिव्य ३ हजार वर्षको त्रेतायुग, दिव्य दुइ हजार वर्षको द्वापरयुग, दिव्य एक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हजार वर्षको कलियुग । अनि सत्ययुगको पूर्व-सन्ध्या चार सय दिव्य वर्ष । उत्तर-सन्ध्या पनि दिव्य चार सय वर्ष । त्यस्तै त्रेताको पूर्व-सन्ध्या तीन सय दिव्य वर्ष, उत्तर-सन्ध्या पनि तीन सय दिव्य वर्ष । द्वापरको दिव्यसन्ध्या दिव्य दुइ सय वर्ष; उत्तर-सन्ध्या दिव्य दुइ सय वर्ष । कलिको पूर्व-सन्ध्या दिव्य एक सय वर्ष । उत्तर-सन्ध्या दिव्य एक सय वर्ष । तदनुसार जोड्दा दश हजार युग वर्ष भयो । युग-सन्ध्या परिमाण २००० वर्ष भयो । त्योसमेत जोड्दा बाह्र हजार भयो । यसै दिव्य बाह्र हजार वर्षमा सत्य, त्रेता, द्वापर, कलि यी चार युग सकिन्छन् । अब कल्पको आदिमा नारायण नामक ब्रह्माजीले सृष्टि गरेको प्रकार देखाइन्छ ।

अतीत कल्पको आखिरमा निदाएर व्यूँझेका महाप्रभु सत्ययुगी ब्रह्माजीले लोक शून्य देख्नु-भयो । एकछत्त भएका यस जगत्मा पूर्व कल्पका आखिरमा डुबेकी पृथ्वी पानीभित्र होलिन् भन्ने

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अठोट गरेर ती डुबेकी पृथ्वीलाई उतार्ने मनसुबा लिई, जस्तै योभन्दा पुराना कल्पमा मत्स्य, कच्छप आदि रूप लिनुभयो, त्यस्तै यस कल्पमा वेदयज्ञमय वराहको रूप लिएर खडा हुनुभयो। उहाँलाई जनलोक-निवासी सिद्धहरू स्तुति गर्न लागे। पहाडरूपी भगवान् भने पृथ्वीको उद्धार गर्ने इच्छा लिएर जलभित्र पस्नुभयो। पातालैसम्म पुग्नुभयो। पृथ्वीले पनि देखिन् र स्तुति गर्न लागिन्। अनि दाहामा पृथ्वीलाई राखेर एकार्णव जलमा माथि उत्रन लागेका भगवान्को योगीहरू स्तुति गर्न लागे। अनि त्यस पृथ्वीलाई त्यसै अपार जलमाथि समुद्रमा जहाज राखेझैं राखिदिनुभयो। नाउ जस्तै विस्तृत रूप बनाइदिनुभएकोले फेरि डुब्ने डर भएन। अनि त्यस पृथ्वीमा मैदान बनाई पूर्व कल्पका अन्तमा डढ़ेका र लडेका पर्वतहरू सब यथावत् गर्नुभयो। यसमा अमोघ शक्तिशाली भगवान्लाई केही दुःख थिएन।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जस्तोको तस्तो सात समुद्रले पृथ्वीको भाग अलग-अलग पारेर भुवर्लोक, स्वर्लोकका साथै भूर्लोकको समेत कल्पना गर्नुभयो। यति गर्दा-गर्दै भगवान ब्रह्मा रजोमूर्ति चतुर्मुखी ब्रह्माको रूपमा परिणत हुनुभयो। उनै नारायण चतुर्मुखी ब्रह्मा भएर सृष्टि गर्न थाल्नुभयो। सृष्टिका काम-का चतुर्मुखी ब्रह्मा खालि निमित्त कारण मात्र हुनुहुन्छ। प्रधान कारण सृज्य वस्तुकै शक्ति हो। किनभने सूक्ष्म वस्तु आफ्नै शक्तिले स्थूल वस्तुको रूपमा परिणत हुन्छ। तसर्थ स्रष्टा ब्रह्मदेव एक निमित्त कारण मात्र हुन्। वस्तुले निमित्त-सिवाय अरू कुराको अपेक्षा गर्दैन।

इति श्रीस्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्य-सम्वादे श्रीस्वस्थानीपरमेश्वर्या व्रतकथायां समुद्रादवनि-निष्कासित-वर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अठोट गरेर ती डुबेकी पृथ्वीलाई उतार्ने मनसुबा लिई, जस्तै योभन्दा पुराना कल्पमा मत्स्य, कच्छप आदि रूप लिनुभयो, त्यस्तै यस कल्पमा वेदयज्ञमय वराहको रूप लिएर खडा हुनुभयो। उहाँलाई जनलोक-निवासी सिद्धहरू स्तुति गर्न लागे। पहाडरूपी भगवान् भने पृथ्वीको उद्धार गर्ने इच्छा लिएर जलभित्र पस्नुभयो। पातालैसम्म पुग्नुभयो। पृथ्वीले पनि देखिन् र स्तुति गर्न लागिन्। अनि दाहामा पृथ्वीलाई राखेर एकार्णव जलमा माथि उत्रन लागेका भगवान्को योगीहरू स्तुति गर्न लागे। अनि त्यस पृथ्वीलाई त्यसै अपार जलमाथि समुद्रमा जहाज राखेझैं राखिदिनुभयो। नाउ जस्तै विस्तृत रूप बनाइदिनुभएकोले फेरि डुब्ने डर भएन। अनि त्यस पृथ्वीमा मैदान बनाई पूर्व कल्पका अन्तमा डढ़ेका र लडेका पर्वतहरू सब यथावत् गर्नुभयो। यसमा अमोघ शक्तिशाली भगवान्लाई केही दुःख थिएन।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जस्तोको तस्तो सात समुद्रले पृथ्वीको भाग अलग-अलग पारेर भुवर्लोक, स्वर्लोकका साथै भूर्लोकको समेत कल्पना गर्नुभयो। यति गर्दा-गर्दै भगवान ब्रह्मा रजोमूर्ति चतुर्मुखी ब्रह्माको रूपमा परिणत हुनुभयो। उनै नारायण चतुर्मुखी ब्रह्मा भएर सृष्टि गर्न थाल्नुभयो। सृष्टिका काम-का चतुर्मुखी ब्रह्मा खालि निमित्त कारण मात्र हुनुहुन्छ। प्रधान कारण सृज्य वस्तुकै शक्ति हो। किनभने सूक्ष्म वस्तु आफ्नै शक्तिले स्थूल वस्तुको रूपमा परिणत हुन्छ। तसर्थ स्रष्टा ब्रह्मदेव एक निमित्त कारण मात्र हुन्। वस्तुले निमित्त-सिवाय अरू कुराको अपेक्षा गर्दैन।

इति श्रीस्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्य-सम्वादे श्रीस्वस्थानीपरमेश्वर्या व्रतकथायां समुद्रादवनि-निष्कासित-वर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तृतीय अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे अगस्त्य मुनि! समुद्रभित्र पृथ्वी कसरी सृष्टि भएकी थिइन् भने जसै विष्णुले मधु-कैटभलाई मारेथे तिनीहरूको शरीरका विभिन्न चीजबाट पृथ्वीको उत्पत्ति भयो। बोसो पानीमा जम्नाले स्थल याने पृथ्वी भयो, मासुले पर्वत भयो। हाडले पत्थर भए। त्यो देखी ब्रह्माले चतुर्दश भुवनको सृष्टि गरे; जस्तैः—१. भूर्लोक, २. भुवर्लोक, ३. स्वर्लोक, ४. महर्लोक, ५. जनलोक, ६. तपोलोक, ७. सत्यलोक र १. अतल, २. वितल, ३. सुतल, ४. तलातल, ५. महातल, ६. रसातल, ७. पाताल। यो कुरा अघि पनि मैले संक्षेपमा सुनाइसकेको छु। यी चौध भुवन सृष्टि गरी फेरि द्वीप सृष्टि गरे—१. जम्बूद्वीप २. प्लक्ष द्वीप, ३. शाल्मलीद्वीप, ४. कुशद्वीप, ५. क्रौञ्चद्वीप, ६. शाकद्वीप, ७. पुष्करद्वीप। यी सात द्वीप र सात समुद्र सृष्टि गरे; जस्तैः—१. इक्षुरसोद समुद्र,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२. सुरोद समुद्र, ३. घृतोद समुद्र, ४. क्षारोद समुद्र, ५. क्षीरोद समुद्र, ६. दधिमण्डोद समुद्र, ७. शुद्धोदक समुद्र। यी सात समुद्र सृष्टि गरे।

अब जल, थल, आकाशमा रहने प्राणीहरूको कुन किसिमले सृष्टि भयो भन्ने कुरा तर्क र शास्त्र-अनुसार कहन्छु सुन। पहिले जगत् जलमय थियो तसर्थ त्यहाँ जलजन्तुहरू उत्पन्न भए, त्यस वेला त्यहाँ मानिसहरू उत्पन्न हुने सक्दैनथे। त्यसपछि अलि-अलि सृष्टि उन्नत भए र जल-थल दुवैमा बस्ने कछुवाहरू उत्पन्न भए। अनि जल सुक्न थाल्यो र कहीं वन जङ्गल पनि भयो। हिलो भयो अनि सृष्टि पनि उन्नत हुँदै आयो। त्यहाँ हिलोमा पौडने आहाल खेल्ने र वन तथा जङ्गलमा चर्ने जङ्गलमा बस्ने बनेलहरू उत्पन्न भए। अनि पानी सुक्यो, वन पनि पूरा भएर आवादी हुन पनि थाल्यो। त्यसपछि अर्धमानुष प्राणी उत्पन्न भए। हुँदाहुँदै मानिस भए अनि सृष्टिको राम्रो विकास भयो र चराचुरुङ्गी आदि गरेका संसारमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तृतीय अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे अगस्त्य मुनि! समुद्रभित्र पृथ्वी कसरी सृष्टि भएकी थिइन् भने जसै विष्णुले मधु-कैटभलाई मारेथे तिनीहरूको शरीर-का विभिन्न चीजबाट पृथ्वीको उत्पत्ति भयो। बोसो पानीमा जम्नाले स्थल याने पृथ्वी भयो, मासुले पर्वत भयो। हाडले पत्थर भए। त्यो देखी ब्रह्माले चतुर्दश भुवनको सृष्टि गरे; जस्तैः—१. भूर्लोक, २. भुवर्लोक, ३. स्वर्लोक, ४. महर्लोक, ५. जनलोक, ६. तपोलोक, ७. सत्यलोक र १. अतल, २. वितल, ३. सुतल, ४. तलातल, ५. महातल, ६. रसातल, ७. पाताल। यो कुरा अघि पनि मैले संक्षेपमा सुनाइसकेको छु। यी चौध भुवन सृष्टि गरी फेरि द्वीप सृष्टि गरे—१. जम्बूद्वीप २. प्लक्ष द्वीप, ३. शाल्मलीद्वीप, ४. कुशद्वीप, ५. क्रौञ्च-द्वीप, ६. शाकद्वीप, ७. पुष्करद्वीप। यी सात द्वीप र सात समुद्र सृष्टि गरे; जस्तैः—१. इक्षुरसोद समुद्र,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२. सुरोद समुद्र, ३. घृतोद समुद्र, ४. क्षारोद समुद्र, ५. क्षीरोद समुद्र, ६. दधिमण्डोद समुद्र, ७. शुद्धोदक समुद्र। यी सात समुद्र सृष्टि गरे।

अब जल, थल, आकाशमा रहने प्राणीहरूको कुन किसिमले सृष्टि भयो भन्ने कुरा तर्क र शास्त्र-अनुसार कहन्छु सुन। पहिले जगत् जलमय थियो तसर्थ त्यहाँ जलजन्तुहरू उत्पन्न भए, त्यस वेला त्यहाँ मानिसहरू उत्पन्न हुने सक्दैनथे। त्यसपछि अलि-अलि सृष्टि उन्नत भए र जल-थल दुवैमा बस्ने कछुवाहरू उत्पन्न भए। अनि जल सुक्न थाल्यो र कहीं वन जङ्गल पनि भयो। हिलो भयो अनि सृष्टि पनि उन्नत हुँदै आयो। त्यहाँ हिलोमा पौडने आहाल खेल्ने र वन तथा जङ्गलमा चर्ने जङ्गलमा बस्ने बनेलहरू उत्पन्न भए। अनि पानी सुक्यो, वन पनि पूरा भएर आबादी हुन पनि थाल्यो। त्यसपछि अर्धमानुष प्राणी उत्पन्न भए। हुँदाहुँदै मानिस भए अनि सृष्टिको राम्रो विकास भयो र चराचुरुङ्गी आदि गरेका संसारमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भएका जति प्राणी सृष्टि भए । तर कोही भन्दछन् जसमा सृष्टिको क्रम वृक्ष, पन्छी, पशु आदि योनिद्वारा क्रमशः सुधिंदै जान्छ र वानर-सम्म पुगेपछि त्यसको समेत विकास हुँदा मनुष्यको उत्पत्ति भयो । परन्तु प्राणीको विकास आर्य-शास्त्रीय रीतिअनुसार हेर्ने हो भने, जीवात्मा सूक्ष्म छन् । यिनीहरू स्थूल शरीरभन्दा भिन्न छन् । जीवात्मा एक एक स्थूल शरीर छाड्दै क्रमशः उन्नत हुँदै उन्नत स्थूल शरीरमा जन्म लिन्छन् । त्यसो भनेका भए त्यो वैज्ञानिक तर्क पनि शास्त्रानुकूल हुने थियो, तर आर्यहरूको आस्तिकतालाई मात्र छाडेर अरू आर्यशास्त्रानुसार नै बताए, जुन कुराको क्रम माथि नै लेखिसकियो ।

अब एक दृष्टिकोण आर्यशास्त्रातिर र अर्को दृष्टिकोण वैज्ञानिकहरूका भनाइतिर पनि दिएर तुलनात्मक विचार गर्ने हो र आर्यशास्त्रको गम्भीर तत्त्व पनि विचार गर्ने हो भने दुवै मतमा जीवात्म-वाद बाहेक अरू विकासवादको सामञ्जस्य हुन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सक्छ, अवतारहरू सृष्टि-विकासका रूपक हुन् भन्ने कल्पनाचाहिं सत्य हुन सक्दैन, किनभने अण्डजका क्रमले सृष्टिको विकास भएको होइन, किन्तु स्थावर वृक्षका क्रमले सृष्टि विकास भएको हो। व्यष्टि-सृष्टिमा प्रथम योनि स्थावर योनि हो। भगवान्का अवतार सृष्टिका निमित्त भएका होइनन्, किन्तु सृष्टिको रक्षाका निमित्त भएका हुन्। यसैले भगवान्का अवतार-रहस्यको मिलन सृष्टि-विकाससित मिलाएर अवतार रहस्यलाई बिगार्ने चेष्टा गर्नु अकाण्ड ताण्डव मात्र हो। शास्त्रमा सृष्टिको गतिविधि चक्र घुमे जस्तै छ भन्ने कुरा भनिसकियो। अतएव चक्रको आधा हिस्सा तलतिर र आधा हिस्सा मास्तिर गैरहन्छ। त्यस्तै सृष्टिचक्रको पनि दुइ भाग छ, एक व्यष्टि सृष्टि अर्को समष्टि सृष्टि अथवा ब्रह्माण्ड सृष्टि या सामूहिक सृष्टि। त्यसमा व्यष्टि सृष्टि तमोगुण-बाट सत्त्वगुणतिर चढ्दै जान्छ। समष्टि-सृष्टि सत्त्व-गुणबाट तमोगुणतिर ओर्ल्दै जान्छ। समष्टि र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

व्यष्टिको प्रवाहमध्ये आर्यजातीय महर्षिहरूलाई दुवै प्रवाहको आस्तिकता पूर्ण ज्ञान थियो, परन्तु पश्चिमी पण्डितहरूलाई आस्तिकतारहित व्यष्टि-सृष्टिको मात्र कतिपय अंशमा अलि अलि ज्ञान रहेछ। किनभने पुराणहरूमा पिण्डसृष्टि या व्यष्टि-सृष्टिमा जीवहरूको सृष्टिप्रवाह उद्भिज्ज अर्थात् वनस्पतिदेखि लिएर स्वेदज, अण्डज औ जरायुज-तक पुग्दछ भनेको छ। समुद्रका तरङ्गै पिच्छे सूर्यको प्रतिविम्ब परेजस्तो प्रकृति माताका त्रिगुण तरङ्गमा परमात्मारूपी सूर्यका प्रतिविम्बरूपी जीवहरूको सृष्टि स्वाभाविक छ, बराबर भैरहन्छ पनि। यी जीवहरूको गतिविधि तमोगुणबाट आविर्भाव भएर सत्वगुणतिर सर्कदै जान्छ। अतएव ८४ लाख योनि-क गणनामा सर्वप्रथम २० लाख उद्भिज्ज योनि गनेको छ। अरू योनिको संख्या पनि यो हो; जस्तै :—जलजन्तु ९ लाख, कीराफट्यांग्रा ११ लाख, चराचुरुङ्गी १० लाख, पशु ३० लाख, ४ लाख बाँदर, त्यसपछि जङ्गली अनार्य जातिका मानिस

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दुइ लाख। अनिपछि मात्र सभ्य मानिस भएर जीव उत्पन्न हुन्छ। मनुष्ययोनि स्वातन्त्र्यको केन्द्र हो। तसर्थ स्वतन्त्रताको दुरुपयोग गरेर अप्राकृतिक कर्महरू गर्न लागे भने यमयातना भोगेर फेरि त्यस अप्राकृतिक कर्म (पापकर्म)-कारी जीवलाई कर्मानुसार उद्भिज्ज आदि पछिल्तिरकै योनिमा फर्कनुपर्दछ। मनुष्ययोनिमा पनि प्रकृतिका नियमानुसार कर्म गर्दै गयो भने त्यस जीवको झन् विकास हुन्छ। विकास सामग्रीअनुसार जीवको उन्नति अभ्युदय पनि तारतम्यको हुन्छ। जस्तै कर्मअनुसार मनुष्यलोकवासी मनुष्य, भुवर्लोकमा मात्र चढे अलिकति विकास भयो, स्वर्गलोकमा चढेछ भने अलि केही विकास भएछ। त्यस्तै महर्लोक, जनलोक, तपोलोक, सत्यलोकमा जति-जति माथि चढ्दै जान्छ उति-उति जीवको विकास हुँदै गएको हुन्छ।

जीवको यस विकास-क्रममा पशुयोनि र मनुष्ययोनिको मध्यम योनि गोयोनि हो भनेर कोही भन्दछन्। सिंहयोनि हो भन्ने पनि कति छन्। बाँद-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रयोनि हो भन्ने पनि धेरैको मत छ। यसरी उद्भिज्ज-देखि विकास हुँदै आएको जीव मनुष्ययोनिमा आउने वेलामा बाँदरयोनि भुक्तान गरेर मात्र आउँछ भन्ने यो शास्त्रीय नियम छ। उन्नति र विकासको धारा सरासर चल्त पाएको खण्डमा जीव ब्रह्मलोकमा समेत पुग्न सक्दछ। त्यसपछि मायाका अधिष्ठाता उनै परब्रह्म परमात्मा सर्वशक्तिमान् विज्ञानकन्द सच्चिदानन्दमा लवलीन हुन्छ।

व्यष्टि सृष्टिको यस धाराको कुरा अनात्मवादी वैज्ञानिकहरूले थोर-बहुत जानेका र जान्न कोशिश पनि गरेका छन्। आत्मवादको सम्मिश्रण हुने हो भने शनैःशनैः पुराणप्रोक्त व्यष्टि-सृष्टिसित वैज्ञानिक विकासवादको सामञ्जस्य राम्ररी नै हुने थियो। मनुष्ययोनि र पशुयोनिमा वानरयोनि मध्य केन्द्र हो भन्ने कुरामा भने पुराणसिद्धान्त र विज्ञान-सिद्धान्त मिल्दोजुल्दो नै छ, तर तामसी मनुष्यको पूर्वयोनि वानर हो, राजसी मनुष्यको पूर्वयोनि सिंह हो र सात्त्विक मनुष्यको पूर्वयोनि गोयोनि हो।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नीहारिका सिद्धान्त पनि कुनै नूतन होइन, किनभने पुराणमा सृष्टिका आदि समयमा ब्रह्माजीले अकर्तव्य गर्दा लाज मानेर त्यस शरीरलाई त्याग गरे र त्यही शरीर नीहारिका रूपमा परिणत भई अन्धकारका रूपमा दिशा विदिशामा फैलियो भन्ने उल्लेख पाइन्छ, उसैले त्यो सिद्धान्त पौराणिक एउटा कुनै विषयको आधार मानीकन आफ्नो विचार-समेत मिलाएको हो ।

सृष्टि विचारका प्रसङ्गमा आएका विचारहरू देखाइसकिए, अब वेद पुराणको विचारअनुसारको सृष्टि-प्रक्रिया देखाइन्छ । पूर्व कल्पमा जसरी सृष्टि भयो, यस कल्पमा पनि ब्रह्माजीले उसै गरी सृष्टि गर्दछन् भन्ने वेदको वाक्य छ ।

विश्वकी जननी प्रकृतिदेवी विज्ञानकन्द सच्चिदानन्दकै कामनानुसार उत्पन्न भएकी हुन् । विभिन्न स्वरूपकी छन् । ती प्रकृतिलाई माया भन्दछन् । उनका प्रेरक परब्रह्मलाई मायी भन्दछन् । तिनै प्रकृतिलाई मायी-शक्ति पनि भन्दछन् । परब्रह्मलाई शक्ति-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मान पनि भन्दछन् । उनै शक्ति र शक्तिमान्, माया र मायीबाट उत्पन्न भएका असंख्य प्राणीहरूले यो विश्व ठसाठस भरिएको छ । उनैबाट पृथ्वी, जल, तेज, वायु, आकाश र कर्मेन्द्रिय, अन्तःकरण, पञ्च-प्राण उत्पन्न भए । स्थावर, जङ्गम, पशु-पन्छी मानिस-हरू देवता दानवहरू पनि उनैबाट उत्पन्न भए । पृथिव्यादि महाभूतदेखि महत्तत्त्वसम्म र ब्रह्मा ब्राह्मणदेखि तृणस्तम्बपर्यन्त सारा प्राणी कसरी कुन आधारमा ब्रह्माण्ड सृष्टि हुँदा सृष्टि हुन्छन् भन्ने कुरामा वेदले बताएको छ । पूर्वकल्पमा जस्तो हुन्थ्यो, यस कल्पमा पनि उस्तै किसिमसँग ब्रह्माजीले सृष्टि गर्दछन् ।

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्य-सम्वादे श्रीस्वस्थानीपरमेश्वर्या व्रतकथायां सृष्टिविकास-क्रमवर्णनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चतुर्थ अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे अगस्त्यमुनि ! तिमी एकचित्त भै सुन । अब म चौधौं मनुका बारे केही बयान गर्छु । ब्रह्माजीका दिनमा सृष्टि र रातमा प्रलय हुन्छ भनेर लेखिसकियो । सृष्टि-काल अर्थात् ब्रह्माजीका दिनमा अर्थात् सृष्टि कल्पमा महेन्द्र स्वर्गका अधिष्ठाता इन्द्र १४ वटा बदलिन्छन् । त्यस्तै मानव जगत्का अधिष्ठाता मनु १४ वटा नै हुन्छन् । अन्तरिक्षमा ज्ञानजगत्का सञ्चालक सप्तर्षिगण पनि १४ थरीकै हुन्छन् ।

सबभन्दा पहिला मनु स्वायम्भुव हुन् । यस वेला माहेन्द्र स्वर्गका अधिष्ठाता इन्द्र-यज्ञ हुन् । अन्तरिक्ष जगत्का ज्ञानको बागडोर सम्हाल्ने सप्तर्षिहरू मरीचि, अङ्गिरा, अत्रि, पुलस्त्य, पुलह, क्रतु, वसिष्ठ यी सातवटा महर्षि थिए । मानव जगत्का सञ्चालक राजा साक्षात् स्वायम्भुव मनुकै

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सुपुत्र प्रियव्रत र उत्तानपाद दुइ जना थिए, यज्ञदेव-बाट जन्मेका वाह्रवटा याम भन्ने नाउँले प्रसिद्ध भए-का देवता-वर्ग त्यस वेला स्वर्गका देवता थिए।

दोस्रा मनु स्वारोचिष नाउँका भएका थिए। इन्द्र विपश्चिद् नाउँका थिए। पारावत, तुषित आदि देवगण थिए। ऊर्ज, स्तम्भ, प्राण, वात, वृषभ, निरय, पारिवान् यी सातवटा सप्तर्षि थिए। चैत्र, किंपुरुष आदि मनुपुत्र थिए, जो यस भूमिमा सम्राट् भएका थिए।

तेस्रो मनुको नाम उत्तम हो, त्यस वेला सुशान्ति नाउँका इन्द्र थिए। सुधाम, सत्य, जय, प्रतर्दन औ वशवर्ती यी पाँच थरी; एक थरीमा १२, १२ ओटाको समूह भएका देवता थिए। वसिष्ठजीका ७ ओटा छोरा रज, गोत्र, ऊर्ध्ववाहु, सवन, अनघ, सुतप, शुक्र यी सप्तर्षि थिए। मनुका आज्ञाकारी परशु, दीप्त आदि मनुका पुत्र थिए।

चौथा मनु तामस नामका भएका थिए। तिनका पालामा शिवि स्वर्गमा इन्द्र भएका थिए।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सत्ताईस-सत्ताईसओटाको एक बथान भएका सुपार, हरि, सत्य, सुधी नाउँका देववर्ग थिए। ज्योतिर्धामा, पृथु, काव्य, चैत्र, अग्नि, वनक, पीवर यी ७ सप्तर्षि थिए। नर, ख्याति, केतुरूप, जानु-जङ्घ आदि मनुराज्यका उत्तराधिकारी पुत्र थिए।

पञ्चम मनुको नाम रैवत हो। त्यस वेला इन्द्र थिए विभु नाम गरेका। १-१ वर्गमा १४-१४ वटा देवता भएका अमिताभ, भूतरय, वैकुण्ठ, सुमेधा नाउँका चार थरी देवता थिए। हिरण्यरोमा, वेदश्री, ऊर्ध्वबाहु, वेदबाहु, सुबाहु, पर्जन्य, महामुनि यी सातवटा सप्तर्षि थिए,। बलबन्धु, सम्भाव्य, सत्यक आदि मनुका उत्तराधिकारी राजपुत्र थिए।

स्वारोचिष, उत्तम, तामस, रैवत यी चारवटा मनु राजर्षि प्रियव्रत महाराजका वंशका नै राजा हुन्। प्रियव्रतका पुण्य तपस्याबाट प्रसन्न भएका विष्णु भगवान्ले प्रियव्रतकै सन्तानमा चारोटा मन्वन्तरका स्वामी मनुहरू उत्पन्न गराइदिनु-भएको हो।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

छैटौं मनुको नाम चाक्षुष हो, त्यस वेला मनोजव नाउँ गरेका इन्द्र थिए। ८।८ वटाका वर्ग भएका आप्य, प्रसूत, भव्य, पृथुक, लेख भन्ने ५ किसिमका देवता थिए। सुमेधा, विरजा, हविष्मान्, उत्तम, मधु, अतिनाम, सहिष्णु यी सातवटा सप्तर्षि थिए। ऊरु, पुरु, शतद्युम्न आदि चाक्षुष मनुका पुत्रहरू उत्तराधिकारी राजाहरू थिए। अचेल चलेको मन्वन्तर वैवस्वत मन्वन्तर हो। यिनी सातौं मनु हुन्। यिनी सूर्यका छोरा हुन्। यिनको नाउँ वैवस्वत हो। हालका देवताहरू आदित्य, वसु, रुद्र, साध्य, विश्व, मरुत्, अश्विनीकुमार इत्यादि छन्। आदित्य १२ छन्, वसु ८ छन्, रुद्र ११ छन्, साध्य १२ वटा, विश्वे १३ वटा, मरुत् ७ वटा, अश्विनीकुमार दुइवटा छन्। पहिला तीनवटा वर्गमा अग्नि र प्रजापतिसमेत मिलाएर जम्मा ३३ थरी देवता छन् भन्ने वैदिक सिद्धान्त छ। यिनैका भेद प्रभेदबाट तेत्तीस कोटि देवता मानिएका छन्। देवताका राजा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पुरन्दर इन्द्र हुन् । वसिष्ठ, कश्यप, अत्रि, जमदग्नि, गौतम, विश्वामित्र, भरद्वाज यिनीहरू सप्तर्षि छन् । इक्ष्वाकु, नग, धृष्ट, शर्याति, नरिष्यन्त, नाभाग, अरिष्ट, करुष, पृषध्न नाउँका नौवटा मनुका छोरा थिए । यिनैलाई यिनका वंशलाई यस लोकको रेख-देख र पालन-पोषण गर्ने अधिकार मनुले दिएका छन् । यिनीहरूले आफ्नो अधिकार रक्षा गर्न नसकेका खण्डमा अरूहरूको आधिपत्य हुन्छ । संसारमा यिनीहरूको आधिपत्य प्राकृत हो । आदिकालदेखि नै चलेको हो ।

संसारको शुभस्थिति विष्णुको सत्त्वमयी शक्तिको आधारमा छ । अर्थात् सत्त्वमयी विष्णुमाया देवी नै विश्वस्थितिकी अधिष्ठात्री देवी हुन् । प्रत्येक मन्वन्तरमा एक न एक रूपमा विश्वस्थिति सुचारु पान विष्णुशक्तिको प्रादुर्भाव हुन्छ । स्वायम्भुव मनुका पालामा विश्वको स्थिति मिलाउन विष्णुशक्तिको अंशबाट आकूतिका गर्भदेखि जन्मेर यज्ञपुरुष मानवदेव भन्ने नाउँले प्रसिद्ध हुनुभएको थियो ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्वारोचिष मनुका पालामा उनै मानवदेव श्री अजित तुषितदेव नामद्वारा प्रसिद्ध हुनुहुन्थ्यो । तुषित देवगणका साथ तुषिता देवीका गर्भबाट पैदा हुनुभएको थियो ।

उनै तुषितदेव उत्तम मनुका पालामा सत्य गण-देवताका साथ सत्यादेवीका कोखबाट जन्मनुभयो। त्यस वेला उहाँको नाउँ सत्य भनेर प्रसिद्ध थियो ।

तामस मन्वन्तरमा उनै भगवान् हरि नामक देव-गणका साथै हर्या देवीमा जन्मेर हरि नाउँले प्रसिद्ध हुनुभयो ।

अनि रैवत मन्वन्तरमा तत्कालीन रेवत देव-गणका साथ सम्भूति देवीका कोखबाट पैदा हुनुभयो, उही हरि यसपाला मानस नाउँबाट प्रख्यात हुनुभयो।

अब छेटौं मनु चाक्षुषका पालामा उनै मानसदेव वैकुण्ठ नामक देवताहरूका साथ विकुण्ठा देवीका गर्भबाट जन्मनुभयो, तसर्थ उहाँको नाउँ समेत वैकुंठ भन्ने रह्यो । यति कुरा बितेका मन्वन्तरका हुन् ।

यस वर्तमान मन्वन्तरमा अर्थात् वैवस्वत

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मनुका पालामा भगवान् कश्यपजीद्वारा अदितिका कोखबाट आदित्यादि देवगणका साथ वामनरूपमा उत्पन्न हुनुभयो । नाउँ पनि वामन भन्ने नै रह्यो । जुन भगवान्ले तीनै पाइलामा यी तीनै भुवनको साम्राज्य असुरबाट आफ्ना कब्जामा गराई निष्कण्टक बनाई पुरन्दर नामक एतत्कालीन इन्द्रलाई दिनुभयो ।

हालका वैवस्वत मनु हुन् भन्ने भनिसकें । अब यिनका शेषपछि सावर्णि मनुको पालो आउँछ । यी सावर्णि मनु पहिले स्वारोचिष मनुका पालामा चैत्रवंशमा पैदा भएका सुरथ नामका राजा थिए । शत्रुको कब्जामा परेको राजकाज छोडेर भागी जङ्गलमा पुगेर सुमेधा ऋषिका सदुपदेशद्वारा श्री भगवती महाशक्तिको अराधना गरेर उनैका कृपाद्वारा त्यस जन्मको राज्य र भविष्यको मन्वन्तर पद पनि वर-दानमा पाएका थिए ।

उनै सुरथ सूर्यका छोरा भएर सावर्णि नामले कहलिएर आठौं मनु हुनेछन् । यी सावर्णिका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पालामा सुतप, अमिताभ मुख्य नाउँका देवता हुनेछन् । एक-एकमा २०।२० ओटा देवताको वर्ग रहनेछ । त्यस वेला दीप्तिमान्, गालव, राम, कृप, अश्वत्थामा, व्यास, ऋष्यशृङ्ग यी सप्तर्षि हुनेछन् । हाल त्रैलोक्य वामनलाई दान गरेर पातालमा बसेका उनै विरोचनका छोरा बलि भगवान्का कृपाले इन्द्र हुनेछन् । विरजा, उवरीवान्, निर्मोक आदि तत्कालीन मनुपुत्र हुनेछन् । तिनीहरू नै भूमण्डलका सम्राट् पनि हुनेछन् ।

नवम मनु दक्षसावर्णि हुनेछन् । एक-एक गणमा १२।१२ वटा देवता भएका पार, मरीचि-गर्भ, सुधर्मा नामका तीन थरीका देवता हुनेछन् । ती देवताका राजा इन्द्र अद्भुत नाउँका हुनेछन् । सवन, द्युतिमान्, भव्य, वसु, मेधातिथि, ज्योति-ष्मान्, सत्य नाउँका सप्तर्षि हुनेछन् । धृतकेतु, दीप्तिकेतु, पञ्चहस्त, निरामय, पृथुश्रवा आदि मनु-पुत्र हुनेछन् । यिनीहरू नै मानव राज्यका उत्तरा-धिकारी हुनेछन् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दशम मनु ब्रह्मसावर्णि हुनेछन् । सय-सय देवता भएका सुधामा रवि शुद्ध नाउँका दुइ थरी देवता हुनेछन् । तिनीहरूका राजा इन्द्रशान्ति भन्ने हुनेछन् । हविष्मान्, सुकृत, सत्य, तमोमूर्ति नाभाग, अप्रतिमौजा, सत्यकेतु भन्ने सातवटा ऋषिहरू त्यस वेलाका सप्तर्षि हुनेछन् । सुक्षेत्र, उत्तमौजा, भूरिषेण आदि दशोटा मनुपुत्र पृथ्वीको रक्षा गर्ने काममा नियुक्त हुनेछन् ।

एघारौं मनुको नाम धर्मसावर्णि भन्ने हुनेछ । एक-एक गणमा तीस-तीस देवता भएका विहङ्गम, कामगम, निर्वाणरति नाउँका देवगण हुनेछन् । निस्वर, अग्नितेजा, वपुष्मान्, घृणि, आरुणि, हविष्मान्, अनघ नाम भएका सप्तर्षि हुनेछन् । ती धर्मसावर्णिका छोरा अर्थात् मनुपुत्र मानव राज्यकारी सर्वत्रग, सुधर्मा, देवानीक आदि नाम भएका हुनेछन् ।

त्यसपछि बाह्रौं मनु रुद्रसावर्णि नाउँका हुनेछन् । तिनका पालामा ऋतुधामा भन्ने स्वर्गका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

राजा इन्द्र हुनेछन् । हरित, रोहित, सुमनस, सुकर्म, सुराप नाउँ भएका पाँच थरी देवता हुनेछन् । तपस्वी, सुतपा, तपोमूर्ति, तपोरति, तपोधृति, तपोद्युति, तपोधन नाम भएका सप्तर्षि हुनेछन् । देववान्, उपदेव, देवश्रेष्ठ आदि मनुपुत्र तत्कालीन सम्राट् हुनेछन् ।

तेह्रौं मनु रुचि नामका हुनेछन् । ती रुचि मनुका पालामा एक बथानमा ३३-३३ देवता भएका सुमात्रा, सुकर्मा, सुधर्मा नामका तीन थरी देवता प्रमुख हुनेछन् । दिवस्पति भन्ने स्वर्गका इन्द्र हुनेछन् । निर्मोह, तत्त्वदर्शी, निष्प्रकम्प, निरुत्सुक, धृतिमान्, अव्यय, सुतप भन्ने सप्तर्षि हुनेछन् । चित्रसेन, विचित्र आदि मनुपुत्रहरू त्यस वेला मानवराज्यका अधिकारी हुनेछन् ।

चौधौं मनुको नाम भौम हो । भौमका पालामा स्वर्गेन्द्र शुचि नाउँले प्रसिद्ध होलान् । चाक्षुष, पवित्र, कनिष्ठ, भ्राजिक, वाचावृद्ध नाउँका पाँच देवगण हुनेछन् । अग्निबाहु, शुचि, शुक्र, मगध,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अग्निध्र, युक्त, जित भन्ने सप्तर्षि हुनेछन् । उरु, गम्भीर आदि मनुपुत्र पृथ्वीको पालन गर्ने सुयोग्य शासक सम्राट् हुनेछन् ।

प्रत्येक चतुर्युगमा अन्त्यमा वेदहरूको लोप हुनेछ, लोप भएका वेदहरूको उद्धार गर्न त्यस वेलाकै सप्तर्षिहरू भूलोकमा अवतार लिन्छन् । लोप भएका वेदहरूको उद्धार गर्दछन् । प्रत्येक चतुर्युगका आरम्भमा अर्थात् हरेक सत्ययुगको प्रारम्भमा स्मृतिशास्त्र निर्माण गर्न मनुको अवतार हुन्छ । जुन मन्वन्तरमा जो देवता छन्, त्यस मन्वन्तरमा तिनै देवताहरू यज्ञभोजी हुन्छन् । उनै मनुपुत्रहरू भूमण्डलमा राजा हुन्छन् । मनु, इन्द्र, देवता, सप्तर्षि, राजाहरूको आफ्ना पालामा सिवाय अर्काका पालामा भोग हुँदैन । अर्थात् मन्वन्तरैपिच्छे सबै फेरिन्छन् । यसरी चौध मन्वन्तर फेरिंदा दिव्य १००० वर्ष बितिसक्दछन् । त्यो दिव्य हजार वर्ष एक कल्प हुन्छ । त्यही ब्रह्माजीको दिन हो । रात परेपछि ब्रह्मा आनन्दसाथ सुत्दछन् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दिन र रातको प्रमाण समानै हुन्छ। अर्थात् दिव्य १००० सहस्र वर्ष-वर्षमा जति समय थियो उति समय ब्रह्माजीको रात्रिमा पनि हुन्छ। रात्रि बितेपछि ब्यूँझेर फेरि सृष्टि गर्ने काम जस्तो पहिले थियो उस्तै नयाँ सृष्टिमा पनि हुन्छ। सृष्टि गर्दा भगवान रजोमूर्ति हुनुहुन्छ। मनु राजा सप्तर्षि देवता इन्द्र यी सबै जगत्को स्थिति पालना गर्ने भगवान्का अंश हुन्, अर्थात् जगत्को रक्षा सत्त्वगुणी भगवान्बाट हुन्छ। सत्य, त्रेता, द्वापर, कलि यी चारै युगमा स्थितिको मर्यादा पालन गर्नलाई पहिले सत्ययुगमा कपिल आदि ज्ञानीको रूपमा अवतार लिएर ज्ञानको विस्तार गर्नुहुन्छ। अनि त्रेतायुगमा चक्रवर्ती राजाको रूपमा अवतार लिएर दुष्टहरूको दमन गर्दै त्रैलोक्यको रक्षा गर्नुहुन्छ। द्वापर युगमा उनै भगवान् व्यास रूपमा भूमंडलमा आई एकै वेदलाई ४ भाग लगाई त्यसमा सयौं शाखा छुट्ट्याएर लोकको स्थिति सुरक्षित राख्नुहुन्छ। कलियुगमा कलिका प्रभावले दुरा-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चारी उन्मार्गगामी उच्छृङ्खल जनतालाई सदाचारी सन्मार्गगामी सुशृङ्खल पार्न भगवान् फेरि कल्कि अवतार लिएर आउनुहुन्छ। यसै गरी युगैपिच्छे भगवान्का सात्त्विक रूपद्वारा जगत्का स्थितिको रेखदेख हुन्छ। अनि जब जगत् संहार गर्नुपर्ने मौका पर्दछ, त्यस वेला भगवानको तामस स्वरूप अनन्तद्वारा जगत्को संहार गर्ने काम हुन्छ। अर्थात् प्रलयका निमित्त तामसी रूप शेष 'अनन्त' रूप लिनुहुन्छ।

संसारमा ज्ञानको सत्य-स्वरूप प्रकट गर्ने वेद हो, त्यो वेद दुरूह र दुर्बोध हुनाले साराका सारा अभ्यास गरेर कलियुगका आचारका अनभ्यस्त बुद्धिका मन्द आयुका छोटा संस्कारकर्मका अपरिचितहरूलाई लाभ उठाउन कठिन हुनाले सो नहोस् भनेर कलिका पहिला द्वापरमा व्यासजीले वेद-विभाग गरेर साना-साना भागमा छुट्ट्याइदिनुहुन्छ। त्यसरी वेद छुट्ट्याउनेलाई वेद-व्यास भन्दछन्। यस कल्पमा आजतक २८ वटा व्यास भैसके। तिनीहरूको नामावली यो हो :

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१. स्वयंभू	२. प्रजापति
३. उशना	४. बृहस्पति
५. सूर्य	६. मृत्यु
७. इन्द्र	८. वसिष्ठ
९. सारस्वत	१०. त्रिधामा
११. त्रिशिख	१२. भरद्वाज
१३. अन्तरिक्ष	१४. वर्णी
१५. त्रय्यारुणि	१६. धनञ्जय
१७. ऋतुञ्जय	१८. जय
१९. भारद्वाज	२०. गौतम
२१. हर्यात्मा	२२. वाजश्रवा
२३. तृणबिन्दु	२४. त्र्यक्ष [वाल्मीकि]
२५. शक्ति	२६. पराशर
२७. जातुकर्ण्य	२८. कृष्णद्वैपायन [व्यास]

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्यसम्वादे श्रीस्वस्थानी परमेश्वर्या व्रतकथायां प्रतिकल्पमन्वन्तरादि-वर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पञ्चम अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ–हे अगस्त्यमुनि ! चौध मनु, चौधवटा इन्द्र र सञ्चालक सप्तर्षिगण पनि चौधवटाकै बयान गरिसकियो । अब म सर्गको आदि कालमा सृष्टि गरेको विषयमा ब्रह्माजीको विचार कहन्छु । प्रत्येक व्यक्तिलाई पहिले काम शुरू गर्दा आनुभाविक न्यूनता हुने हुनाले ब्रह्माजीको पनि कल्पादिमा सृष्टि गर्दा अबुद्धि-पूर्वकको तमोमय सृष्टि नै भयो । जसमा ५ प्रकार-को सृष्टि प्रादुर्भाव भयो, जसलाई पञ्चपर्वा अविद्या पनि भन्दछन् । पहिलाको नाम तम अर्थात् अज्ञान हो, सो आठ प्रकारको छ । दोस्राको नाम महा-मोह अर्थात् विषयाशक्ति हो, त्यो दश प्रकारको छ । चौथाको नाम तामिस्र अर्थात् द्वेष हो, त्यो १८ प्रकारको छ । पाँचौं अविद्याको नाम अन्धता-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मिस्र अर्थात् अभिनिवेश अनुचित आग्रह हो, अर्थात् भोग्य वस्तु र उनका उपायहरूको उपघात कतैबाट पनि नहोस् भनेर भयपूर्वक सतर्क हुँदै यस्तै भोग सर्वदा भइरहोस् भन्ने आग्रह नै अन्धता-मिस्र हो। यो पनि १८ प्रकारको छ। यसरी ५ प्रकारका अविद्याको अवान्तर भेद ६२ प्रकारको हुन्छ।

यसरी पञ्चपर्वा अविद्याको सिर्जना गरेपछि फेरि ब्रह्माजीले ध्यान गर्नुभयो, यसपालाको ध्यानमा पनि पाँचै प्रकारको सर्ग हुन गयो, जसको स्वरूप ज्ञानहीन भित्र-बाहिर कतै प्रकाश नभएको, आपसको परिचय केही नभएको स्थावर, वृक्ष, गुल्म, लता, वीरुत्, तृण सृष्टि भयो। यसै स्थावर-सृष्टिलाई मुख्य सृष्टि भन्छन्। किनभने वराह भगवान्ले रसातलसम्म डुबेर पुगेकी पृथ्वीलाई उद्धार गरेका वेलामा ब्रह्माजीले सृष्टि गर्दा पहिले यिनै स्थावरहरूको सृष्टि गर्नुभएथ्यो। यसै उसले यस सृष्टिलाई मुख्य सृष्टि भनेको हो।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्यसपछि ब्रह्माजीले विचार गर्दा चित्त बुझेन किनभने यस्ता सर्गबाट पुरुषार्थको साधना हुन सक्तैनथ्यो । उसैले फेरि ब्रह्माजी सृष्टिको चिन्तना गर्न थाल्नुभयो, यसपालाका ध्यानबाट तिर्यक्-स्रोता सृष्टि भयो, तेसों हिंडाइ हुनाले तिर्यक्स्रोता कहिए । खाएको वस्तुसमेत तेसैं बाटाले बाहिर-समेत आउने जाति हुनाले समेत तिर्यक्जाति भनिए । यिनीहरू नै पशु हुन् । ती तमोमय अज्ञानी, उन्मार्गगामी अज्ञानलाई नै ज्ञान भन्ठान्ने स्वभाव-का हुन्छन् । अहंकारी अभिमानी २८ किसिमका वधले युक्त भएका आन्तरिक सुख-दुःख जान्ने, आपसको प्रवृत्ति भने जान्न नसक्ने स्वभावका हुन्छन् ।

यस तेस्रो सर्गबाट पनि पुरुषार्थको काम साध्न गाहारे देखिएकोले सृष्टिका निमित्त ब्रह्माजी ध्यानमग्न हुनुभयो । यसपालाका ब्रह्माजीका ध्यान बाट ऊर्ध्वस्रोता देववर्ग उत्पन्न भए, ती प्रायशः सात्त्विक थिए । तसर्थ सुखमा सारै लालच भएका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

थिए। भित्री बाहिरी दृष्टि र ज्ञानले परिपूर्ण थिए। ऊर्ध्वस्रोता हुनाले ऊर्ध्वलोक स्वर्गमा नै रहन रुचाउँथे, सन्तुष्ट पनि थिए। यस सर्गलाई देव-सर्ग भन्छन्। देवसर्ग देखेर ब्रह्मदेवको हृदय हर्षले प्रफुल्लित भयो।

तैपनि ब्रह्माजीको सिसृक्षा (सृष्टिचाहना) शान्त हुन पाएन किनभने यी तीनैवटा सृष्टि पुरुषार्थका बेकम्मा थिए। तसर्थ साधक सृष्टि गर्ने धोकाले फेरि ध्यान गर्न लाग्नुभो। यस ध्यानमा संकल्पको सत्यता र साधक सृष्टिको कामना प्रबल थियो। उसैले अर्वाक्स्रोता साधकवर्ग उत्पन्न भए। यस सर्गका प्राणी माथि नगएर तलै भूमण्डलमा बसेकाले अर्वाक्स्रोता भनिए। यिनमा सत्त्व, रज र तमोगुणको समेत पर्याप्त मात्रा रहेको-ले दुःख-बहुल अत्यन्त क्रियाशील भित्री बाहिरी दुवै थरी ज्ञानसमेत भएका हुन्छन्। यसै सर्गलाई मनुष्य सर्ग पनि भन्दछन्। यिनीहरूले खाएका अन्न जलको प्रवाह पनि उँधैतिर जान्छ। त्यसले

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

समेत अर्वाक्स्रोता भन्दछन् । यी माथि लेखिएका सर्गहरूमध्ये प्रथम सर्ग महत्तत्त्वको हो । सो ब्रह्मादेखि नै भएको हो । दोस्रा सर्ग तन्मात्राको हो, यसलाई भू-सर्ग पनि भन्छन् । तेस्रा सर्ग वैकारिक हो, यसलाई ऐन्द्रिक अर्थात् इन्द्रिय-सम्बन्धी सर्ग पनि भन्दछन् । यी पूर्वोक्त तीनवटा सृष्टिलाई नै प्राकृत सृष्टि भन्दछन् । यो प्राकृत सृष्टि ब्रह्माजीको बुद्धिपूर्वकको सृष्टि हो । यो चौथा मुख्य सर्ग हो जसमा स्थावर सृष्टि भयो । तिर्यक्स्रोता अर्थात् पशुको सृष्टिलाई तैर्यग्योन्य भन्दछन् । यो पञ्चम सर्ग हो । यसैमा सारा कीट पतङ्गको समेत प्रवेश हुन्छ । ऊर्ध्वस्रोताको सर्गलाई देवसर्ग भन्दछन् । त्यो छैटौं हो । अर्वाक् स्रोताको सर्ग सातौं हो, त्यसै सर्गमा मानिसहरू जन्मिन्छन् । आठौं सर्गलाई अनुग्रह सर्ग भन्छन् । त्यो सात्त्विक र तामस दुइ थरी हुन्छ । चौथा मुख्य सर्गदेखि अनुग्रह-सर्गतकको सर्गलाई वैकृत सर्ग भन्दछन्, वैकृत सर्ग पाँचवटा छन्, नवौं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सर्गको नाम कौमार सर्ग हो। त्यो कौमार सर्ग दुवै थरीको अर्थात् प्राकृत पनि छ, वैकृत पनि छ, जगत्स्रष्टा ब्रह्माजीको सृष्टि जम्मा ९ प्रकारका छन्। विनै प्राकृत वैकृत सर्ग नै जगत्का मूल कारण मानिएका छन्।

विश्वमा जति जीवहरू छन्, तिनीहरूमा शुभाशुभ कर्मको वासना अवश्यै रहन्छ। वासनाबाट छुट्कारा पाउन संसारीले कसैले पनि सकेको हुँदैन। तसर्थ पुराकल्पमा आखिरमा वासनासहित नै प्राणीहरू प्रलीन भएका थिए। उसैले सृष्टि गर्दा ब्रह्माजीले ती सारा कर्मको ख्याल गरीकन मात्र काम गर्नुपर्छ। अतएव पूर्वकल्पमा स्थावरदेखिन् देवतापर्यन्त चार प्रकारका प्रजा थिए। उसले यस कल्पमा पनि सृष्टि गर्दा तिनीहरूको मानस सृष्टि गर्न ब्रह्मालाई आवश्यक नै पऱ्यो। यसरी मानस सृष्टि गरिसकेपछि देवता असुर पितृ मनुष्य र जल समेत सृष्टि गर्ने विचार गरेर प्रथमतः स्वयं युक्तात्मा हुनुभयो। यसरी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आत्मयोग गर्दा ब्रह्मदेवको तमोमात्रा बढ्न थाल्यो। तमोमात्रा बढेकोले पहिले जाँघबाट असुरहरू उत्पन्न भए। त्यसपछि ब्रह्माजीले त्यो तामस शरीर त्यागिदिनुभयो। ब्रह्माजीले त्यागेको त्यो तामस शरीर रात्रिका रूपमा परिणत भयो। अनि फेरि सृष्टि गर्ने चाहनाले ब्रह्माजीले अर्को शरीर लिनु. भयो। त्यो शरीर लिनासाथ ब्रह्माजीको मन अत्यन्त प्रसन्न भयो। प्रसन्न भएका ब्रह्माजीका मुखबाट सत्त्वगुणी देवताहरू उत्पन्न भए। त्यसपछि त्यो सात्त्विक शरीर पनि ब्रह्माजीले छाड़िदिनुभयो। त्यै छाड़िएको ब्रह्माजीको सात्त्विक शरीर दिनका रूपमा परिणत भयो। यसै उसले रात्रिमा असुर बलवान् हुन्छन्, दिनमा देवता। तदनन्तर फेरि ब्रह्माजीले आंशिक, सात्त्विक स्वरूप लिनुभयो। आफूलाई पितृवत् ठान्नुभयो, त्यस शरीरबाट सृष्टि गर्दा पितृहरू उत्पन्न भए। पितृहरूको सृष्टि गरेपछि ब्रह्माजीले त्यो स्वरूप छाड़िदिनुभयो। त्यो स्वरूप दिन र रातको बीचको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सन्ध्या भयो । त्यसपछि फेरि ब्रह्माजीले रजोगुणी स्वरूप लिनुभयो । ब्रह्माजीको त्यस रजोगुणी सृष्टिका फलस्वरूप मनुष्य उत्पन्न भए । त्यसपछि त्यो शरीर पनि ब्रह्माजीले छाडिदिनुभयो । त्यो शरीर ज्योत्स्ना भयो, जसलाई रात र दिनका बीचका सन्ध्या अर्थात् प्रातः सन्ध्या भन्दछन् । अतएव बिहानीपख मान्छे टाठा हुन्छन्, बेलुकी-पख पितृहरू टाठा हुन्छन् । ज्योत्स्ना दिन साँझ रात यी ब्रह्माजीका सत्त्व, रज, तमोगुणमय शरीर बाट भएका हुन् । अर्थात् यिनीहरू ब्रह्माजीको त्रिगुणमय शरीर हुन् । त्यसपछि फेरि ब्रह्माजीले रजोमय शरीर धारणा गर्नुभयो । त्यस शरीरबाट क्षुधा उत्पन्न भयो, क्षुधाबाट काम उत्पन्न भयो अनि ब्रह्माजीले अन्धकारमै बसेर भोक प्यासले आकुल-व्याकुल भएको सृष्टि रच्नुभयो । त्यसबाट विरूप जुँघा दारी भएका प्राणीहरू उत्पन्न भए । निदानमा जम्मै प्राणीहरू भोकले गर्दा खुद ब्रह्मा-जीलाई नै खान जाइलागे । त्यसमध्ये कसैले भने

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

होइन नखाऊ, यसको रक्षा गर्नुपर्छ; कसैले भने "'खान्छौं' नखाई छाड्दैनौं।" रक्षा गर्नुपर्छ भन्ने जति राक्षस भए। खानैपर्छ, आफ्नो भक्ष यही हो भन्ने जति यक्ष भए, तिनीहरूको त्यस्तो घिनलाग्दो प्रवृत्ति देख्दा ब्रह्माजीका शिरबाट केश झरे। झरेका केश फेरि शिरमा चढे, सरसरी माथि चढेकाले सर्प र तल हीन भएर झरेकाले अहि भए, अर्थात् केशबाट सर्पहरू उत्पन्न भए। ब्रह्माजी त्यस वेला रिसाउनुभएको थियो, रिसले पूर्ण भएका वेलामा गरेका सृष्टिबाट रिसाहा मांसभोजी उग्र स्वभाव भएका कृष्णपिङ्गल वर्णका प्राणीहरू उत्पन्न भए, ब्रह्माजीका सङ्गीत गर्ने समयमा शरीरबाट पैदा भएका प्राणीहरू गन्धर्व भनिए, किनभने तिनीहरू वाणी उच्चारण गर्दै उत्पन्न भएका थिए।

यति सृष्टि गरेपछि ब्रह्माजीका हृदयमा पूर्वकल्पका पक्षीहरूको वासनाले प्रेरणा गर्न थाल्यो, तदनुसार आफ्ना आयुष्यद्वारा स्वच्छन्दतापूर्वक ब्रह्माजीले पक्षीहरू रच्नुभयो। छातीबाट भेड़ा, मुखबाट बाख्रा, पेटबाट र कोखाबाट गाईहरू सृष्टि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गर्नुभयो । खुट्टादेखि हात्ती, घोडा, गधा, मृग, गवय, ऊँट, खच्चर इत्यादि हरतरहका पशुजाति उत्पन्न भए । ब्रह्माजीका रोमबाट फल-मूलरूप औषधिहरू उत्पन्न भए । सृष्टिका आदिमा यिनको उत्पत्ति भयो । त्रेतायुगका आदिमा यिनीहरू यज्ञमा शामिल गरिए । गाई, बाख्रा, मनुष्य, घोडा, भेडा, गधा, खच्चर इत्यादि ग्राम्य पशुहरू उत्पन्न भए । बनेल, स्याल, वानर, हात्ती, चराचुरुङ्गी हत्यादि जङ्गली पशु उत्पन्न भए । जलचर माछाहरू र स्थलचर सर्पहरू पनि उत्पन्न भए । तदनन्तर अग्निष्टोमादि यज्ञ छन्द स्तोम सामहरू प्रकाशित गरिए । ब्रह्माजीका तत्तत् शरीरबाट ऊँचा नीचा प्राणीहरू देव, यक्ष, मानव, किन्नर, अप्सरा, गन्धर्व, राक्षस, पिशाच, भूत, पशुपक्षी, मृग, उरग सबै ब्रह्मदेवका संकल्पका आधारमा पूर्वकल्पको वासनाअनुसार उत्पन्न भए, स्वभाव पनि प्राचीन वासनाअनुसार नै रह्यो, तिनीहरूको नाम काम रूप इत्यादि प्रपञ्च विधाताले वेदकै

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आधारमा गर्नुभयो। जसरी ऋतुहरूको परिवर्तन-बाट फेरि घुमी-फिरी उही ऋतु आइपुग्दा उनै चिह्नहरू देखिन्छन्, उसै गरी कल्पान्तरमा पनि उनै पूर्वकल्पका चिह्नहरू देखापर्छन्। किनभने सिसृक्षा (सृष्टिचाहना) शक्तिलाई सृज्य शक्तिको प्रेरणा महान् उपोद्वलक हुन्छ।

सृष्टि गर्दा ब्रह्माजीलाई यस कुराको विशेष ख्याल राख्नुपर्‍यो कुन कुराको भने, यस दुनियाँको बागडोर कसका हातमा सुम्पने हो। तसर्थ सत्य-संकल्प भएर ब्रह्माजीले ध्यान गर्दा मुखबाट सात्त्विक स्वभाव भएका प्रजा उत्पन्न भए। छातीबाट राक्षस स्वभावका प्रजा र तिघ्राबाट राजस तामस उभय स्वभावका तथा पाउबाट तामस प्रजा उत्पन्न भए। क्रमशः यिनीहरूलाई नै ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र भन्ने कक्षा छुट्ट्याइदिए। तदनुसार चातुर्वर्ण्य-व्यवस्था पनि राम्ररी बाँडियो। चातुर्वर्ण्य व्यवस्थाको प्रयोजन थियो—यज्ञसिद्धि। यज्ञको प्रयोजन देवता-सँग सम्बन्ध कायम राख्नु। देवता-सम्बन्धको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रयोजन वृष्टि, वृष्टिको प्रयोजन अन्न-निष्पत्ति, अन्नको प्रयोजन प्राणीको पालना। तसर्थ यस विश्वका विविध प्राणीहरूको राम्रो पालन होस् भनेर चातुर्वर्ण्यमा यज्ञको अनुष्ठान चलाएर दुनियाँको व्यवस्था बाँधिदिनुभयो। अतएव विश्वको हितका निमित्त मनुष्यबाट धूमधामसित यज्ञहरू हुन थाले। हुन पनि याज्ञिकहरूले यस लोकको व्यवस्था राम्रो पारेर छाडे। उस लोकमा पनि स्वर्ग अपवर्ग जे चाहन्थे, सो पाउँथे। यिनीहरूमा रसोल्लास आदि आठै प्रकारका सिद्धि पर्याप्त मात्रामा रहन्थे। पुरा युगमा मनुष्यका अन्तः-करणमा रसको आपसे आप उल्लास हुन्थ्यो, त्यसै सिद्धिलाई 'रसोल्लासिका' सिद्धि भन्दछन्। यो सिद्धि हुनेलाई भोक प्यासबाट कष्ट हुँदैनथ्यो। दोस्रो सिद्धिलाई 'तृप्ति' भन्दछन्, तृप्ति सिद्धि भए-पछि कुनै विषयसँग संपर्क नभईकन पनि मनुष्यको हृदय सर्वदा तृप्त रहन्छ। तेस्रो सिद्धि 'धर्मोत्तम' नाउँको थियो जसबाट मनुष्य उत्तम धर्मको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पात्र हुन्थ्यो । चौथो सिद्धि 'तुल्यता' थियो, अतएव सबैको आयुष्य, रूप औ सुखमा 'तुल्यता' थियो । पाँचौं सिद्धि 'विशोका' भनिन्थ्यो, यसको फल थियो अत्यन्त बल हुनु ।

'तपोध्यानादि' (निष्ठता) नाउँको अर्को छैटौं सिद्धि थियो । जसका प्रभावले मानिस परमात्मपरायण भएर तपोध्यान आदिमा तत्पर भइरहन्थ्यो । सातौं सिद्धिको नाउँ 'कामचारिता' थियो, जसका प्रभावले मनुष्य स्वेच्छानुसार बेरोकटोक जहाँ चाह्यो घुम्न फिर्न सक्थ्यो । आठौं सिद्धिको नाउँ 'यत्रक्वचनशायित्व' हो, त्यो भएपछि मानिस मनमोजसँग जहाँ भन्यो उहीं आनन्दपूर्वक सुतिरहन सक्थ्यो, तसर्थ यिनीहरू यथेच्छ रहन्थे । कुनै पीर कष्ट थिएन । मन शुद्ध थियो । सत्कर्म गर्थे । उसैले निर्मल थिए । शुद्ध मनमा भगवान्को वास हुने हुनाले साक्षात् भगवान्को दर्शन पाउँथे । त्रेता युग लागेपछि कालरूपी भगवान्ले अल्पसुखमय तुच्छ डरलाग्दो पापको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बीउ प्रजामा अलिकति छरिदिए। त्यसको प्रभावले गर्दा प्रजामा पहिलेको जस्तो रसोल्लास आदि स्वाभाविक सिद्धि सरासर हुन छाड्यो। शनैः शनैः पापको मात्रा बढ्दै गयो, ती सारा सिद्धिहरू पनि क्षीण हुँदै गए। अनि प्रजाहरू शीतोष्णादि दुःखबाट पीडित हुन थाले। त्यसकारण दुःखबाट बच्नालाई प्राकृत तथा कृत्रिम दुर्गहरू बनाइन थाले। शहर, खर्बट (पहाडका या नदीका तटमा बसेका साना साना गाउँ)-हरूसमेत बन्न थाले। थरी थरीका घर,दरबार आदि बनाएर, शीत आतपको बाधा शान्त गर्न प्रयत्न पनि हुन थाल्यो। आवश्यकतानुसार कृषि, कला-कौशल आदिको पनि प्रयोग विकास हुँदै गयो। ग्रामीण र अन्य अन्नको सप्रयोजन विभाग भयो। तिनीहरूको पैदायसीको मुख्य साधन यज्ञ मानिएकाले यज्ञमा अन्नको उपयोग सदुपयोग मानिन थाल्यो; अन्नको उज्जाउका निमित्त हुन गएका हिंसाजन्य पातक हटाउन पञ्चमहायज्ञ हुन थाले। यज्ञ प्रेमीहरूको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कक्ष उत्तम मानिन थाल्यो । यज्ञद्रोहीहरू लोकसंस्थानका विघातक मानिन थाले । प्रजाहरू-को चालचलन बेसै हुँदा प्रजापतिजीले स्थान र गुणअनुसारको वर्णाश्रमको मर्यादा स्थापना गरिदिनुभयो । राम्रा तवरले धर्मपालन गर्ने महानुभावहरूका निमित्त वर्णाश्रम व्यवस्थापूर्वक-को नै स्थानको प्रबन्ध हुन गयो । जस्तै—कर्मिष्ठ ब्राह्मणका निमित्त प्राजापत्यस्थान, जसलाई प्राजा-पत्य स्वर्ग भनेर भनियो, सोही स्थान दिइने भयो । स्वधर्मपालन गर्ने क्षत्रिय र संग्राममा वीर गतिमा पुगेका वीरका निमित्त ऐन्द्र स्थान अर्थात् माहेन्द्र स्वर्ग दिइने भयो, स्वधर्मपालन गर्ने वैश्य-हरूका निमित्त मारुतस्थान अर्थात् वायु-लोकको प्रबन्ध भयो । स्वधर्ममा रहेका शूद्रलाई गन्धर्व-लोकको बन्दोबस्त मिलाइने भयो । ब्रह्मचर्यमा आयुष्य बिताउने पुण्यात्मालाई ऊर्ध्वरेता मुनि-हरूको स्थान, स्वधर्मी गृहस्थलाई प्राजापत्यस्थान, वानप्रस्थलाई सप्तर्षिहरूको स्थान र योगीहरूका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

निमित्त आत्मसंतोषकारी अमृतपद अर्थात् ब्रह्म-यज्ञहरूको पाइने स्थानको प्रबन्ध मिलाइयो। स्वधर्मत्यागी वेदनिन्दक यज्ञविनाशी पामरहरूलाई तामिस्र, अन्धतामिस्र, रौरव, असिपत्रवन, काल-सूत्र अवीची आदि अतिकठोर यातना दिने स्थान हरू बनाइए।

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्यसम्वादे श्रीस्वस्थानीपरमेश्वर्या व्रतकथायां सर्गस्थितिविकास-क्रमवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

षष्ठ अध्यायः

'हे अगस्त्य मुनि ! यति कुरा सुन्यौ, यो कुरा असंख्य छ, तिमीलाई संक्षेपले मात्र कहें । अब महादेवकी स्त्री सतीदेवी मर्दा उत्पात भएको कुरा कहन्छु सुन'–भनी कुमारले आज्ञा गरे र अगस्त्य मुनि भन्दछन्–हे कुमार ! सती देवी महादेवकी स्त्री कसो गरी भइन ? कसो गरी मृत्यु भयो ? के के उत्पात भए ? त्यो आज्ञा गर । यति अगस्त्य मुनिले भनेको सुनी कुमार आज्ञा गर्छन्–हे अगस्त्य मुनि, सुन । अष्टप्रजापति भनी आठ प्रजापति थिए । तिनमा दक्षप्रजापति सबैभन्दा श्रेष्ठ थिए । तिनकी विरणी नाम गरेकी स्त्री थिइन् । विरणी गर्भिणी भई मास पूर्ण भयो र पुत्री जन्मिन् । कस्ती पुत्री भने हजार सूर्यको जस्तो तेज भएकी, बत्तीस लक्षणले युक्त भएकी, पद्मपत्र जस्ता नेत्र भएकी;

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रक्तवर्ण अरुण उदय भएजस्तो यस्ती परम सुन्दर पुत्री जन्मेको देखी दक्षप्रजापतिले मनमा आनन्द गरी आफ्ना प्रोहित वसिष्ठ प्रभृति ऋषि ज्योतिषीहरूलाई डाकी विधिपूर्वक न्वारान गराए। वसिष्ठ प्रभृति ज्योतिषी ऋषिहरूले ज्योतिष शास्त्रमा विचार गरी भने—"हे दक्षप्रजापति ! यस बालकको नाम सतीदेवी भनी त्रिभुवनमा प्रख्यात होला" भनी सतीदेवी नाम राखे र दक्षप्रजापतिले श्रद्धापूर्वक दक्षिणा दिई भोजन गराई बिदा दिए र ती आफ्ना-आफ्ना आश्रममा जाँदा भए।

हे अगस्त्य मुनि ! यस्तै तरहले दक्षप्रजापतिकी स्त्री विरणीका गर्भदेखि तत्तीस कोटि कन्या जन्मे। तेत्तीस कोटि कन्यालाई दक्षप्रजापतिले र विरणीले यथायोग्यले हित गरी पाली राखे।

अगस्त्य मुनि सुध्याउँछन्—हे कुमार ! दक्षप्रजापतिका तेत्तीस कोटि कन्या देवताहरूले कस्ता तरहले विवाह गरे ? त्यो आज्ञा गर ! भने र कुमार आज्ञा गर्दछन्—हे अगस्त्य मुनि ! स्वर्गका सम्पूर्ण

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देवता, ऋषि, मुनि, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, अष्ट-वसु, दश दिक्पाल प्रभृति बसी सभा गरी भने—हामीहरूका स्त्री छैनन्, दक्षप्रजापतिका तेत्तीस कोटि कन्या विवाह गरौं, कन्या माग्न दक्षप्रजा-पतिछेउ कसलाई पठाओं भनी सबैले मतो गरी—"हे नारद मुनि ! तिमी दक्षप्रजापतिछेउ गई उनका कन्या हामीहरूलाई दिन्छन् कि मागी आऊ" भने। यति देवताहरूको वचन सुनी नारद मुनि 'लौ'भनी दक्षप्रजापतिका घर गए। दक्ष-प्रजापतिले भेटी शिष्टाचार गरी के कामले आउनु-भयो भनी सुध्याए। नारदले पनि आफूलाई देवता-हरूले पठाएको कुरा पूरा वृत्तान्त कहे। "तिम्रा तेत्तीस कोटि कन्या तत्तीस कोटि देवताहरूलाई देऊ" भने। यति नारद मुनिले भनेको सुनी दक्ष-प्रजापति खुशी भै—हे नारद मुनि ! भलो भन्यौ, म धन्य रहेछु, मेरा तेत्तीस कोटि कन्या देवताहरूलाई तिम्रा यस अमृतरूपी वचनले गरी दिएँ। एक सती-देवी मात्र दिनेछैन, किनभने मेरा पुत्र छैनन्, सम्पत्ति-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

को रक्षा को गरिदेला ? अरू तेत्तीस कोटि कन्या देवताहरू जहिले भन्नन्, तिमी जस-जसलाई दिनू भनी भनौला त्यस-त्यसलाई दिउँला, अब तिमी देवताहरूछेउ जाऊ र विवाहको दिन ठहराई पठाऊ भनी नाना उपचारले पूजा गरे। यति दक्षप्रजापतिले भनेपछि नारद मुनिले 'म जान्छु' भनी दक्षप्रजापतिछेउ बिदा मागी स्वर्ग गए। देवताहरूछेउ पुगी दक्षप्रजापतिसित भएका कुराको वृत्तान्त कहे—सतीदेवीबाहेक दक्षप्रजापतिका तेत्तीस कोटि कन्या तेत्तीस कोटि देवतालाई दिए, अब विवाहको दिन ठहराई पठाओ ! भने। यति नारद मुनिले भनेको सुनी देवताहरू खुशी भै 'धन्य नारद मुनि !' भनी सामग्री तयार गरी दक्षप्रजापतिका घर गए। दक्षप्रजापतिले देबताहरू आएको देखी मनमा आनन्द गरी नाना मङ्गलयात्रा गरी आफ्ना मर्यादाले सतीदेवीबाहेक तेत्तीस कोटि कन्या तेत्तीस कोटि देवतालाई कन्यादान दिए। देवताहरूले कन्यादान पाई आफ्ना-आफ्ना स्त्री लिई आफ्ना-आफ्ना आश्रममा गए।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यो वृत्तान्त कैलास पर्वतमा रहेका महादेवले चाल पाए र यी देवताहरूले मछेउ एक वचन पनि नसोधी मलाई वाहेक गरी आफ्नु-आफ्नुले मात्र कन्यादान लिएछन्। कैलासको अधिपति मै मेरा स्त्री छैनन्, अब मलाई कन्या को देला भनी ध्यानदृष्टिले विचार गरी हेरे र दक्षप्रजापतिका तेत्तीस कोटि कन्यामा सबैचाहिंभन्दा जेठी सतीदेवी रहेकी रहिछन्। देवताहरूले मेरो मर्यादा राखेका रहेछन्, ती कन्या माग्न दक्षप्रजापतिछेउ कसलाई पठाऊँ, आफै जाऊँ भनी दक्षप्रजापतिको घर गए। दक्षप्रजापतिले महादेव आएको टाढैबाट देखी भने— हे स्त्री! त्यो आएको महादेव हो, के भन्न आयो भनी विरणीसित कुरा गरिरहँदा महादेवले दक्षप्रजापतिको घरमुनि पुगी बोलाए। दक्षप्रजापतिले झ्यालमा निस्की 'माथि आ!' भनी बोलाए। हे महादेव! तँ मेरा घरमा के कामले आइस्? भनी हेलाँसित भने र महादेव आज्ञा गर्दछन्। हे दक्षप्रजापति! तिम्रो घरमा आउन मेरो अरू काम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

केही थिएन, तिमीले कृपा गर्नाले तेत्तीस कोटि दवताहरूले कन्यादान पाई उद्धार भए । सतीदेवी रहेकी रहिछन्, योग्य पनि छु, ती मलाई कृपा गर । यति महादेवले आज्ञा गरेको सुनी दक्षप्रजापतिले क्रुद्ध भै भने–'हे पापिष्ठ महादेव ! मेरी कन्या सतीदेवी तेरी योग्य कसो गरी होली । तँ कस्तो भने खरानी घसी, सर्पको गहना लाई, बाघको छाला ओढी, डमरु, त्रिशूल हातमा लिई, बूढो गोरुमा चढी हिंड्ने, मसानमा वास गर्ने, विष भाङ धतुरो खाने, दिगम्बर, देख्तैमा पनि अशोभा यस्तो तैंले मेरो मुख्याञ्जी आई यस्तो कुरा गरिस् । जा ! मेरो घरमा नबस् भनी पाखुरामा समाती उठाए । महादेवले यस्ता तरहसँग दक्षप्रजापतिले नाना तरहका आफूलाई निन्दा गरी क्षुद्र वचन गरेको सुनी बहुत मन दुखाई बाहिर आएर 'नदिने भए दिन्नँ' भने होइजान्थ्यो, त्यस्तो निन्दा गर्नुपर्दैनथ्यो, अब कता जाऊँ, कसले ती कन्या मलाई पारिदेला भनी विष्णुछेउ गए ! विष्णुले

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीमहादेव आएको देखी झट् उठी आदर गरी
बिछ्याउनामा बसाली 'के कामले परिश्रम गर्नुभो!?'

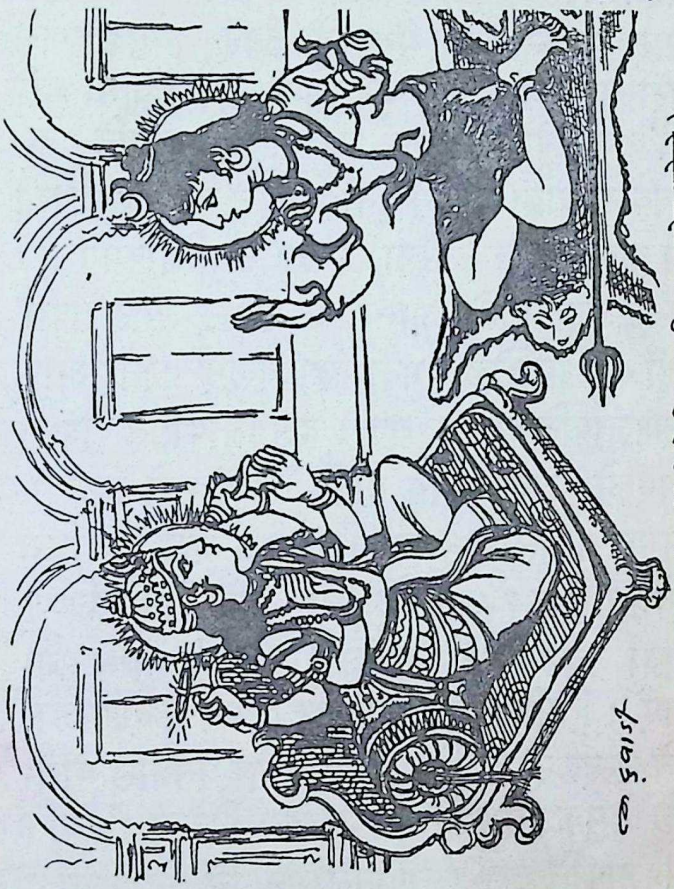

(विष्णुकहाँ महादेवजीले सतीदेवीको विवाह मसित गराइदेऊ भनेको)

भनी सोधे र महादेवले–हे विष्णु ! भनी आफूले

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सती देवी माग्न दक्षप्रजापतिका घरमा गएका कुरा दक्षप्रजापतिले नाना तरहले निन्दा गरेको कुरा सारा वृत्तान्त कहे। मेरा स्त्री छैनन्, त्यसकारणले मेरो घर छैन। यति कुरा गर्न आएँ। जसो गरी ती कन्या मेरी होलिन्, त्यसै गर भने र यति महादेवबाट आज्ञा भएको सुनी विष्णुले भने–'हे ईश्वर! यो काम म पार लाउँला, सन्देह नगरिबक्सियोस्। म दक्षप्रजापतिछेउ जान्छु, म नआउञ्ज्याल तपाईं यहीं राज गर्नुहोला' भनी महादेवलाई पखाई आफू दक्षप्रजापतिका घर गए। दक्षप्रजापतिले विष्णु आएको देखी माथि डाकी सादर गरी बिछयाउनामा बसाली–'हे विष्णु! आज मेरो घर किन पवित्र गर्नुभो? आज्ञा हओस्, भनी सोधे र विष्णु आज्ञा गर्दछन्–'हे दक्षप्रजापति! केही माग्न भनी आएँ। तिमीले दिने भए माग्छु' भने र दक्षप्रजापति भन्दछन्–'हे विष्णु! आज्ञा गर, तिमीले मागेपछि जेसुकै मागे पनि म अवश्य दिउँला।' यति दक्षप्रजापति दक्ष प्रजापतिले भनेपछि विष्णु आज्ञा गर्दछन्–'हे! वैकुण्ठको अधिपति भै मेरा स्त्री

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

छैनन्। तिमीले कृपा गर्नाले तेत्तीस कोटि देवताले कन्या पाई उद्धार भए, अब सतीदेवी रहेकी छन्, ती कन्या मलाई कृपा गर।' यति श्रीविष्णुले आज्ञा गरेको सुनी दक्षप्रजापतिले मनमा विषाद गरी भने–'हे विष्णु! मेरा पुत्र छैनन्, सम्पत्तिको रक्षा गर्नराखेको दिनु त योग्य थिएन, के गरूँ मैले वाचामा हारें, दिनुपऱ्यो, ती कन्या तिम्री भइन्, सुदिन ठहराई कन्यादान लेउ।' यति दक्षप्रजापतिले भनेको सुनी विष्णु 'लौ' भनी वैकुण्ठ गए।

विष्णु आएको महादेवले देखी हे—'विष्णु! तिमी गएको काम कसो भयो?' भनी आज्ञा भयो र विष्णु बिन्ती गर्दछन्–'हे ईश्वर! म गएको काम पुग्ला भने जस्तो भयो, तर मलाई भनी मागी आएँ। तसर्थ तपाईंले वृद्ध संन्यासीको रूप लिई कन्यादान दिने ठाउँमा आई भिक्षा माग्नू। मलाई भिक्षा नदिई कन्यादान लिए पनि कन्यादान दिए पनि सराप गरुँला, भिक्षा देऊ भन्नू। मैले हे संन्यासी, मेरो वेला बिल्न लाग्यो, कन्यादान

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भैसकेपछि भिक्षा दिउँला, सराप नगर, यहाँ आई बस भनी म बसेका ठाउँमा बसालिराखुँला। दक्ष-प्रजापतिले कन्यादान दिंदा उसको आँखा छली तपाईंको हातमा पारिदिउँला। यस दिन यस वेला-मा आउनुहोला' भनी दक्षप्रजापतिसित भएका कुराको वृत्तान्त कहे। यति विष्णुका वचन सुनी महादेव 'लौ' भनी हर्ष मन गरी कैलास पर्वतमा जाँदा भए।

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्यसम्वादे श्रीस्वस्थानीपरमेश्वर्या व्रतकथायां दक्षकन्या-देवता-विवाह वर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सप्तम अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ—तहाँ उप्रान्त कन्यादानको दिन भयो र महादेव आउनन् भनी विष्णु दक्षप्रजापतिको घर गए। दक्षप्रजापति पनि सम्पूर्ण सामग्री तैयार गरी यज्ञ गराई विधि गरि-सक्की कन्यादान दिन तैयार भए। महादेवले विष भाङ धतुरो खाई मातिईकन दक्षप्रजापतिका घर जान बिर्सिरहे। तब विष्णुले महादेव भने आउनु-भएन, कन्यादानको वेला भयो, मेरा हातमा थापूँ भने महादेवलाई हुँदैन, अब कसो गरूँ भनी चित्त आकुल गरिरहे। तहाँ उप्रान्त महादेवले कन्यादान दिने दिन आज हो, विष्णु गए हुनन्, वेला पनि भयो होला भनी,सम्झेर वृद्ध संन्यासी भै चाँडै दक्षका घरमा खड़ा भै—"हे विष्णु! हे दक्षप्रजापति! म अति टाढादेखि आएँ, भोक लागिरहेछ, मलाई नदिई कन्या लिए पनि दिए पनि सराप गरुँला"

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भनी भने । यति सन्यासीरूप भएका महादेवबाट आज्ञा भएपछि विष्णुले भने—"हे भिक्षुक ! मेरो वेला बित्न लाग्यो, कन्यादान भैसक्नेबित्तिकै तिमी लाई भिक्षा दिउँला, ऐले म भएका ठाउँमा आई बस" भनी आफू बसेको सिहासनमा बसाए ।

महादेव कस्तो वेलामा आइपुग्नुभयो भने विरणीले सुनका कमण्डलुले धारा दिई दक्षप्रजापतिले सतीदेवीको हात समाती विष्णुका हातमा सुम्पन लागेको यस्ता वेलामा पुग्न गएर विष्णुले आफ्नू मायाले छोपी, दक्षप्रजापतिका आँखा छली सतीदेवीको हात सन्यासीरूप महादेवको हातमा पारिदिए । त्यो देखी दक्षप्रजापतिले बड़ो विषाद गरी "तिमी कपटी रहेछौ, तिम्रो विश्वासमा पर्दा मेरी पुत्री सतीदेवी यो अवस्थामा परी" भने । यति दक्षप्रजापतिले भनेको सुनी केही उत्तर नदिई सतीदेवीको हात महादेवका हातमा पारिदिई 'अब म जान्छु' भनी सन्यासीरूप महादेव-छेउ बिदा भै विष्णु वैकुण्ठ गए ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विष्णु गएपछि दक्षप्रजापतिले सतीदेवीछेउ

(सतीदेवीको विवाहमा विष्णुले दक्षको आंखा छली सतीदेवीको हात महदेवको हातमा पारेको)

भने—हे पुत्री सतीदेवी ! पापिष्ठ विष्णुले छल्दा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यस्तो भयो । वृद्ध सन्यासी स्वामी पाइस्, तैपनि सन्देह नगर्, हामी छौं, तँलाई हामी पालौंला, अहिले त्यसैका सँग जा !" यति आफ्ना पिता दक्षप्रजापतिले भनेको सुनी बहिनीहरूले देवता स्वामी पाएको सम्झी सतीदेवीले धिक्कार रहिछु भनी बड़ो विषाद गरी रुन लागिन् । फेरि मेरा कर्ममा यस्तै लेखेको रहेछ, अब रोई के गरूँ, कस्तै भए पनि बाबा महतारीले दिएका मेरा स्वामी पनि यिनै हुन् भनी धैर्य गरिन् ।

तहाँपछि सन्यासीरूप महादेवले सतीदेवीछेउ आज्ञा गरे—हे स्त्री ! अब यहाँ बसी के गर्नु, आफ्ना घर जाओं, तिम्रा बाबा महतारीछेउ बिदा होऊ ! यति आफ्ना स्वामीले आज्ञा गरेको सुनी सतीदेवीले 'हओस्' भनी दक्षप्रजापति र विरणीभाठौं गई–'हे पिता, माता म जान्छु' भनी बिदा मागिन् । दक्षप्रजापति र विरणीले बहुतै धैर्य गरी 'जा' भनी बिदा दिए र सतीदेवीले प्रणाम गरी बिदा भै सन्यासीरूप महादेवका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अगाड़ि लागी गइन्। बाटामा जाँदा सन्यासीरूप महादेव आज्ञा गर्दछन्–हे सुन्दरी ! कैल्यै घरदेखि ननिस्केकी, सुखमा रहेकी यस्ती कोमल भएकी तिमीलाई परिश्रम होला, सुस्त-सुस्त हिंड भनी आज्ञा गरेको सुनी सतीदेवी भन्छिन्–'हे स्वामी ! म ता हिंड्न सकुँली, हजूरको वृद्ध अवस्था भएको छ, परिश्रम हुन जाला, सुस्त सुस्त हिंडिबक्सनुहओस्' भनी यस्तै तरहले अनेक अनेक कुरा गर्दै गए। सतीदेवीले आफ्ना स्वामीको वृद्ध अवस्था देखी, यी वृद्धावस्था भएका, म यस्ती युवति, मेरा स्वामीलाई कसैले केही गरी मलाई हरी लैजानन् कि भनी मनमा सारै चिन्तना गरी एकछिन पनि नछाड़ी पछि लागी गइन्।

कैलास पर्वतमा पुगेर सन्यासी रूप श्रीमहादेवले सतीदेवीको चरित्र हेर्नानिमित्त कैलास पर्वतका टाकुरामा एक खरले तुल्याएको घर उत्पत्ति गरी 'हे स्त्री ! हाम्रो घर त्यही हो, आइपुग्यो' भनी देखाए। फेरि 'भित्र जाऊ' भोक लाग्यो हो, केही

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

खाऊ, मलाई परिश्रम भयो, एकछिन सुत्तालु भनी विष भाङ धतुरो खाई बाहिर सुते। सतीदेवीले त्यो खरको घर देखी आफ्ना बाबा दक्षप्रजापतिको घर सम्झी त्यस्ता सुवर्णका घरमा बसेकी मलाई आज यस्ता खरको घरमा बस्नुपऱ्यो भनी बहुतै विषाद गरी आँखादेखि आँसु खसालिन्। फेरि मेरा कर्मले यस्तै पारिल्यायो के गरूँ भनी मन बुझाई पछ्यौराको छेउले आँसु पुछी घरभित्र पसी हेर्दा सबै ठाउँमा माकुराको जालो र कसिंगर मात्र देखिन्। त्यो देखी कुचाले माकुराको जालो मिल्काई कसिंगर लाइन्। फेरि स्वामी जागा हुनन्, के खान दिउँला भनी खानेकुरो हेर्न गइन्, केही पाइनन् र चित्त आकुल गरी संन्यासी-रूप श्रीमहादेव सुतेका ठाउँमा आई गोडामनि बसिरहिन्। तब चार दिन भएपछि श्री महादेव जागा भइबक्सियो र सतीदेवीको मुख हेरी— हे पापिष्ठ स्त्री! मलाई एकलै बाहिर सुताई आफू भित्र सुतिस्, त्यसो गरिस् तापनि तँलाई खानु-पर्दैनथ्यो? केही खाइस् कि खाइनस्? भनी नाना

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तरहले रिसाउन लागेको देखी सतीदेवीले हँस्याइलो मुख गरी सन्यासी रूप महादेवको मुख हेरी "हे स्वामी ! हजूरलाई सारै निद्रा परेको देखी जागा गराउन सकिनँ, सुतेकी पनि छैन, यहाँ आई बसि-रहेकी छु। मैले ता भण्डारमा जे भएको चीज-वस्तु आन्ददसित खाएँ, आफू के खानुहुन्छ ?" भनी भनिन्।

सती देवी कस्ती भने सधैं शृङ्गार गरी रिसमा पनि उज्यालो मुख गरी स्वामी-कै भक्तिमा चित्त लाइरहन्थिन्। यति सती-देवीले भनेपछि यहाँ के थियो र खाइहोली भनी करुणामूर्ति सन्यासीरूप महादेवलाई अति करुणा-भयो र 'हे प्रिये ! हाम्रो घर यो होइन, त्यो खरको भित्तो च्यातो भित्र गई हेर' भने र फेरि सती देवी भन्छिन्–'हे स्वामी ! भएको घर नाशी नभएको हेर्न कहाँ जाऊँ, फेरि बनाउनुपरे हजूर वृद्ध अवस्था भएको, म स्त्रीजाति, को बनाइदेला ? यति सती देवीले भनेको वचन सुनी सन्यासीरूप महादेव उठी खरको भित्तामा लात्तले हानी मिल्काएर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कैलासको दर्शन दिए। मणि माणिक्य नाना रत्नले जडाउ गरेको, सुवर्णले बनाएको त्यस्तो घर देखी सती देवी खुशी भै मेरा बाबा दक्षप्रजापतिको घरभन्दा पनि अति सुन्दर यो घर कसको होला भनिठानिन् र संन्यासी रूप महादेवले सती देवी-लाई आफ्नू रूप दर्शन दिनलाई चोकमा डाकी लगे–'हे स्त्री ! चोकका माझमा गाईका गोबरले मण्डलाकार गरी पोतिदेऊ' भनी भने र सती देवी-ले 'हओस्' भनी पोतिदिइन्। संन्यासीरूप महा-देवले पोतेको ठाउँमा गई निर्मल स्फटिकका जस्तो वर्ण भै विश्वम्भर मूर्ति दर्शन दिंदा भए। तब सती देवीले मनमा आनन्द गरी आँखादेखि हर्ष-का आँसु बहाई 'म धन्य रहिछु, जगदीश्वर श्री-महादेव स्वामी पाएँ' भनी फूलको माला गलामा पहिराई तीनफेर परिक्रमा गरिन् र तहाँउप्रान्त ती दुवै शिव-शक्ति स्वरूपले रहँदा भए।

इति श्रीस्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्य-सम्वादे श्रीस्वस्थानीपरमेश्वर्या व्रतकथायां पार्वती पतिगृह-गमनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अष्टम अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ–हे अगस्त्य मुनि ! दक्षप्रजापतिले तेत्तीस कोटि कन्या तेत्तीस कोटि देवतालाई कन्यादान दिई सबैलाई जुवाइँ तुल्याई आनन्दले रहेको र विष्णुका छलले सती देवी-लाई श्रीमहादेवले विवाह गर्नुभएको, अनि कैलास पुगेको वेला नाटकीय अभिनय देखाएको, सतीले महादेवको सकली स्वरूप र दिव्य कैलास-भवन देखी प्रसन्न भएको कुरा कहिसकें, अब तिमीलाई के सुन्नाको इच्छा छ, भन ? म भन्दछु' भनी कुमारले भन्दा अगस्त्य मुनि बिन्ती गर्छन्—'हे कुमार ! त्रिपुरासुरले कसको तपस्या गऱ्यो ? श्रीमहादेवले त्यसलाई कसरी भस्म गर्नुभयो ?' सो सब मलाई आज्ञा गर्नुहोस् भन्दा कुमार भन्छन्–'हे मुनिवर ! अघि जब महात्मा भगवान् विष्णुले हिरण्याक्षलाई मार्नुभो, तब सम्पूर्ण दानवहरू अति दुःखी भै खेद

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गर्न लागे । तब 'मय' नाम भएको दैत्यले मनमा बड़ो खेद गरी विचार गर्न लाग्यो । जस्तो कामदेव नहुँदा रति भइन् त्यस्तै त्यो दैत्यको राजा मय त्यस बखत चिन्तित भयो । अनि चिन्तिएर मनोरथ पुग्ने होइन, मनोरथ पूरा गर्न त परिश्रम पो गर्नुपर्छ भन्ने सोची अरू दुइ दैत्य तारकाक्ष र विद्युत्प्रभ नाउँ गरेका आफ्ना साथीलाई समेत साथ लिई त्यो मयले ठूलो अघोरको तपस्या गर्न लाग्यो । ती तीन जना दैत्य माघ पूसको जाडामा हिमालयमा गई बस्तथे । जेठ वैशाखका घाममा मरुभूमिमा गै पञ्चाग्नि तापी तपस्या गर्दथे । वर्षाकालमा विनाछप्पर चउरमा बसी तपस्या गर्दथे । यस्तै तरहले तपस्या गर्दा-गर्दा तिनीहरूले दिव्य दश हजार वर्ष बिताए, ती दैत्यका ज्यूमा केवल छाला र हाड मात्र बाँकी रह्यो । फेरि ठूला सुखदेखि पनि च्युत भए । तैपनि सूर्यसमान तेजस्वी देखिन लागे र तिनका तपस्यादेखि ब्रह्माजी खुशी भै ती तीनोटाका अगाडि भन्न लागे कि 'हे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दैत्यमा श्रेष्ठ भएका दानव वीरहो ! 'तिमीहरूका तपस्यादेखि म बहुतै खुशी भएँ, अब तिमीहरूका मनमा जो इच्छा छ सो वर माग, म दिन्छु' भनी ब्रह्माजीले भन्नुभयो र तिनीहरूले ब्रह्माजीलाई साष्टाङ्ग दण्डवत् प्रणाम गरी केवल घुँडाले मात्र भूमि स्पर्श गरी हात जोड़ी बिन्ती गरे कि–'हे ब्रह्माजी ! हजूर यदि हामीदेखि प्रसन्न हुनुहुन्छ भने हामीलाई अवध्यत्व वरदान दिनुहोस् । बल पराक्रम पनि ठूलो होस्, फेरि विमानसमान जो म सुन्दर तीनओटा पुर बनाउनेछु त्यसमा मनुष्य-हरूको गति नहोस्, जस्तो रीतमँग हाम्रो मृत्यु नहोस्, हामी ठूलो बलवान् पराक्रमी होऔं, उस्तै वर प्रदान गर्नुहोस् ।' यस्ता तरहले वरदान मागेको सुनी ब्रह्मा आज्ञा गर्नुहुन्छ कि–'हे दानवश्रेष्ठहो ! त्यस्तो अवध्यताको वरदान म दिन सक्तिनँ, मृत्युको अवकाश राखी अर्को वरदान माग, म दिन्छु, यस-मा अन्यथा नमान ।' यस्ता तरहको ब्रह्माजीबाट आज्ञा भएको वचन सुनी मय दैत्य फेरि भन्दछ कि–

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

'हे प्रभो ! अघि मैले बिन्ती गरे जति कुरा सब हओस् । मृत्युलाई जो ती मैले बनाएका पुर तीनै-ओटा एकै ठाउँ रहनेछैनन्, जब पूर्ण दश हजार वर्ष पुग्ला तब ती तीन पुरको एक आधा निमेषभर मात्र मेल हओस्, त्यस आधा निमेषभित्रमा जो एक बाणले तो तीन पुरलाई नाश गरोस्, त्यही वीर मलाई मार्नमा समर्थ हओस् । त्यस्ता तरहको त्यस मयनामा दानवको वचन सुनी "तथास्तु" भनी ब्रह्माजी सत्यलोकतर्फ जानुभो । तब त्यस मय नाम दानवले पनि जगत् नाश गर्नाका निमित्त आदि कल्पमा तीन पुर रचना गर्दो भयो । ती तीन पुरमा पहिला पुरचाहिं फलामको बनायो, दोस्रो चाँदीको बनायो, तेस्रो सुनको बनायो । ती तीन पुर आकाशमा मानों सुमेरु पर्वतका शृङ्ग जस्ता देखिन लागे । ती तीन पुर चन्द्रमाका किरण लाग्नाले अति शीतल भएका, ठाउँ-ठाउँमा आँखीझ्यालहरू बनेका, घरका अटालीहरू पनि अति ऊँचा, आँगनहरू पनि सुन्दर-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सुन्दर शिलाहरूले छापेका, ठाउँ-ठाउँ सुवर्णले मढ़ेकामा सुन्दर पुरद्वारहरू पनि तैयार गराएका,

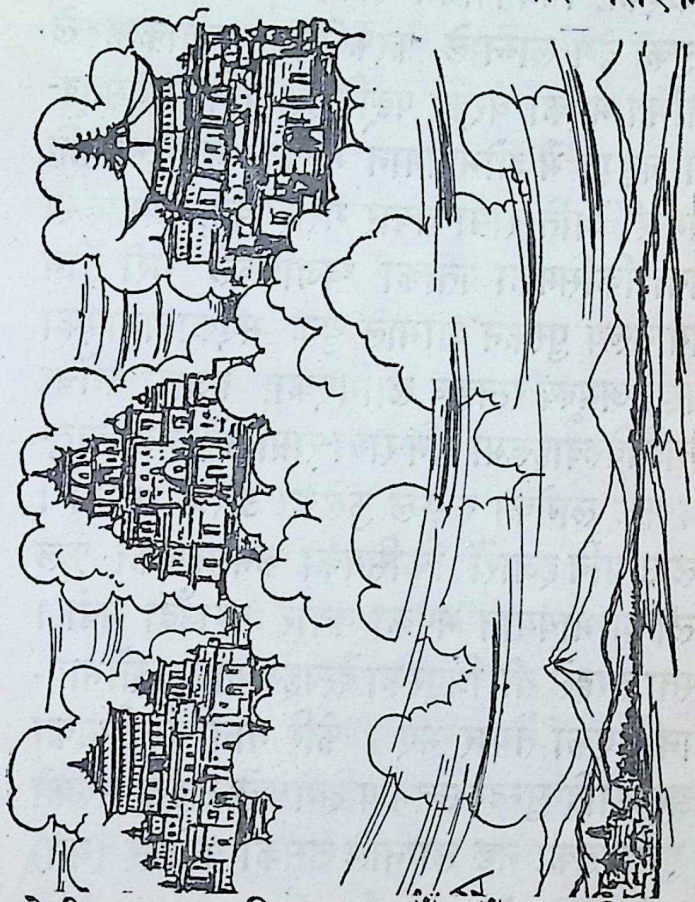

(मयदानवको त्रिपुर)

मोती प्रवाल मणिहरू ठाउँ-ठाउँमा राखिएका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बिजुलीको प्रकाश समान रत्नहरूको प्रकाश चौतर्फ फैलिएको, चित्र-विचित्र हीरा मोतीहरू जडेको, वायुको वेग लाग्नाले फरफराएका पताकाहरूले शोभित भएका घरका पङ्क्तिहरू पनि रत्नसमूहका जड़ाउ भै शोभायमान भएका, मार्गहरू पनि सिंगारी अति राम्रा तैयार गराइएका, घरहरूमा नाना किसिमका पताका ध्वजाहरूले गरी तीन विमानरूप पुरकन शोभाले युक्त भएका बनाएका लाखौं अमूल्य रत्नहरू लागिएका, हजारौं वगैंचा बनाई बिरुवाहरूमा पनि राम्रा-राम्रा सबैमा छः ऋतुका फल लागेका र फूल फुलेका उत्पन्न गरायो। तलाउ पनि हजारौं किसिमका कमलहरूका फूल फुली शोभायमान भएका तयार गराउँदो भयो। यस्ता तरहले ती त्रिपुरका दैत्यहरूका घर शोभायमान भएका तैयार भए। फेरि नाना किसिमका मयूर आदि सुन्दर उत्तम पक्षिगणले संयुक्त भएको र पुरुषहरूका नङ लाग्नाले जसका पयोधर (थन) का गोलाकार घेरामा अर्ध-चन्द्राकार घाउ लागेका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सुनका कलश समान कुच भएका, वारुणी मदिराले लाल नयन भएका, लज्जाले ईषत् हास्य गर्ने जसका नेत्र लोलिएका छन्, यस्ता सुन्दरी स्त्रीहरूले व्याप्त भएको त्यो त्रिपुर शहर अति मनोहर देखिन लाग्यो । यस्तो जो त्रिपुरमा लोहको पुर मयले बनाएको छ त्यो तारकाख्य नाम दैत्यलाई मयले दिंदो भयो । जस्तै—

दैत्यालयं तच्छुशुभे तथैव
प्रवृत्तकेकीविहगैर्महर्द्धिभि ।
तत्पुन्नखाभिन्नपयोधराभि—
राकीर्णरक्तान्तविलोचनाभिः ।
सव्रीडमीषच्चपलेक्षणाभि—
र्योषिद्भिराकीर्णमतीव रेजे ।
लौहं पुरं चाथ मयश्चकार,
तत्तारकाख्याय ददौ मयश्च ॥

फेरि अर्को जो चाँदीको पुर थियो सो विद्युत्प्रभ नामा दैत्यलाई दियो । जो सुवर्णले बनेको अति उत्तम पुर थियो सो राजा मयले आफूलाई भनी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लियो। तब त्यो त्रिपुर दैत्यपतिका मन्त्रिवर्गहरूले शोभायमान भयो। त्यो दैत्यराज पनि अनेक तरहका सम्पूर्ण आफ्ना शत्रुहरूको सेनालाई जितीकन ब्राह्मणवर्ग, भृत्यवर्गले सहित भै स्त्रीहरूलाई साथ लिई सुखपूर्वक रहँदा अनेक तरहका सुख पाउन लाग्यो। तब तिनले तीन लोकको आनन्दलाई ध्वंस गर्न लागे अनि शेखी र दर्पमा प्राप्त भै संपूर्ण देवताहरूलाई जितिलियौं भन्ने मनमा मान्न लागे। उनीहरूलाई मार्न लागे, उनका बगैंचाका वृक्षहरू, बिरुवाहरू उखेल्न लगाई लिई आए। यस्ता तरहले देवताहरूलाई दुःख दिंदा-दिंदामा बहुत काल व्यतीत भयो र तिनीहरूदेखि इन्द्रादि देवता अति क्रोधित भएर ब्रह्माजीका सामु गै त्रिपुरवासी दैत्यहरूको संपूर्ण उपद्रवको विस्तार गर्दा भए। तब ब्रह्माजीले सब देवताहरूलाई शान्त गराई आज्ञा भयो कि 'हे देवतागण ! त्रिपुरासुर दैत्यहरू बड़ा बलवान् छन्, तिमीहरू तिनको नाश गर्न सक्नैनौ, तस्मात् नारायण आदि सकल

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देवता हामीहरू महादेवको शरणमा जाऔं, उनै महादेव हाम्रा गति छन्, उनै महादेव हामीहरू-का शत्रु ती दैत्यहरूलाई नाश गर्नेछन् ।' यस्ता तरहको ब्रह्माजीको आज्ञा सुनी 'हओस्' भनी ब्रह्मा, सूर्य, इन्द्र, वायु, अग्नि आदि सकलले ब्रह्माजीलाई साथ लिई कैलास गएर महादेवलाई देखी अनेक तरहसँग स्तुति गर्न लागे—"हे त्रिलो-केश ! हे पिनाकधारी ! हे चन्द्रमौले ! हे अमित-पराक्रमी ! तिमीलाई कोटि-कोटि नमस्कार छ । चन्द्रमाका प्रकाशले प्रकाशमान भएका उत्तम जटा-धारी हे चन्द्रशेखर ! त्रिलोकदेव ! हे पिनाकपाणि ! तपाईंलाई कोटि-कोटि नमस्कार छ, अति तीक्ष्ण धार भएको बज्रको धारण गर्ने, त्रिशूल लिने, नन्दी-लाई वरदान दिने, जगत्लाई शरण दिने र देवता-का पनि देवता यस्ता तपाईंलाई कोटि कोटि नमस्कार छ । सदा सर्वदा प्रसन्न भै वरदान दिने, यज्ञको मालिक हिमालयमा बस्ने हे कैलासवासी ! यस्ता तिमीलाई कोटि कोटि नमस्कार छ । विरक्त-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हरूले ध्यान गरिएका सदा सर्वदा धर्ममा रहने दिशारूपी जो वस्त्र तिनै धारण गर्ने, भक्तलाई वरदान दिने, जगत्का संपत्तिलाई तुच्छ मान्ने, जगत्का धाता विधाता यस्ता तपाईंलाई कोटि-कोटि नमस्कार छ। परभन्दा पनि झन् परमात्मा परमेश्वर तिमीलाई कोटि-कोटि नमस्कार छ। चन्द्र, सूर्य, इन्द्र, अग्नि, ब्रह्मादि देवताकन पनि पालन र सृष्टि गर्ने यस्ता तपाईंलाई कोटि कोटि नमस्कार छ। सूक्ष्मभन्दा पनि अति सूक्ष्म स्वरूप, नित्य स्वरूप, कालस्वरूप धारण गर्ने यस्ता तपाईंलाई नमस्कार, परभन्दा पनि परमात्मा रूप शंकरलाई सहस्रौं नमस्कार छ। सम्पूर्ण पृथ्वीकन धारणा गर्ने यज्ञस्वरूप यस्ता तिमीलाई नमस्कार छ। चन्द्र, सूर्य, वायु, अग्नि, जल, आकाश यिनलाई रचना गर्ने यस्ता तिमीलाई कोटि कोटि नमस्कार छ। दक्षको यज्ञ नाश गर्ने, पूषाको दाँत भाँच्ने, कामदेवलाई भस्म गर्ने यस्ता तिमीलाई कोटि-कोटि नमस्कार छ। हे पुरुषोत्तम, हे सौम्य! हे वपुष्मन्!

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हे चन्द्रमौले ! हे महादेव ! सकल जगत्को सृष्टि स्थिति संहार गर्ने यस्ता तिमीलाई कोटि कोटि नमस्कार छ । यज्ञ उत्पन्न गर्ने, सुर असुरलाई पनि उत्पन्न गर्ने, यक्षहरू उत्पत्ति गर्ने, हे नील-कण्ठ ! हे शिखण्डी !! तपाईंलाई कोटि-कोटि नमस्कार ! सदा मसानमा निवास गर्ने, सर्वदा दैत्यको अङ्गलाई नाश गर्ने; मोह छुटाउने, अज्ञानको ध्वंस गर्ने यस्ता तिमीलाई कोटि कोटि नमस्कार ! सदा मोक्षरूप वरदान दिने, सदा सर्वदा निरन्तर अमृत स्वरूप, गिरीन्द्र-पुत्रीका भर्ता, कुमारका पिता यस्ता तिमीलाई कोटि-कोटि नमस्कार छ। हे विश्वेश्वर ! हे वरदाता ! हे ब्रह्मात्मन् संसारलाई उत्पन्न गर्ने यस्ता तिमीलाई कोटि-कोटि नमस्कार ! फेरि दक्षको यज्ञ नाश गर्ने यस्ता तिमीलाई कोटि-कोटि नमस्कार छ । हे वरदाता ! हे चण्डीश्वर ! हे योगेश्वर ! हे शर्व ! हे रुद्र ! हे भीम ! हे शम्भो ! हे ईश्वर ! हामी-देखि प्रसन्न हुनुहोस्, हजूरलाई कोटि कोटि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नमस्कार'' भनी यस्ता प्रकारले देवताहरूले स्तुति गरेपछि देवताको स्तुतिदेखि प्रसन्न भै उनका मनको इच्छा जानी आज्ञा गर्नुभयो। 'हे देवताहो! जो वर माग्छौ माग, म सम्पूर्ण कुरा दिन्छु, लोकमा मैले नदिइने कुरा क्यै छैन' भन्ने महादेवले यस्तो आज्ञा भएपछि सम्पूर्ण देवतागणहरू बिन्ती गर्दछन् कि 'प्रभो! ब्रह्माजीका वरदानले उन्मत्त भएका मय आदि गरिएका दैत्यहरूले हाम्रा उर्वशी आदि गरिएका अप्सराहरूलाई पनि लुटी लगे। सम्पूर्ण उपवनहरूका उत्तम उत्तम बिरुवाहरू पनि लुटे। बघैंचाहरू नष्ट गराइदिए। सब देवतालाई नाश गर भन्दै हामीलाई दुःख दिन्छन्। हे भगवान्! ती दैत्यको नाश गर्न ब्रह्मा पनि समर्थ छैनन्, विणु पनि समर्थ छैनन्, हे भगवान्! जस्ता रीतले देवताहरूको जय हुन्छ सो वरदान बक्सनुहओस्, भनी यस्ता प्रकारले स्तुति गरिएका महादेवले प्रसन्न भै देवताहरूलाई यस्तो वचन आज्ञा गर्नुभयो कि हे देवतागणहो! तपाईंहरूले १।१ अश

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धारण गरेर रुद्र तेजोमय रूप भै दानवहरूलाई नष्ट गर्नुहोस् ।' यति महादेवबाट आज्ञा भएपछि देवताहरू फेरि बिन्ती गर्छन् कि—'हे भगवान् ! हामी हजूरको तेजको सहस्रांशको एक अंश पनि धारण गर्न सक्तैनौं । माहेश्वर तेज धारण गर्न ता के ! हेर्नलाई पनि हाम्रो सामर्थ्य छैन । हे भगवान् ! हाम्रा उपर प्रसन्न हुनुहोस् । हामीले क्यै गरे पनि दैत्यलाई जित्न सकेनौं—हे भगवान् ! आफैले त्रिपुरासुरलाई मारिबक्सनुहोस्, तिनलाई ब्रह्माजीको वरदान प्राप्त भएको छ कि दिव्य दश हजार वर्ष बितेपछि तीनै पुरको आधा निमेषसम्म भेट हुनेछ, त्यस आधा निमेषभित्रमा एक बाणले जो त्रिपुर भस्म गर्ला त्यसैबाट तिमीहरूको मृत्यु होला, नत्र अन्यथा तिमीहरूको मरण हुनेछैन । यस्तो वरदान पाएका दैत्यहरूको नाश गर्नामा हाम्रो सामर्थ्य छैन, हे प्रभो ! हामी-उपर प्रसन्न हुनुहोस् । त्यस त्रिपुरासुरको नाश गरिबक्सनुहोस् । यस्ता प्रकारको स्तुति गर्ने खिन्न चित्त भएका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देवताहरूलाई आश्वासन गरी महादेवबाट आज्ञा भयो कि 'हे देवगण ! यदि यस्तो महा दुर्भेद्य त्रिपुर छ भने ब्रह्मादि देवताको प्रिय-निमित्त म एकै बाणले ती तीनै पुरलाई भस्म गरिदिउँला। दिव्य रथमा बसी त्रिपुरासुरको नाश गरुँला। दानवादि वीरहरूले रक्षा गरिएको त्रिपुरसँग लड्दा मेरो बललाई सह्याल्न सक्ने हिमालय पर्वत समान मेरा निमित्त तपाईंहरू रथ तैयार गराउनु-होस्। यस्तो वचन सुनी सकल देवतागणहरू "हओस्" भनी महादेवलाई नमस्कार गरी खुशी भए र—हे मुनिश्रेष्ठ ! महादेवका निमित्त विश्व-कर्माले सम्पूर्ण देवताले युक्त भएको सुवर्णमय रथ तैयार गराए। त्यस रथको दक्षिण चक्र (पाङ्रो) सूर्य भए, उत्तरतर्फको चक्र चन्द्रमा भए, दक्षिण चक्रमा द्वादश सूर्य भूषण बनाइए। उत्तर चक्रमा षोडश कला, सत्ताईस नक्षत्र भूषण गराइए, छः ऋतु पनि रथको दाहिना बायाँतिर राखिए। त्यो रथको गजूर आकाश बनाए, पाङ्रो अड्याउने

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दण्ड मन्दराचलको बनाए, अस्ताचल र उदयाचल यी दुइ पर्वत दुइ पांग्राको चुकुल गराए। अयन संवत्सर रथको वेग भए। चार समुद्र रथका चार कुण्डलिका भए। सम्पूर्ण गंगादि तीर्थहरू उत्तम वस्त्र भूषणहरू लगाई स्त्रीरूप भै हातमा चमर लिई त्यस रथमा रहे। लगाम लिई रथ हाँक्ने सारथि ब्रह्मा भए। ब्रह्मस्वरूप ॐकारको कोर्रा बनाए। विन्ध्याचलको छत्र निरूपण गरे। मन्दराचल उसको पार्श्वदण्ड बनाए। सुमेरुपर्वतको धनु बनाए। श्रीशेष नाग धनुको ताँदो भए। सरस्वती देवीजी घण्टा भइन्। साक्षात् नारायण भगवान् विष्णु अग्निवाणको टुप्पो भए, चार वेद रथका चार घोड़ा, तारागणहरू घोड़ाका गहना भए। यस्ता तरहले हे मुनि! जो-जो जति यो ब्रह्माण्डमा चीज छन्, सब त्यस रथका अवयव भए। यस्ता प्रकारले त्यो धनु वाणले सहित भएको रथ तैयार भएपछि भगवान् शङ्कर पृथ्वी र आकाशलाई कम्प गराई रथमा चढ्नुभो। उहाँ पछि रुद्रका नन्दी भए, शंकु-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कर्ण भए, चण्डेश्वर भए, गणेश्वर भए, योगाक्ष भए, यी सब त्रिशूल पट्टिश हातमा लिएका अनेक तरहका शस्त्र जानेका, नाना तरहका शङ्ख भेरी मृदङ्ग बजाउँदै महादेवका उपर अनेक चित्र विचित्र पुष्प वर्षा गराउँदा भए। तिनको तेजभार सहन गर्न नसकी सम्पूर्ण देवताहरू मोहमा प्राप्त भए। महादेवले देवता मोह भएको जानी निजका तेज खिंची केही शान्त गर्नुभो र देवता अनि रुद्रगणको तेज सहन गर्नलाई किञ्चित् समर्थ भए। उहाँपछि हे मुनिश्रेष्ठ! उसै वेलामा नारदजी दैत्यहरूकहाँ गई भन्न लागे—महादेव देवताहरूको स्तुतिदेखि प्रसन्न भै तिमीहरूलाई मार्न भनी आउन लागे, अब तिम्रो जस्तो इच्छा हुन्छ सो गर। तर तिमीहरूको सत्यानाश हुनेछ। यस्ता प्रकारको नारदको वचन सुनी मयले आफ्ना साथी तारकाक्ष र विद्युत्माली इत्यादि सम्पूर्ण दानवहरूलाई नारदजीले भन्नुभएका कुरा सबलाई सुनाउँदो भो, तब दैत्यमाको श्रेष्ठ तारकले भन्यो कि हे राजन्! किन चिन्ता गर्छौं? देवता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यथार्थमा वध्य छन्, यो त्रिपुर भेदन गर्न कसको सामर्थ्य छ, यदि सम्पूर्ण देवता, यक्ष, किन्नर, गन्धर्व आए पनि यो त्रिपुर अवध्य छ, अथवा शत्रुलाई जित्नाका निमित्त साम, दान आदि अनेक तरहका नीति छन्, जित्ने इच्छा गर्ने बली शत्रुलाई पराक्रम गरी दण्ड दिनु योग्य छ। यस्ता राजा तारकको वचन सुनी विद्युत्माली भन्दछ—'हे राजन्! बलहीन देवता हामीसँग कुनै प्रकारले पनि समर गर्न सक्तैनन्। जो मूढ युद्ध गर्ला त्यो अवश्य क्षयमा प्राप्त होला भने–हे राजन्! चिन्ता केको छ? लड़ौं, सम्पूर्ण देवतालाई जिती स्वर्गलोकको इन्द्रपद भोग गर्नुहोस्। अघिका हिरण्याक्ष, हिरण्यकशिपुको पदमा प्राप्त भै चौध भुवनको सम्पत्तिको भोग गरी हिरण्याक्ष हिरण्यकशिपुको गतिमा प्राप्त हुनुहोस्।' यस्ता प्रकारको विद्युन्मालीको वचन सुनी मय भन्दछ–'हे दानववीरहो! अब हाम्रो नाशको बखत भो, सुन्यौ?" भनी वारंवार शिर कम्प गराउँदै फेरि भन्छ कि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जो शत्रुभन्दा बलियो होस् अथवा हीनबल होस् उससँग हामीले साम दानादि उपाय गर्नु उचित छ। जो सम्पूर्ण जगत्का मालिक प्रभु ईश ईश्वर महादेव हुन् उनी देवता र हामीहरूभन्दा श्रेष्ठ छन्। उनै यदि आज हामीलाई मार्न स्वयं आउँछन् भने अब यसको उपाय अरू केही छैन, खालि भगवान् महादेवलाई प्रणाम गरौं, यै मेरो मति छ। यदि अब हामी कठोरता धारण गरी महादेवका सामु जाई युद्ध गरौंला ता अवश्य हामीहरू यिनका दृष्टिपातैले भस्म हुनेछौं। ब्रह्मादि देवता पनि दुःखी भै जसका शरण जान्छन् आज उनै भगवान् महादेव हामीलाई संहार गर्न आएछन् भने हाम्रो के गति छ, जो क्षण मात्रमा सकल जगत्को सृष्टि संहार गर्न समर्थ छन्, जो मुक्तिका दाता सकल जगत्का कारण छन्, उस्ता श्रीमहादेवसँग हामीहरू कसरी युद्ध गर्न सकौंला, हाम्रो विधिहीन तपस्याले के हुन्छ, यसमा तिमीहरूले धेरै समयसम्म भोग गऱ्यौ, त्यसै कारणले म भन्दछु—हे दानव वीरहो! तिमी-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हरू सब काललै प्रेरित भै युद्ध गर्न भनी उत्सुक छौ। यस्ता प्रकारको मयको वचन सुनी नारदले सारा दैत्यको संहार गर्ने कारणस्वरूप यी वचन भने कि 'हे महाराज! अब तिम्रो तपस्या क्षीण भो, अब ऐश्वर्य-भोग समाप्त भो, तथापि संग्राममा अगि नसरी नषुंसक झैं ती देवताको शरणमा जानुभन्दा संग्राममा लड़ी मोक्ष हुनु उत्तम ठान्छु। यदि महादेवका हातबाट मऱ्यौ भने श्रीमहादेवका प्रमथ गणको अधिपति ह्वौला। यदि तिमी शरणमा जाउला तापनि देवताका हितका निमित्त महादेव तिमीहरूलाई नमारी छोड्नेछैनन् भने फेरि यस्ता दानवका राजा भैकन पनि कातरता गर्दछौ, कातरतादेखि शिवजी प्रसन्न हुनेछैनन्, शूरदेखि प्रसन्न हुन्छन्! किन नलड्नु? लड! कदाचित् जित्यौ भने तीन लोकको राज्य पनि भोग गरौला। यस्ता प्रकारका नारद ऋषिका वाक्य सुनी तारकाख्य विद्युत्माली दैत्यहरू आयुष्यहीन भएका छँदा भन्न लागे—ठीक हो महाराज! नारदजीबाट

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जो आज्ञा भो, त्यो बहुत उत्तम हो। मयले पनि तिनका वचन सुनी अब यिनीहरूको श्री नष्ट हुने बखत भो भन्ने जानी 'नारदजीबाट आज्ञा भएको बहुत श्रेय' भनी भन्यो। मयको पनि यस्तो वचन सुनी नारद मुनि बहुतै प्रसन्न भए। मयले रक्षा-बन्धन गरी सकल दैत्यलाई युद्ध गर्नमा तत्पर गरायो, तब नारद महादेव भए ठाउँमा गए। ती दैत्य-हरू पनि युद्धमा निश्चय मति भै युद्धमा लालसा गरी अनेक तरहका शस्त्रले सुसज्जित भै तैयार भए तारकक्ष, बल, वाणासुर, विद्युत्माली आदि सबै दैत्यराजहरू पनि युद्ध गर्न निश्चय गरी राजाका अगाड़ि आई अनेक तरहका बाजा बजाई सिंहनाद गर्न लागे। दानवका सेनाहरूले दानवलाई भयानक देखिए। ऊ रथ आयो, लौ हेर, ऊ रथको ध्वजा देखियो। यस्तै वाक्य परस्पर आपसमा भन्न लागे। भय, शोकलाई त्याग गरी कुपित मुख गरी, नाना तरहका शस्त्र लिई युद्ध गर्ने निश्चय गरी, जस्तै पशु अग्निका समीप जान्छ त्यस्तै ती

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कालप्रेरित त्रिपुरवासी दैत्यहरू शिवरथ कैले आइपुग्छ भनी हेर्न लागे। तब पश्चिम सागरका शिरोभागमा अनेक प्रकारका पताकादिले शोभित मानों सुमेरु पर्वत-सदृश रथ देखिन लाग्यो। नन्दीश्वर आदि गणहरूले सिंहनाद गर्न लागे। दानवहरू पनि युद्ध-निमित्त निस्के, चण्डेश्वर पनि बड़ो दीप्तिमान कुठार लिएका छँदा प्रचण्ड मुख वाई प्रमथादि गणका अगाड़ि उपस्थित भए। फेरि देदीप्यमान त्रिशूल हातमा लिई शिवतुल्य पराक्रम गर्दै आए। गणका अधिपति शंकुनायक पनि मुसल हातमा लिई उनका पार्श्वमा गै खड़ा भए। नन्दी भृङ्गी वीरभद्र अनेक गण वज्र त्रिशूल गदा परिघ लिई युद्धका निमित्त अग्रसर भए। दैत्यगण पनि महादेवको रथ आएको देखी युद्ध गर्न भनी अनेक प्रकारका दिव्य आयुध हातमा लिई निस्के र गणहरूसँग युद्ध गर्न लागे। अति क्रोध पनि गर्न लागे। तब महादेवले त्रिपुरलाई दग्ध भए जस्तै देखी हास्य गर्दै लड्नलाई स्थित भए र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ठूलो सिंहनाद गरी युद्ध गर्न लाग्दा भए। नन्दी पनि महाबली दैत्यगणसँग युद्ध गर्न लागे। भृङ्गीले पनि दश बाण छोड़ी विद्युत्प्रभलाई भेदन गरे। लाल-लाल आँखा गरी शिलाले ठोक्का पनि त्यस-लाई केही गर्न सकेनन्। तब भृङ्गी र रिटीले विद्युत्-प्रभका पृष्ठदेशमा प्रहार गरे। तब उसले पनि शूलले पूर्ण फुङ्कारले भृङ्गी र रिटीलाई प्रहार गऱ्यो जसको वेदना सहन नसकी भृङ्गी र रिटी तहाँबाट पलायमान भए। जब त्यस दैत्यराजले यिनी-हरूलाई जितेथ्यो, तब गणनायक गणेशका काँधमा एक हजार बाण छोड़ी वेध गऱ्यो, फेरि त्रिसट्ठी, फेरि दश बाण छोड़ी जब गणेशका मर्म-मर्ममा घाउ गराई वेदना गराएथ्यो, तब गणेशजी अति क्रुद्ध भै आफ्नू सूँड पसारी त्यसको गर्धनमा बेह्री निमोठी जस्तै मत्ता हात्ती कमलको फूल सूँडले बेह्री तलाउ-बाट उखेली फ्याँक्छ त्यस्तै विद्युत्प्रभको शिर पनि उखाड़ी फ्याँकिदिए। तब शरीरबाट उखा-डिएको त्यो शिर यस्तो शोभामा प्राप्त भो कि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जस्तै सरोवरबाट छुट्टिई हात्तीका दाँतमा अड्केको कमलको फूल शोभा पाउँछ । यो देखी भृङ्गीले नाना तरहले गान गरे । तब नेमि नामा र बल नामा दानववीर क्रोधले युक्त भै आएर गणेशलाई मर्म-मर्ममा बाण छोडी घाउ गराउन लागे । शंकुकर्णले तिनीलाई बीचमा रोकी तिनका ध्वजा रथ सारथि घोडा सब काटी उनलाई विरथि गराए । तब ती दुइ जना पनि झट्ट अर्को रथमा चढ़ेर आई ती चण्डेश्वर गणनायकका मर्म-मर्ममा हजारौं वाण हानी घाउ गराए । तब ती गणेश्वरले पनि क्रोधले लाल-लाल आँखा गरी भयङ्कर मुसल प्रहार गरी दुवैलाई यमराजकहाँ पुऱ्याइदिए । तहाँ-उप्रान्त ठूला ठूला दैत्यहरू जो त्रिपुरवासी थिए सब क्रुद्ध भै बराबर हूलका हूल निस्केर नाना तरहका नाराच वज्र त्रिशूल कुठार लिएर महादेवका गणमाथि झम्टी महाघोर युद्ध गर्न लागे । शिव-गणहरू पनि शिवको आज्ञा पाएका छँदा जस्तै उन्मत्त केशरी मृगहरूलाई भर्काउँछ त्यस्तै

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गरी दानव-दैत्यका सैन्यलाई भर्काई वारंवार छिन्न-भिन्न गरी मार्न लागे। दैत्यहरूमा कसैका शिर छैनन्, कसैका गींड छैनन्, यस्तै रीतले नाश हुन लागे। रगत बगी नदी बहेझैं भयो। वायुका वेग लाग्नाले छिन्नाभिन्न भएका मेघ-समान र वज्रका तोड़ लागेर चूर्ण भएका पर्वतहरूका शिखर झैं गिदैं सब दैत्यहरू पश्चिम समुद्रमा पर्न लागे। जब नेमि नामा र बल नामा दैत्यहरूलाई शंकुकर्णले मारे भन्ने दैत्यहरूले सुने तब अति क्रोधित भै तारक नामा दैत्य पुरदेखि निस्की गण-नायकहरूमाथि झम्टियो र अनेक तरहसँग वाण-वृष्टि गऱ्यो। तब गणनायक शंकुकर्णले पनि त्यस महाबली दैत्यका शिरमा प्रहार गरी सिंहनाद गरे, तब त्यो दत्य पनि केही गिर्ला भने जस्तो भो, तब फेरि त्यो दैत्यलाई भाला प्रहार गरे। तब त्यो तारक दैत्यले पनि रीसले भूमिबाट उठी चक्रको प्रहार गऱ्यो। तब गणेश्वरले, शंकुकर्णले पनि मुड्कीलै नै अति वेदना हुने गरी त्यसलाई हाने। शंकुकर्णको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मुड्की खाएपछि मूर्छा भै भूमिमा गिऱ्यो र श्रेष्ठ आयुधलाई त्याग्दो भयो, तब त्यो दैत्यराज महा-क्रोधले रिस त्याग नगर्दो छँदो मुड्कीको वेदना सहन नसकी मृत्युमा प्राप्त भयो। यस्ता प्रकारसँग त्यसलाई गिरेको देखी दानवहरूले उठाई मयका भवनमा लिई आई सारा वृत्तान्त बताई अनेक तरह-सँग विलाप गर्न लागे। तब ती रुन लागेका दानवहरूलाई सम्झाई भने कि मेरो घरमा अमृतको कुण्ड छ, त्यसैमा दैत्यहरूलाई चोभी बचाऊ। तब ती दैत्यहरूले 'हओस्' भनी प्रसन्न भै अमृतमा चोभी दैत्यपति तारकासुरलाई जियाए। फेरि मरेका दैत्यलाई पनि बचाइदिए भन्ने प्रसन्नताले मयलाई शिर झुकाई प्रणाम गरे, तब त्यो तारकाक्ष फेरि बड़ो वेगले गरी संग्राम-भूमिमा आएको देखी ब्रह्मा-जीले आफ्ना बायाँ हातले त्यस दैत्यलाई देखाई महादेवसँग भन्नुभो—हे महादेव! सो दैत्य अघि मरेको थियो, अहिले फेरि बाँचेर आयो, मयका घरमा अमृत छ, त्यस अमृतले गरी मयले दानवहरूलाई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बचाउँछ । हे शम्भो ! यदि यसको घरमा अमृत रहे ता यी मरेका दैत्यहरूलाई बराबर जियाउनेछ, यसै-कारणले बाण प्रहार गरेर पैले यो अमृत शोषिलिनु-पर्छ । यस्ता प्रकारको वचन सुनी बाण प्रहार गरी अमृतलाई शोषिलिएर फेरि ब्रह्माजी बिन्ती गर्नुहुन्छ कि हे देवेश ! अब त्यो शर ग्रहण गर्नुहोस्, मैले त्रिपुर दैत्यहरूसँगको लड़ाइँ खूब देखें । लड्दा-लड्दा आज पूर्ण दश हजार वर्ष व्यतीत भैसक्यो, तैपनि त्रिपुरको क्षय भएन, अब त्यो बाण चाँडो छाड्नुहओस् त नाश होलान्, अब यी पुर आधा निमेषभर एकत्र भै फेरि अलग हुन्छन्, त्यसै वेलामा बाण प्रहार गर्नुहओस् । ती पुर जोड़िई अलग भएपछि फेरि बाण छोड़े पनि केही हुनेछैन । हे भगवान् ! यदि मेरो बिन्ती लाग्छ भने बाण प्रहार गर्नुहोस् र यो त्रिपुरको नाश गर्नुहओस् । यस्ता प्रकारका ब्रह्माका वचन सुनी 'लौ भनी' त्यो उग्र बाण धनुमा चढ़ाई धनुलाई तल माथि झुकाए । दिव्य दश हजार वर्ष पुगेपछि आधा निमेषका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

निमित्त त्रिपुर जोडिएको थियो, महादेवका आफ्ना योगबलले उस बखत सारा जगत् निश्चल भैगयो। तहाँपछि जसका अग्रभागमा अग्नि सोम स्थित थिए त्यो नारायणरूपी बाण प्रहार गर्दा भए। त्यो बाणलाई जसै महादेवले प्रहार गरे, तब त्यस त्रिपुरका घरहरूमा चारैतर्फ दग्ध हुन लाग्यो। 'धिक् धिक् कष्ट कष्ट' भन्ने शब्द उत्पत्ति भयो। तब महादेवले नन्दीलाई डाकी अह्राउनुभो कि—

नंदीश ! भक्तो मम विश्वकर्मा
दहेत् पुरं तस्य यथा स वह्निः ।
तथाऽनलस्तं न दहेत् मयं च
शीघ्रं समागच्छ निवारयित्वा ॥

हे नन्दी ! तिमी चाँडो गै अग्निलाई भन कि त्यो मय मेरो भक्त छ, अग्निले त्यसको पुर मात्र डढाऊन्, त्यसलाई दग्ध नगराऊन्। महादेवको यस्तो आज्ञा सुनी आफ्ना तपोबलका योगबलले वायुभूत भै बाणभन्दा पनि चाँडो गै नंदीजी मयका पुरमा प्रवेश गरी मयका घरमा गए। उहाँ गै देखे कि मय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नाम दानव शिवलिङ्ग अगाडि राखी शिवको ध्यान गरी बसिरहेको रहेछ, तब नंदीले उसलाई आह्वान गरी तिमीलाई अग्निले जलाउन्याछैनन् भने र मयले ती गणराजलाई पनि नमस्कार गरे। उसै वेला अग्नि पनि—तहाँ आइपुगे र अग्निलाई नंदीले महादेवको आज्ञा सुनाइदिए, तब अग्निले मयलाई भने कि अब यहाँबाट तिमी चाँडो पुर छोड़ी निस्क। मयले पनि 'हओस्' भनी सुवर्णमय शिवलिङ्ग लिई पातालमा तत्काल गयो। नन्दीले पनि फर्की सम्पूर्ण विस्तार महादेवसँग बिन्ती गरे। उहाँपछि त्रिपुर भस्म हुन लाग्यो। त्यसको वेदि र गृह सब नष्ट भै अनेक दानवहरूले रोए-कराएको शब्द सुनिन लाग्यो। वस्त्र खुस्केका स्त्रीहरूले पनि निस्की कराएको शब्द सुनिन लाग्यो। झ्याल विमान अटालीहरूमा रहेका, पहेंला र ऊँचा स्तन भएका, मदले विह्वल नेत्र भएका, आफ्ना पतिहरूका प्रिय भएका स्त्रीहरू अग्निवाणले भयभीत भै घर-घरमा यत्र-तत्र दगुर्न लागेका देखिन थाले।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जस्तै पर्वतमा स्थित किन्नरहरू व्याकुल हुन्छन्, त्यस्तै कोही आफ्ना-आफ्ना पतिलाई आकुल भै अङ्कमाल गर्न लागे। कोही भाग्न लागे। शेष दानव पनि आफ्ना-आफ्ना स्त्रीहरूलाई बोकी त्रिपुरदेखि भाग्न लागे, शिवभक्तिले हीन सम्पूर्ण भूषणहरूले हीन देख्नामा पर्वताकार दैत्यहरू सागरमा खस्न लागेका देखिन थाले। जो स्त्री-गण आकुल भै समुद्रमा खसेथे, जो दानव गिरेथे, तिनलाई अनेक तरहका जलजन्तुले भक्षण गर्न लागे, आफ्ना पतिलाई जलमा देखी आकुल भै विलाप गर्दै अग्निमा प्रवेश गरी डढी मरेका पनि देखिन लागे।❀ रतिको अन्त्यमा खेदित भएका फेरि कामले गरी प्रियाका साथमा जाऊँ भन्ने इच्छा गर्ने भएका दानवहरू भार्याले सहित भै डढी भस्म गए। कोही समुद्रमा डुबी जलजन्तुको आहार भए, कोही त्यहीं पिल्सिई प्राणहीन भए। यस्ता प्रकार-

---

❀ रतावसाने रतिखेदितानां प्रियैरिवासामभिगन्तुकामाः। सर्वे ततो दैत्यवृषाः सभार्याः, प्रदह्यमानास्त्रिपुरो भवेयुः॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सँग त्यस विष्णु, अग्नि, सोममय वाणले त्रिपुरको भस्म गराइदिए र त्यो सम्पूर्ण त्रिपुरलाई सागरमा डुबाई फेरि त्यो वाण शिवजीका हातमा प्राप्त भयो। यस्ता प्रकारले त्रिपुर डढेपछि ब्रह्मादि सब देवता आफ्ना-आफ्ना अधिकारमा प्राप्त भई शिवजीलाई प्रणाम गरी स्तुति गर्न लागे—'भगवन्! यो जो रौद्र कर्म आज हजूरले गरिलिनुभो, यस्तो अरू कसैले गर्न सक्तैन। आज हजूरले दैत्य मारी त्रिपुर भस्म गर्नुभो। हे महादेव! हाम्रो आपत्ति हर्नुभो, सर्वत्र सर्वदा सदा स्थिर रहने यस्ता तिमीलाई नमस्कार छ' भने र ती महादेवले पनि देवताहरूउपर आज्ञा भयो कि हे देवताहो, मैले तिमीहरूलाई सदा पुत्रवत् पालन गर्नुपर्छ। आज शत्रु मर्नाले तिमीहरूको अभिलाषा पूर्ण भयो, अब तिमीहरू प्रसन्न भै आफ्ना-आफ्ना आश्रममा जाओ! यस्तो आज्ञा महादेवको भएपछि शिवजीलाई प्रणाम गरी संपूर्ण देवताहरू आफ्ना-आफ्ना आश्रममा गए। देवताहरू गएपछि साध्यहरू देखि पूजित भै नन्दी भृङ्गी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भूत-प्रेतसहित भै महादेव पनि कैलास पाल्नुभो । हे मुनि ! यो कसैले वर्णन गर्न नसकिने त्रिपुर-दाह मैले वर्णन गरें । जो शिवभक्त मनुष्य प्रसन्न भै, पवित्र भै यसको पाठ गर्ला त्यो पापदेखि रहित भै अन्त्यमा देवता भै स्वर्गमा जन्म लेला ।

इति श्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्यसम्वादे
श्रीस्वस्थानीपरमेश्वर्या व्रतकथायां भूतेशेन दानवेशस्य
त्रिपुरदहनवर्णनं नाम अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नवम अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ–'हे अगस्त्य मुनि! यस्ता हिसाबसँग मैले त्रिपुरदाह सुनाएँ अब के सुन्नाको इच्छा छ, आज्ञा होस्' भनी भन्दा अगस्त्य मुनि बिन्ती गर्नुहुन्छ–'हे कुमारजी! दक्षप्रजापतिका तेत्तीस कोटि कन्या तेत्तीस कोटि देवताले विवाह गरे। सतीदेवी श्रीविष्णुका छलले शिवजीले पाई कैलास लगे। तहाँपछि के भयो? सब सुनाइबक्सियोस्, भनी अगस्त्य मुनिले भन्दा कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे अगस्त्य मुनि! तहाँपछि एक दिन दक्षप्रजापतिले आफ्नी स्त्री विरणीछेउ कुरा गर्न लागे–हे स्त्री विरणी! हामीले अश्वमेध यज्ञ गर्न चिताएको धेरै काल भयो, अब अश्वमेध यज्ञ गरूँ, सामग्री तयार गर! महादेव र सतीदेवीबाहेक अरू छोरी जुवाइँ ब्रह्मा विष्णु प्रभृति देवता, ऋषि, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नाग, अप्सरा,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दश दिक्पाललाई निमन्त्रण गर्न पठाऊ। यति आफ्ना स्वामी दक्षप्रजापतिले भनेको सुनी विरणी-ले सम्पूर्ण सामग्री तयार गरिन्। महादेव र सती-देवीबाहेक सबै छोरी जुवाइँ, ब्रह्मा, विष्णु प्रभृति देवता, ऋषि, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नाग, अप्सरा—दश दिक्पालहरूलाई निमन्त्रण गर्न पठाइन् र दक्षप्रजापतिका सब छोरी ज्वाइँ देवता, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नाग, अप्सराहरू नाना वस्त्र अलङ्कार पहिरी यज्ञमा होम्न भनी मणि माणिक्य नाना द्रव्य लिई दक्षप्रजापतिका घर गए। दक्षप्रजा पतिले सबसित शिष्टाचार गरी सुदिनमा अश्वमेध यज्ञ आरम्भ गरे। कस्तो यज्ञ भने जस्तै नन्दी भृङ्गी चतुःषष्टि योगिनी, भूत प्रेत पिशाच पार्थगणले सँग भै बस्ता शिवजी शोभायमान देखिन्छन् त्यस्तै तेत्तीस कोटि छोरी, तेत्तीस कोटि जुवाइँ, ब्रह्मा, विष्णु प्रभृति देवता, ऋषि, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नाग, अप्सरा आई मणि माणिक्य रत्न, नाना वस्त्र, अलङ्कार पहिरी, नाच, गीत, वाद्य गरी, मंगल-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

का निमित्तको पूर्ण कलशले सहित यज्ञ गर्दा दक्ष-प्रजापति शोभायमान देखिए। यस्ता तरहले आनन्द-पूर्वक यज्ञ गरिरहँदा नारद ऋषिले को आए, को आएनन् भनी यज्ञस्थलदेखि उठी यताउति हेरी हिंड्न लागे। दक्षप्रजापतिका तेत्तीस कोटि कन्या, ब्रह्मा, विष्णु प्रभृति तेत्तीस कोटि देवता, ऋषि, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नाग, अप्सरा सबैलाई देखे, तर महादेव र सतीदेवीलाई देखेनन् र विना-महादेव-ले दक्षप्रजापतिको यज्ञ कसो गरी पूर्ण होला, निम्तो गर्न बिर्से कि, यो के हेतु हो विचार गरी हेरूँ भनी तत्काल उहाँदेखि अन्तर्धान भै कैलास पर्वतमा गए। त्यस वेलामा महादेवले सतीदेवीकन हे प्रिये! आज हामी दुइ जूवा खेलौं आऊ भने र सतीदेवीले 'हओस्' भनी पासा ल्याई दुई जना जूवा खेल्न लागे। खेल्दा-खेल्दै सतीदेवीले जितिन् र महादेवलाई गिज्याउन लागिन्, तब शिव रिसाई झोली थापे, त्यो पनि जितिन्, फेरि नागरूपी गहना थापे, त्यो पनि जितिन्। त्यसै वेलामा दक्षप्रजापतिको निम्तामा जान देवताहरू

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विमानमा चढी खेल्दै जान्थे, तिनलाई सतीदेवीले देखी महादेवसँग विनति गरिन्—ती आउनेहरू को हुन् आज्ञा गर्नुहोओस् भन्दा तिमीलाई के धन्दा पऱ्यो आफ्नू चाहिंदो धन्धा गर ! भनी महादेवले आज्ञा गर्दा, सतीदेवीले मनमा चिन्तन गरी माथितिर हेरिरहिन्। महादेवले हाँसी फेरि मुकुट थापे, त्यो पनि जितिन्। यस्ता तरहले धेरै बाजी हार्दा केही भन्न नसकी महादेव हाँसिरहे। तहाँपछि सतीदेवीले बिन्ती गरिन्–तपाईंका वस्तु सबै जितिसकें, अब के थाप्नुहुन्छ ? थाप्नुहओस् ! भनी भन्दा महादेवले अब मेरो अङ्ग थाप्छु भनी आज्ञा गरे। सतीदेवी बिन्ती गर्छिन्—हे प्रभु ! तपाईंको अङ्ग ता अघि पनि पछि पनि मेरै हो, मैले हारें भने हजूरका अंगको सट्टा कुन कुरा चढाउँला। यो ब्रह्माण्ड संसारमा हजूरका शरीरको सट्टा दिनेमाफिकको अर्को वस्तु केही छैन। फेरि हजूरको अंग जूवा खेली जिती मेरो गराउनुपर्दैन। जुन दिन मेरा बाबा महतारीले हजूरको हातमा तिल,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कुश राखी कन्यादान दिएथे, उसै दिनदेखि हजूर-को अंग मेरो, मेरो अंग हजूरको भैसक्यो भने जूवा खेली जित्नुपर्दैन, हजूरको मेरो, मेरो हजूर-को हो, यसमा केही फरक छैन । हजूरको अंग थाप्नुपर्दैन भनी सतीदेवीले बिन्ती गर्दा महादेव अति खुशी भै 'धन्य तिमी' भनी जूवा खेलिसकी दुवै स्त्री पुरुष मीठा-मीठा वार्ता गरी सुखसित कैलासमा रहेका थिए । त्यसै वेलामा नारद ऋषि पुगेर श्रीमहादेव सतीदेवी दुवैका चरणमा साष्टांग दण्डवत् गरी अञ्जलि बाँधी खड़ा भै रहे । श्री-महादेव कस्ता भने—जटाको मुकुट गराई, बाघको छालाको पटुका बाँधी, हात्तीको छाला ओढी, शरीरमा भस्म लेपन गरी, ठाउँ-ठाउँमा सर्पका गहना लगाई, नरमुण्डमाला गलामा लाई, सती-देवीलाई काखमा लिई, कोटि सूर्यको जस्तो तेजले गरी जाज्वल्यमान भै, नन्दी, भृङ्गी, भूत, प्रेत, डाकिनी, बोक्सी द्वारमा राखी विराजमान भैरहे-का मस्त महादेवलाई नारदले देखी मनमा अति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हर्ष भै-वारंवार चरणमा दण्डवत् गर्दा भए । यस्ता तरहले नारद ऋषिले भक्ति गरेको देखी महादेवले मनमा अति आनन्द गरी खुशीले गद्गद भै हाँसीकन आज्ञा गरे—'हे मुनि ! तिमीदेखि मेरो मन अति आनन्द भयो, वर माग' भनी आज्ञा भयो र नारदले केही भन्न नसकी खड़ा भै रहे । फेरि श्रीमहादेवले 'के कारण यहाँ आयौ ? भन' भनी आज्ञा भएको सुनी नारदले विन्ती गरे–हे प्रभु ! अरू थोक के मागूँ? सदाकाल हजूरको जप, ध्यानमा मेरो चित्त लागोस्—हे परब्रह्म ! म यहाँ आएको कारण विन्ती गर्छु सुन्नुहोस्–"दक्षप्रजापतिले अश्वमेध यज्ञ गर्दा स्वर्ग मर्त्य पाताल तीनै भुवनका स्त्री पुरुषसहित देवता, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, दानव, वसिष्ठ प्रभृति ऋषि, नाग, अष्टवसु, दश दिक्पाल, ब्रह्मा, विष्णुसहित सबैका स्त्री पुरुष यज्ञमा आएका थिए । मैले त्यो यज्ञशालामा प्रदक्षिणा गरी हेर्दा तपाईं दुवैलाई देखिनँ र अरू देवता सबै आफ्ना आफ्ना अङ्ग-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सँग बसी खाई पिई खुशीले रहेका छन्। यज्ञको भोक्ता कर्ता तपाईंलाई किन डाकेनन् भनी मेरा मनमा विस्मय भयो। यति कुरा बिन्ती गरूँ भनी म आएको हुँ। हे गौरी-शंकर! यसको अर्थ केही बुझ्न सकिनँ" भनी नारद मुनिले बिन्ती गरेको सुनी सतीदेवीले अति अपमान ठानिन् र त्रैलोक्यनाथ श्रीमहा-रुद्रसित बिन्ती गरिन्—'हे प्रभु! हे जग-दीश्वर! नारायण प्रभृति तेत्तीस कोटि देवता, ऋषि, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नाग, अप्सरा फेरि मेरा बहिनीहरू, दश दिक्पाल सबैलाई डाक्का हामी दुइलाई किन डाकेनन्, भनी मनमा अति विलाप गरी आँखाबाट आँसु चुहाई अति दुःख मानिरहिन्। यस्ता तरहसँग सतीदेवीले विलाप गर्दा महादेव आज्ञा गर्छन्—प्रिये! दुःख कत्ति नमान्, किनभने तँ नरुचाइएकी छोरी, म मन नपरेको जुवाइँ, डाकेनन् त जान दे, त्यस कुरामा तैंले अपमान मान्नुपर्दैन, तेरो म छँदै छु। त्यसका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यज्ञमा गै के पाउनु छ, नगए पनि के होला भनी शिवले बुझाउँदा पनि नमानी हे स्वामी ! त्यसो आज्ञा नगर्नुहोस्, मलाई यज्ञ हेर्नाको साह्रै इच्छा लागेको छ, आज्ञा भए नारदका सँग गै एक-पल्ट हेरी आउँछु भनी बहुतै ढिपी गरी महादेव-का पाउमा परिन् र महादेवले हे प्रिये ! त्यस्तो हठ नगर, किनभने विशेष गरी तिमी आफ्नू मानमा रहेकी, उहाँ गएपछि अपमान होला, जाने काम नगर ! भनी अनेक तरहसँग बुझाउँदा पनि नमानी कैलासबाट नारदसँग आई दक्षप्रजापतिको यज्ञ गरेको ठाउँमा पुगी आफ्ना पिता दक्षप्रजापतिका र माता विरणीका चरणमा ढोगिदी बहुतै चित्त दुखाई आँखादेखि आँसु खसाली मङ्गल वचन बोलिन्—"हे पिता ! हे माता ! तपाईंको यत्रो यज्ञमा मलाई किन खबर दिनुभएन, म तपाईंकी छोरी होइन कि ? मैले के बिराएँ, मेरा स्वामीले तिमीहरूको के अपराध, के विराम गर्नुभयो, भन्नुहओस् ? विष्णु-प्रभृति तेत्तीस कोटि देवता,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ऋषि, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नाग, अप्सरा, दशै दिक्पालका स्त्री पुरुषसहित सबै डाकिए, हामी दुइ जनालाई मात्र किन डाक्नुभएन ? फेरि यज्ञको कर्ता महादेव नभै तपाईंको यज्ञ कसो गरी पूर्ण होला ? अरूले हुँदैन, यज्ञको फल दिने पनि उहाँ होइबक्सिन्छ, देवताका नायक पनि उहीं होइबक्सिन्छ, फेरि सृष्टि, स्थिति, संहार गर्ने पनि उहीं होइबक्सिन्छ । हे पिता ! महादेव नभै यज्ञ गरेको धर्म हुँदैन, हे पिता ! यज्ञकर्त्ता नभएको अशुद्ध यज्ञ किन गर्नुभयो ? यसले तपाईंको जय हुनेछैन । श्रीमहारुद्रलाई डाक्न पठाउनुहओस्, उहाँपछि तपाईंको यज्ञ पूर्ण होला, फल मिल्ला । हे पिता ! शंकरलाई अशंकर गरी तपाईंले गर्नुभएको यज्ञ शंकर नभैकन कसरी पूर्ण होला ? के ब्रह्माण्डमा दुई शंकर भए कि ? आज्ञा गर्नुहोस् । महादेव र मलाई नडाकेको कारण के हो ? हे बाबा ! सब वृत्तान्त आज्ञा गर्नुहोस्' भनी सतीदेवीले भन्दा दक्षप्रजापतिले भने–'हे पुत्री ! सतीदेवी ! तँ दुःख

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नमान्, हेर्, तेरो पुरुष भोला महादेव यो यज्ञमा राख्न योग्य छैन । किनभने तेत्तीस कोटि देवता, दैत्य, अप्सरा, नाग सकलका स्त्री-पुरुषसहित अनेक रत्न मणि माणिक्यका गहना लगाई, श्री-खण्ड लेपन गरी, नाना मङ्गल जात्रा गरी, गंधर्वले गीत गाउने, अप्सराले नाच्ने यस्तो ठाउँमा घिन-लाग्दो महादेवलाई कसो गरी डाकूँ ? हे पुत्री ! तेरो स्वामी के ढङ्को छ ? खरानी घसी, बाघको छाला कम्मरमा कसी, हात्तीको छाला ओढी, विष भाङ धतुरो खाई, राता राता आँखा गरी जसो मन पऱ्यो उसो नाची, जटाको मुकुट बाँधी, सर्पको गहना लाई, मुण्डमाला भिरी, दाहिने हातले डमरु बजाई, बायाँ हातले त्रिशूल समाई, भूत, प्रेत, पिशाच, अघि-पछि राखी, दिगम्बर मतवाला झैं पाउ पनि जहाँ मन लाग्यो उहाँ राखी लाज पनि नमानी हिंड्ने, यहाँ र अनेक अनेक स्त्री, देव-कन्या, गन्धर्व-कन्या, नागकन्या फेरि तेरा बैनीहरू र तेत्तीस कोटि देवताले युक्त भएको पवित्र ठाउँमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कसो गरी त्यस्तो देख्तैमा अशोभा, घिनलाग्दो दिगम्बर महादेवलाई डाकूँ, हे पुत्री ! सतीदेवी यस निमित्त डाक्न नपठाएको हो, तँलाई मात्र डाकूँ भने उ-समेत आउला भनी तँलाई समेत नडाकेको हो, तँ दुःख नमान् । हे पुत्री ! तैंले मेरो सेवा पनि गरेकी थिइस् । अपराध पनि केही गरेकी छैनस्, तेरो स्वामी त्यस्तै हुनाले तँलाई नडाकेको हो । फेरि तैंले सृष्टि, स्थिति, संहार गर्ने महादेव हुन्, यज्ञको भोग दिने पनि उनै हुन् भनिस्, त्यसो होइन, त्यो ता बौलाहा मात्र हो, यज्ञकर्त्ता नारायण हुन् । सृष्टि गर्ने चतुर्मुख ब्रह्मा हुन् । स्थिति संहार गर्ने नारायण महाविष्णु हुन् । त्यो महादेव कहाँको देवता हो, त्यसलाई नडाकी यज्ञ कसो गरी अशुद्ध होला । तेरो स्वामी महादेवलाई कस्तै भए पनि म डाक्नेछैन । त्यसले मेरा यज्ञमा के वर देला ! त्यो नभै किन मेरो यज्ञ पूर्ण होवैन । तेत्तीस कोटि देवता, ब्रह्मा, विष्णु जस्ता आएका छन् भनी दक्षप्रजापतिले आफ्ना स्वामी जगदीश्वरलाई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्षुद्र वचन गरेको सुनी मनले सहन नसकी लाल लाल आँखा गरी नागिनीको झैं निःश्वास गरी

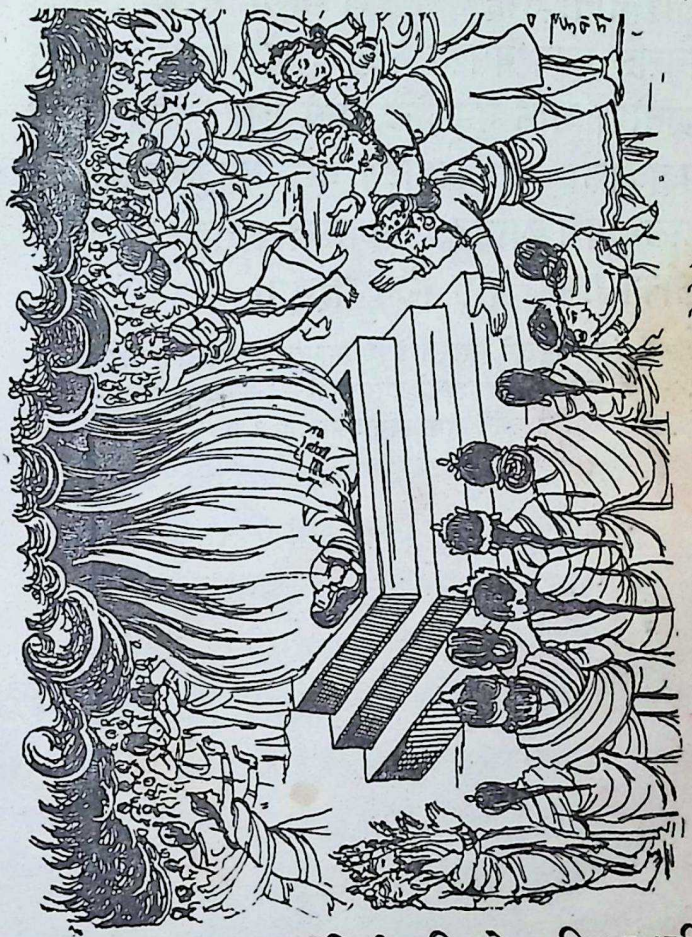

(सतीदेवीले दक्षको यज्ञकुण्डमा हामफालेको)

सुस्केरा हाली दाह्रा किटी रिसले उठिन् र भूमि-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मा लाग्ले हानिन् र यज्ञमा हेरी आफ्ना स्वामी-लाई नाना तरहको निन्दा गाली गरेको सम्झी चित्तले सहन नसकी बहुत दुःख मानी आफ्ना छातीमा आफै मुड्कीले हानी शिव ! शिव ! भनी महादेवको नाउँ उच्चारण गरी यज्ञकुण्डमा फाल हाली प्राण छाडिन् र हिमालय पर्वतकी स्त्री मेन-काका गर्भमा वास लिन गइन् ॥

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्यसम्वादे श्रीस्वस्थानी परमेश्वर्या व्रतकथायां सतीदेवीदक्षयज्ञप्रवेश-वर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दशम अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ–हे अगस्त्य मुनि ! सतीदेवीले यज्ञमा फाल हाली प्राण छोडेको देखी देवता, यक्ष, गन्धर्व, नाग, अप्सरा त्यहाँ रहेका सबले हा ! क्या अनर्थ भयो ! भनी आश्चर्य मान्दा भए । अकस्मात् धूलो उडी, आकाशमा व्याप्त भै अन्धकार भयो । वायु पनि विपरीतसँग बहन लाग्यो, विनाबादल मेघ झैं आकाश गर्जन लाग्यो । सब देवताका आँखामा धूलो परी भूमिमा घोप्टो परे । कसैलाई उडाई लग्यो, कति रुन लागे । कति आफ्ना जियको सम्भार गरी रहे । यस्ता प्रकारले महाउत्पात भयो । त्यो देखी दक्षप्रजापतिले मनमा चिन्तना गरी सब छोरी जुवाइँलाई बुझाई बोध गराई धैर्य गराई डराउनुपर्दैन भनी नाना प्रकारले सबलाई संझाइसकी, बहुतै चित्त आकुल गरी, आफ्ना गुरु बृहस्पति ऋषिछेउ गई दक्षप्रजापतिले

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बिन्ती गरे "हे गुरु ! अब कसो गरूँ, अनर्थ हाहाकार भयो भनी कराउन लागेर त्यसै वेलामा नारद ऋषिले सतीदेवीको प्राण मुक्त भएको देखी वायुवेगले चाँडै कैलासमा पुगी श्रीमहादेवका चरणमा दण्डवत् गरी बिन्ती गरे–'हे ईश्वर ! तपाईंकी प्राणतुल्य सतीदेवीले देह त्याग गरिन्, किनभने हे वृषभध्वज ! हे करुणामय ! पापिष्ठ दक्षप्रजापतिले तपाईंलाई नानातरहको निन्दा गरी अनेक तरहको हेलाँ गरी त्यो कहाँको देवता हो, त्यो बौलाहा पो हो, त्यसलाई नडाकी मलाई के होला ? भनी तपाईंको निन्दा गरेको सतीदेवीले सहन नसकी अत्यन्त क्रोध गरी लात्तले भूमिमा हानी कसैको मुख नहेरी यज्ञको प्रदक्षिणा गरी, तपाईंको नाम लिई यज्ञकुण्डमा फाल हाली प्राण त्याग गरिन् । हे प्रभु ! तपाईंका भयले अग्निले शरीर दग्ध गर्न सकेका छैनन्, प्राण छोडी शयन गरे झैं यज्ञकुण्डमा रहनुभएको छ । हे ईश्वर ! यी कुरा बिन्ती गर्न भनी आएको हुँ, अब कसो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गर्नु अनर्थ भयो भनी नारद मुनिले भनेको सुनी महादेवले आज्ञा गरे–'हे मुनि ! यो कुरा निश्चय हो कि होइन ?' भन्दा नारद बिन्ती गर्छन्–'हे ईश्वर ! तपाईंका अगाडि मैले मिथ्या कुरा कसो गरी बोलुँला, ध्यान-दृष्टिले हेर्नुहओस् भने र यति नारदको वचन सुनी, अत्यन्त क्रोध गरी, तीनै आँखाबाट आगो निकाली, दाहा किटी, रिसले हात मुठी पारी नारदको मुख्याञ्जी भने–'हे नारद ! तेत्तीस कोटि देवताले रक्षा गरिराखेको पापिष्ठ दक्षप्रजापतिको निर्मूल नगरी छाड्नेछैन, अब तिमी आफ्ना आश्रममा जाऊ !' भनी बिदा दिए र नारदले साष्टाङ्ग प्रणाम गरी त्यहाँबाट बिदा भै ब्रह्मलोकमा गए । त्यहाँपछि श्री महादेवले सतीदेवीलाई सम्झी अत्यन्त क्रोध गरी तीनै आँखाबाट अग्निको ज्वाला निकाली आफ्ना शिरदेखि एक जटा निकाली पृथ्वीमा पछारे र त्यतैबाट मेघ गर्जे झैं ठूलो शब्द गरी कराई महाभयङ्कर चतुःषष्टि योगिनी भूत प्रेत प्रमथ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गणसमेत भै महाकाली उत्पन्न भइन् । कस्ती

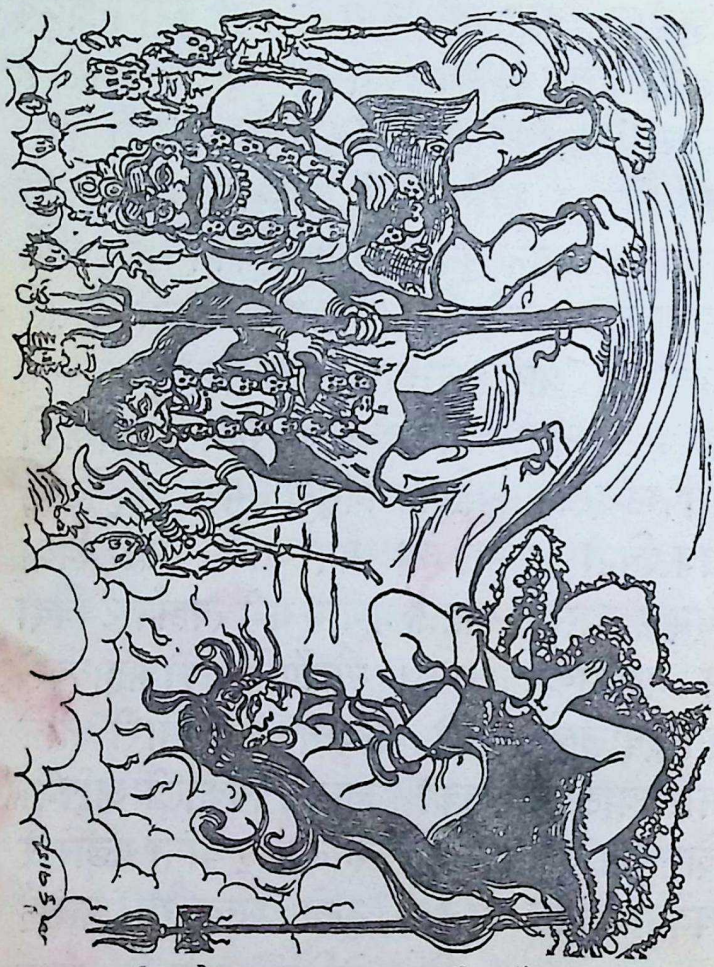

(महादेवजीले क्रोधले आफ्नो जगल्टा पट्‌कँदा महाकाली र वीरभद्र प्रकट भएका)

महाकाली भने महाभयानक, दुवै आँखाबाट आगो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

निकाल्ने भएकी, लामा-लामा दाह्रा निस्केकी, आकाश जस्तै पेट भएकी, बाघको छाला कम्मरमा वेष्टित गरेकी, केश फिजिएकी' दाहिने हातमा खड्ग लिएकी; कहिले लामू जिभ्रो निकाली हाँस्ने, कहिले जिभ्रो चलाउने यस्ती महाकाली श्री महादेवको मुखेञ्जी खड़ा भै—'के कामले आराधना गर्नुभयो ? आज्ञा गर्नुहओस्' भनी खड़ी रहिन् । फेरि महादेवले एक जटा निकाली भूमिमा पछारे र त्यसैबाट पृथ्वी डोलायमान गरी सिंहनाद गरे झैं गरी गर्जी हज्जार सूर्यका जस्तो तेज भएका, मुण्डमाला लाएका, दाहिने हातमा त्रिशूल लिएका, यस्तो भीषण मूर्ति भएका वीरभद्रले महादेवको मुख्याञ्जी खड़ा भै बिन्ती गर्न लागे—"हे ईश्वर ! किन हामीहरूलाई आराधना गर्नुभयो ? आज्ञा गर्नुहोस्" भन्दा महादेव आज्ञा गर्दछन्—"हे वीरभद्र, हे महाकाली ! तिमीहरूलाई डाकेको पापिष्ठ दक्ष-प्रजापतिको यज्ञ विध्वंस गरी, दक्षको पनि संहार गरी तेत्तीस कोटि देवता सबैलाई नाश गरी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आओ ! हे वीरभद्र, हे महाकाली ! यसै कारणले तिमीहरूको आराधना गरेको हो, अब नन्दी, भृङ्गी, विषमज्वर, चौसट्ठी योगिनीसमेत मै दक्ष-को नाश गर्न जाओ !' भनी आज्ञा गरे । यति महादेवको आज्ञा सुनी नन्दी, भृङ्गी, विषमज्वर, चौसट्ठी योगिनी, भूत, प्रेत, पिशाचसहित मै मेघ झैं सिंहनाद गरी, पृथ्वी डोलायमान गरी यमराज आएझैं गरी अत्यन्त क्रुद्ध मै महादेवको आज्ञा शिरमा राखी कैलासदेखि झरे । यिनी-हरूको चालामाला देखी पृथ्वीलाई थाम्न साह्रै मुश्किल पऱ्यो । पृथ्वी डोलायमान भइन् । सात समुद्र कम्प भए । यावत् जीवात्मा सबै त्राहि त्राहि भए । यस्ता तरहले दक्षप्रजापतिका यज्ञमा पनि अनेक उत्पात हुन लागे । आकाशमा गिद्ध काग कराई मण्डलाकार गर्न लागे । स्यालले दुवै आँखा र मुखबाट आगो निकाली कराई हिंड्न लागे । फेरि रगत वृष्टि भयो । वायु विपरीतले बहन लाग्यो । यस्तो उत्पात भएको देखी यज्ञमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रहेका सबैले हाहाकार गरी कराई कोही भन्न लागे। स्वास्नीमान्छे, केटाकेटी, बूढ़ाबूढ़ीहरू भाग्न नसकी भूमिमा घोप्टो परी रुन कराउन लागे, कोही सबैको सम्भार गर्नपछि लागे। कोही न जाने फेरि के के उत्पात होला भनी डराई त्राहि-त्राहि भैरहेका थिए। त्यस्तै वेलामा वीरभद्र, महाकाली गण-सहित भै, मेघ गर्जे झैं गर्जी हात्तीका बथानमा सिंह गए झैं गरी दक्षका यज्ञमा पुग्न गए। तहाँ उप्रान्त यज्ञमा रहेका देवता, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नागहरूसँग सिंह जुधे झैं गरी संग्राम गरे। त्यो देखी यज्ञमा रहेका दक्षका छोरीहरू, देवकन्या, गन्धर्वकन्या, नागकन्या, ऋषि, ब्राह्मण, बालक, अप्सराहरू त्राहि-त्राहि भनी नारायण-नारायण भनी अघोर शब्दसँग कराई रोई दश दिशामा भागे। कोही भाग्न नसकी लोटी मुण्टाले टेकी माटो खान लागे। कसैको खुट्टा मर्की भाँचिई मूर्छा भै लोटी रहे, परन्तु विष्णु-प्रभृति तेत्तीस कोटि देवता, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्यहरूले दक्षप्रजा-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पतिका निम्ति आफ्ना-आफ्ना शस्त्र लिई महावीर, वीरभद्र, महाकालीलाई प्रहार गर्न लागे। यस्ता प्रकारले परस्पर युद्ध भयो। दुवैतिरका सेनाले महा अघोरसँग युद्ध गरो सिंहनाद गर्दा भए। इन्द्रादि तेत्तीस कोटि देवताले पनि वीरभद्र महाकालीमा अनेक शस्त्र-अस्त्र क्षेपण गरे। के के भने ब्रह्मास्त्र, इन्द्रास्त्र, देव्यस्त्र, वारुणास्त्र, अग्न्यास्त्र, तोमर, भिन्दिपाल, गदा, खड्ग, मुसल, नागपाश इत्यादिले वीरभद्र, महाकाली, चौसट्टी योगिनी, नन्दी, भृङ्गी, प्रमथगण, भूत, प्रेत, विषमज्वरमाथि प्रहार गरे, यस्ता तरहसँग आफूहरूलाई प्रहार गरेको देखी वीरभद्रका गणहरूले पनि ठूलो शब्दसँग गर्जी फौजभित्र पसी जति पाएका उतिको टाउको निमोठी खाए। हात भाँची, खुट्टा भाँची, मुड्कीले हानी, रगत छदाई देवताहरूलाई चूर्ण गरे। फेरि महाकालीले काल जस्तै खड्ग लिई राता-राता आँखा गरी वर्षा-कालमेघ गर्जे झैं सिंहनाद गरी, मृगका फौजमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सिंह गए झैं, सुकेका परालमा आगो लागे झैं गरी क्षण-भरिमा नाश गरिन् । फेरि वीरभद्रले आफू-माथि शस्त्र-अस्त्र बर्साएको देखी क्रोधले नन्दी, भृङ्गी, चतुःषष्टि योगिनी, भूत, प्रेत, पिशाच प्रमथगणसमेत शत्रुपक्षको कसैको शिर छुट्ट्याए, कसैको हात पाउ छुट्ट्याए, कसैको मासु खाए, रगतले मात्तिई कोही नाच्न लागे, कोही हाँस्न लागे, रगतको खोलो बग्यो । कोही दगुर्न लागे । यस्ता प्रकारले कोटि-कोटि देवता दक्षप्रजापतिका सेनाको संहार गरे । फेरि यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नाग, दक्षप्रजापतिका सेनाले महाकाली-उपर शस्त्र-अस्त्र वर्षाए । ती शस्त्र-अस्त्र महाकाली-माथि पर्नासाथ भस्म भै गए । महाकाली, चतुः-षष्टि योगिनी, भूत प्रेत पिशाच प्रमथगणले फेरि दक्षप्रजापतिका सेनालाई मारे औ विषमज्वरले पनि सबका शरीरमा प्रवेश गरी अचेष्ट गराए । तब वैकुण्ठनाथ विष्णुले सम्पूर्ण देवता, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नाग, बाँकी रहेका दक्ष-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रजापतिका सेना बिलकुल अचेष्ट भएको देखी आफ्ना शरीरबाट शीतज्वर उत्प्रत्ति गरी सबैलाई सचेष्ट गराए। फेरि नाना शस्त्र-अस्त्र लिई अग्निका ज्वालामा पतङ्ग गए झैं वीरभद्रमाथि जाइलागे। वीरभद्रले पनि त्रिशूल उठाई सिंहनाद सोर गरी सुकेका खरमा आगो लाग्दा झैं एक क्षणमा काटी दक्षप्रजापतिका सेना मारिदिए। कसैको शिर छैन, कसैको हात छैन, कसैको पाउ छैन यस्तो देखी कोही रक्षा गर भनी भाग्न नसकी भूमिमा परिरहे। यस्ता हिसाबले यज्ञ विध्वंस गरी जति पाएका देवता समाती यज्ञमा होमी नाश गर्न लागे। वीरभद्रले यस्ता तरहले देवता, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नाग, दक्षप्रजापतिका सेना मारेको, यज्ञ विध्वंस गरेको देखी विष्णु अत्यन्त क्रोधले लाल-लाल नेत्र गरी नागले निःश्वास फेर्दा झैं सुस्केरा हाली अग्निको ज्वाला जस्तो भै बाउँ हातले पाञ्चजन्य शंख बजाई, दाहिने हातले कौमोदकी गदा उठाई संहार-कालका रुद्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जाँदा झैं वीरभद्रका सेनामाथि जाइलागे र त्यो देखी देवता, यक्ष, गन्धर्व, दैत्य, नाग, दक्षप्रजापतिका सेनाले "धन्य धन्य" विष्णु, तिम्रो जय कल्याण, जय कल्याण हओस्" भनी आफ्ना आफ्ना शस्त्र-अस्त्र लिई विष्णुका सँग लागी लड्न लागे। त्यो देखी महाकाली क्रोधले अग्निका ज्वाला जस्तो बड़ो ज्वाला निकाली खड्ग उठाई चतुःषष्टि योगिनी भूत प्रेत पिशाच प्रमथगणले सहित जाई लड्न लागिन्। जस्तै ठूलो वायु चल्दा मेघ खण्ड-खण्ड भै फाट्तछ, त्यस्तै देवता, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नाग, दक्षप्रजापतिको सेनालाई दश दिशा भगाइन्। ती विष्णुले निर्धक्कसित वीरभद्रका छातीमा कौमोदकी गदा प्रहार गरे। त्यो गदा गयो र वीरभद्रका छातीमा लागी मूर्छा भै भूमिमा गिरे। फेरि विष्णुले नन्दी, भृङ्गी, चतुःषष्टियोगिनी, भूत, प्रेत, पिशाच, प्रमथगणलाई शंखको शब्द गरी प्रहार गरेर कोही भूमिमा परी मूर्छा भए, कोही भाग्न लागे, त्यो देखी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देवता, यक्ष, गन्धर्व आदि दक्षप्रजापतिका सेनाले धन्य धन्य विष्णु भनी स्तुति गरे र पुष्पवृष्टि गरे। विष्णुले पाञ्चजन्य शंख बजाए। देवता, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नाग, दक्षप्रजापतिका सेनाले धन्य-धन्य विष्णु भनी स्तुति गरेको मूर्छा भैरहेका महावीर वीरभद्रका कानमा पऱ्यो र चेष्टा भयो। आफ्नो सेना कोही भूमिमा परेको, कोही भाग्न लागेको देखी अति क्रोधित भै कालसमान त्रिशूल वीरभद्रले उठाई नारायणलाई हेरी वेगले प्रहार गरे। त्रिशूल विष्णुका छातीमा लागी त्रिशूलको वेदना सहन नसकी नव द्वारबाट रगत बहाई रणभूमिमा नारायण लोटी मूर्छा परे। वीरभद्रले विष्णु मूर्छा परेको देखी प्रलयकालका मेघ झैं गर्जमान गरे। त्यस्तो सोर गरी दक्षका सेनामाथि जाई कोटि-कोटि देवताको नाश गरे। वीरभद्रका गर्जनका सोरले देवताहरू त्राहि-त्राहि भनी कराई भागे। मूर्छा भैरहेका नन्दी भृङ्गी चतुःषष्टि योगिनी भूत, प्रेत, पिशाचका कानमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वीरभद्रले गर्जेका शब्द परी मूर्छाबाट बिउँझी खडा भै हेर्दा वीरभद्रले विष्णुलाई मूर्छा पारी देवताहरूको नाश गर्न लागेको देखी धन्य धन्य वीरभद्र भनी कोलाहल शब्द गरी दक्षका सेना-माथि जाइलागे। त्यस्ता तरहले बहुत ठूलो संग्राम भयो। कस्तो भयो भनौला भने---हे अगस्त्य मुनि! महाकाली, वीरभद्रले दक्षका सेनाहरूमाथि जाइलागी कोही देवताको टुप्पी समाती पछारी खड्ग प्रहार गरी मारे। कसैलाई मुड्कीले हानी मारे, चौसट्टी योगिनीले पनि कसैलाई निमोठीकन मारे, कसैका कोखामा हातले प्वाल पारी मुख लगाई रगत पिउन लागे। कसै-लाई पक्री यज्ञमा होमी मारे। यस्तो गरी कोटि कोटि देवता, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नाग, हरूलाई नाश गरेको देखी वीरभद्रका सेनाले जय जय भनी कराएको शब्द सुनी, मूर्छा भैरहेका विष्णुका कानमा पऱ्यो र मूर्छाबाट बिउँझी हेर्दा त वीरभद्र महाकालीले दक्षको यज्ञ विध्वंस गरी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कोटि कोटि देवता दक्षका सेनाको नाश गरेको देखी, विष्णु अति क्रुद्ध भै—हे पापिष्ठ वीरभद्र ! आज तेरो नाश गरुँला, तेरो प्राण लिई दक्षको यज्ञ पूर्ण गरुँला, तब सम्पूर्ण देवता, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नागहरूलाई सन्तोष होला। आज एकादश रुद्र तेरा सहाय भै आए पनि तेरो रक्षा गर्न सक्नेछैनन्—सम्पूर्ण दुष्टको नाश गर्ने, यो चक्र देखिस् ? भनी सुदर्शन चक्र देखाए। विष्णु ले भनेको यस्ता क्षुद्र वचन सुनी वीरभद्र क्रोधी भै विष्णुलाई भने—हे पापिष्ठ विष्णु ! सम्पूर्ण दुष्टको नाश गर्ने चक्र भनिस्, तेरो पराक्रम-माफिक त्यो चक्र मछेउ प्रहार गर्, म पनि देखि-हाल्छु, मुखले मात्र भनिरहने होइन। यति वीर-भद्रले भनेको वचन सुनी विष्णुले क्रोधले वीरभद्र-लाई ताकी सुदर्शन चक्र प्रहार गरे। त्यो सुदर्शन चक्र कसो गरी गयो भने कोटि सूर्यको जस्तो तेज भै प्रलय-कालको मेघले गर्जन गरे जस्तो सोर गरी कालरुद्र जाँदा झैं भयो। यस्ता तरहले

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गएको सुदर्शन चक्रलाई देखी नन्दी, भृङ्गी, चतुःषष्टि योगिनी, भूत, प्रेत, पिशाच, प्रमथगण ले त्राहि त्राहि महादेव भनी महावीर, वीरभद्र र भद्रकालीका शरणमा गए। जस्तो समुद्र मथन गर्दा कालकूट विष निस्क्यो र महादेवले निलेथे त्यस्तै वीरभद्रले त्यो चक्र आएको देखी मुख बाइदिनाले मुखमा पऱ्यो र निल्न तयार भए। त्यो देखी विष्णुले चाँडै गरी वीरभद्रका मुखदेखि सुदर्शन चक्र झिकी तहाँदेखि अन्तर्धान भै वैकुण्ठ जाँदा गए॥

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्य-
सम्वादे श्रीस्वस्थानीपरमेश्वर्या व्रतकथायां त्र्यक्षसेनाभिः
दक्षसेनावधो नाम दशमोऽध्यायः॥ १०॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एकादश अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे अगस्त्य मुनि! विष्णु अन्तर्धान भै भागेपछि ती बाँकी रहेका तेत्तीस कोटि देवता, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नागहरू हाहाकार गरी, दश दिशामा भागे र आपुसमा कुरा गर्न लागे। अब दक्षप्रजापतिको प्राण रहँदैन किनभने नारायण जस्ताको सुदर्शन चक्र मिथ्या भै व्यर्थ गयो। जुन चक्र उठाई विष्णु खडा रहँदा महादेवसमेत टिक्न सक्नुहुन्नथ्यो, उस्ता नारायणसमेत अन्तर्धान भै भागे। अब हामीहरूका पराक्रमले के गर्न सकौंला। तस्मात् आफ्नो-आफ्नो प्राण बचाउने हो भनी आफ्नो-आफ्नो प्राण बचाउनानिमित्त दश दिशामा भागे। नारायण प्रभृति देवता, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नाग, अष्ट दिक्पालसमेत, आफाफ्नो प्राण बचाई भागेको देखी कालसमान भएका वीरभद्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पनि रिसले जिभ्रो काढी नागले झैं निःश्वास गरी सुस्केरा हालो वर्षाकालको मेघ गर्जे झैं गर्जी जाइलागी दक्षको टुप्पी समाती पछारी बोध गराए। पापी दक्ष ! तैंले श्री महादेवलाई बहुतै निन्दा गरिस्। आफ्नी पुत्री मारिस्, तँ जस्तो पापी अरू कोही छैन। महादेव बौलाहालाई नडाकी मलाई के होला भनी त्रिभुवनपतिलाई निन्दा गरिथिस्, अब यस बखतमा तेरा जुवाइँहरू कहाँ गए ? तेरा जुवाइँहरूलाई गुहार मागी तेरो प्राणको रक्षा गर्। तेरो य विना शङ्करले पूर्ण गरून्, अब तँलाई पनि यस यज्ञमा होम्न सके हामी सबैलाई सन्तोष होला भनी अनेक तरहको बोध गराई दक्षप्रजापतिको शिर छुट्ट्याई यज्ञमा होमिदिए। यस्ता तरहसँग दुष्ट संहार गरेको देखी महाकाली आदि चौसट्ठी योगिनी नन्दी, भृङ्गी, प्रमथगण, विषमज्वर, भूत प्रेत पिशाचहरूले एकै सोर गरी कराए–धन्य धन्य वीरभद्र, शिवनिन्दा गर्ने दक्षको नाश गर्‍यौ भनी खुशी भै भन्न

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लागे । तिमीसमान वलियो त्रिभुवनमा पनि हुन दुर्लभ छ भनी नाना स्तुति गरे । तहाँ उप्रान्त दक्षप्रजापतिकी स्त्री विरणीले आफ्ना स्वामी दक्षप्रजापतिको शिर छुट्ट्याई यज्ञकुण्डमा होमेको देखी बहुतै अधैर्य भै ठूला बतासले केराको थाम ढल्दा झैं गरी ढली भूमिमा परी मूर्छा भइन्; फेरि चेष्टा भयो र शोक गर्न लागिन्—हे स्वामी ! मलाई यस्ता अवस्थामा पारी अनाथ तुल्याई तिमी कता गयौ ? जगदीश्वर महादेवलाई यज्ञमा नडाक्का यस्तो भयो; यो तिमीले नजानेको हो । हे मूढ़ ! अज्ञान मनमा लिई शिवलाई निन्दा गर्दा तिम्रो प्राण गयो । मेरो यो अवस्था भयो भनी नाना तरहको शोक गरी महावीर वीरभद्र-छेउ गई बिन्ती गरिन्—हे ईश्वर वीरभद्र ! दक्ष-प्रजापति अज्ञानी हुन्, अहङ्कारी पनि हुन्; तिन लाई ज्ञानको चेष्टा पनि छैन, त्यस्ता मूर्खलाई नाशी तपाईंको के बड़ाइँ होला, मलाई विधवा नतुल्याई स्वामी वरदान देऊ ! स्वामी दक्षप्रजापतिलाई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

व्यूँताई मेरो उद्धार गर–हे वीर ! आफूले सृष्टि गरी आफैले संहार गर्न योग्य छैन । तिमी कस्ता भने सृष्टि स्थिति संहारकर्ता महारुद्र पनि तिमी, महादेव पनि तिमी, आदि, अनादि, ब्रह्मा, विष्णु, शिव जे भने पनि तिमी–हे भक्तवत्सल ! मेरो मुख हेरी दक्षप्रजापतिको सम्पूर्ण अपराध क्षमा गरी व्यूँताइ देऊ भनेको इन्द्रादि देवताले सुनेर आकाश-बाट पुष्प-वृष्टि गरी हे वीरभद्र ! दक्षप्रजापतिलाई व्यूँताई विरणीलाई सन्तोष दिनुहोस् भनी भने । यति इन्द्रादि देवताहरूले भनेको सुनी विरणीले अति शोक गरेको देखी वीरभद्रलाई अति करुणा भयो र विरणीको मुख हेरी भन्न लागे हे–विरणी ! तेरो स्तुति देखी म सन्तोष भएँ । तँलाई स्वामी वर दिन्छु, तर तेरो स्वामी दक्षको शिर मैले यज्ञ-कुण्डमा होमिसकें, अब यज्ञमा बलिदान दिएको बोकाको टाउको जोरी व्यूँताइदिन्छु, किनभने त्यसले जगदीश्वरलाई साह्रै निन्दा गरेको छ । त्यो पशु हो । यसै अर्थले पशुकै टाउको जोरि-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दिन्छु । यति वीरभद्रले भनेको सुनी विरणीले 'हओस्' भनी अञ्जलि बाँधी रहिन् । वीरभद्रले

(वीरभद्रले दक्षप्रजापतिको टाउको काटी यज्ञमा होमी बलि दिइएको बोकाको टाउको दक्षको गौंडमा जोडिदिएको)

बोकाको टाउको ल्याई पछिल्तिर मुख फर्काई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जोरी दक्षप्रजापतिलाई ब्यूँताइदिए। दक्षप्रजापति ब्यूँतेपछि विरणीले बड़ो सन्तोषसित छागमुख अर्थात् बोकाको टाउको भएका दक्षप्रजापतिले सहित मै महाकाली, वीरभद्रलाई साष्टांङ्ग प्रणाम गरी आफ्ना घर गइन्। महाकाली वीरभद्र पनि कोटि-कोटि देवता, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नाग, दक्षप्रजापतिको सेना मारी यज्ञ विध्वंस गरी, नन्दी, भृङ्गी, चतुःषष्टि योगिनी, भूत, प्रेत, पिशाच, प्रमथगण, विषमज्वरसमेत मै उहाँदेखि अन्तर्धान भै कैलास पर्वतमा गएर महादेवलाई साष्टाङ्ग प्रणाम गरी—हे जगदीश्वर, तिम्रो आज्ञाले पापिष्ठ दक्षप्रजापतिको यज्ञ विध्वंस गरी कोटि-कोटि देवता, यक्ष, गन्धर्व किन्नर, दैत्य, नाग दक्षप्रजापतिको सेना मारी, दक्षको शिर छुट्ट्याई यज्ञकुण्डमा होमिसकेपछि दक्षप्रजापतिकी स्त्री (विरणी)-ले आफ्ना स्वामी दक्षप्रजापतिलाई मारेको देखी बहुतै विलाप गर्न लागी। त्यो देखी मैले यज्ञकुण्डमा बलिदान दिएको बोकाको टाउको ल्याई पछिल्तिर मुख फर्काई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जोरिदी दक्षप्रजापतिलाई जियाई आएँ भनी बिन्ती गरे ! तब महादेवले सन्तोष भै आज्ञा गर्नुभयो—हे महाकाली ! हे वीरभद्र ! तिमी धन्य रहेछौ, म सन्तुष्ट भएँ भनी ती दुवैलाई आफ्ना शरीरमा लीन गराए।

हे अगस्त्य मुनि ! तहाँउप्रान्त महादेवले आफ्नी स्त्री सतीदेवीलाई सम्झी दक्षप्रजापतिले यज्ञ गरेको ठाउँमा गई यज्ञकुण्डमा प्रवेश गरी रहेकी सतीदेवीलाई देखी यज्ञकुण्डदेखि माथि झिकी काखमा लिई तीन आँखादेखि आँसु खसाली हा ! सतीदेवी ! कैलास शून्य गराई मलाई एकलै छोडी यस्ता अवस्थामा पारी कता गयौ ? भनी बहुत अधैर्य भै रूख ढल्दा झैं भूमिमा ढली मूर्छा हुनुभयो। फेरि चेष्टा भयो र हे प्राणप्यारी ! अब मैले बाँचेको व्यर्थ छ, एकक्षण पनि नछोड़ी मेरो मुखिज्याल बसी मैले भनेका पुराण कथाहरूमा भुलिरहन्थ्यौ, अब कसलाई म सुनाउँला, को सुन्ला ? मैले भनेको वचन नमान्दा तिम्रो यो अवस्था भयो, मेरो यो हवाल गरायौ भनी आफ्नै हातले आफ्नै छाती ठोकी आँखादेखि वर्षाकालमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जल बर्सें जस्तो मोतीका दाना झैं आँसुका धारा

(दक्षको यज्ञमा हामफाली प्राण त्यागेकी सतीदेवीलाई महादेवजीले
बोकी बौलाहा झैं हिंडेको)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बहाई फेरि भन्दछन् कि हे प्यारी ! मेरो खाने वस्तु विष, भाँग, धतूरो यो मेरो स्वामीले खाने वस्तु भनी हितभावले रक्षा गरी राख्यौ, अब कसले रक्षा गरिदला ! फेरि कतै गई आउँदा हातमा कमण्डलु लिई चाँडै पाउ धुन आउँथ्यौ, अब को धोइदेला । हे प्यारी ! तिमी-विना मेरो चित्त कसो गरी दृढ होला भनी कहिले काखमा लिने, कहिले अङ्कमाल गर्ने, कहिले मुख हेर्ने, कहिले म्वाइँ खाने, कहिले छातीमा हात राख्ने, कहिले आलिङ्गन गर्ने, कहिले सतीदेवीको हात आफ्ना छातीमा राख्ने यस्ता तरहले नाना शोक गरी सतीदेवीलाई पीठमा लिई हा सतीदेवी ! भनी बौलाहा जस्तो भै पृथ्वीमा भ्रमण गरी हिंड्दा भए । महादेवले पीठमा लिइएकी हुनाले सतीदेवी गलित पनि भइनन्, दुर्गन्ध पनि केही भएन, निद्रास्वरूप झैं भै रहँदी भइन् ।

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्यसम्वादे श्रीस्वस्थानीपरमेश्वर्या व्रतकथायां दक्षयज्ञविध्वंस-दक्षछागमुखी-करण-शीतसतीसमादानपूर्वकमहादेवपृथ्वीभ्रमणं नाम एकादशोऽध्याय ॥११॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्वादश अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे अगस्त्य मुनि ! तहाँउप्रान्त इन्द्रादि तेत्तीस कोटि देवताले श्री महादेवजीले सतीदेवीलाई पीठमा हाली पृथ्वी भ्रमण गरी हिंडेको देखी वैकुण्ठमा गै विष्णुसित बिन्ती गरे—हे परब्रह्म ! यो ब्रह्माण्ड संसार तिमीले रचना गर्छौं, महादेवले रक्षा गर्छन् । तिमी दुइले रक्षा नगरे को रक्षा गर्ला, यस बखतमा महादेव दक्षप्रजापतिका यज्ञबाट सतीदेवीलाई पीठमा लिई पृथ्वीमा भ्रमण गर्दछन् । जहाँसम्म सतीदेवीको शरीर रहला तहाँसम्म महादेवले त्यसै गर्नेछन्, यस अर्थले तपाईंका मायाले माखा अर्थात् झींगा उत्पत्ति गरी औंसा अर्थात् कीरा पारी सतीदेवीको शरीर गलाई पतन गराइदिनोस् । यति इत्यादि देवताले भनेको वचन सुनी विष्णुले—हे इन्द्रादि देवताहो ! तिमीहरूले भलो भन्यौ, मेरा मायाले माखा उत्पत्ति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गरी औंसा पारी सतीदेवीको शरीर गलाई पतन गराउँला, सन्देह नगर, अब अमरावती जाओ। यति विष्णुले आज्ञा गरेको सुनी इन्द्रादि देवताले 'हओस्' भनी विष्णुलाई साष्टांग प्रमाण गरी अमरावती गए। तहाँउपरान्त विष्णुले इन्द्रादि देवताका वचनले आफ्ना मायाले माखा उत्पत्ति गरी औंसा पारिदिए। सतीदेवीको अङ्ग खण्ड-खण्ड गरी पतन भयो। जहाँ जहाँ सतीदेवीको अङ्ग पतन भयो, तहाँ-तहाँ एक-एक पीठ उत्पत्ति भयो। तहीं तहीं चतुर्मुख ब्रह्माले एक स्वयंभू लिंग उत्पत्ति गराए।

पहिले नेपाल खण्डमा गुह्य पतन भयो, नेपाल पीठ, गुह्येश्वरी देवी, चन्द्रघण्टा योगिनी, सिद्धेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा इन्द्रादि देवता आई तपस्या गरे—ईश्वरी प्रसन्न भै "सत्य, त्रेता, द्वापर, कलियुगमा तेत्तीस कोटि देवता भनी प्रख्यात भए" भनी वरदान दिइन्। फेरि कामरुमा गई छाती पतन भयो; कामरु पीठ, कामाक्षा दवी, कीर्ति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

योगिनी, चक्रेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा यक्षगण आई तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै, 'स्वर्ग मर्त्य पाताल तीनै लोकमा यक्षगण भनी प्रख्यात भए,' भनी वरदान दिइन्। फेरि वाराणसीमा गई शिर पतन भयो; वाराणसी पीठ, विशालाक्षी देवी, सङ्कटा योगिनी, विश्वेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा गन्धर्वगण आई गान बजान गरी तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै 'वाक्य सिद्धि होस्' भनी वरदान दिइन्। फेरि पौरबन्धनमा गई दाहिने कान पतन भयो, पौर-बन्धन पीठ, अम्बिका देवी, चन्द्रवेगा योगिनी, धनेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे, त्यस सिद्धभूमिमा दैत्य-गण आई तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै 'देवगणलाई जित्न सके' भनी वरदान दिइन्। फेरि काश्मीरमा गई जिभ्रो पतन भयो; काश्मीर पीठ, शारदा देवी, घोरघण्टा योगिनी, श्रमधारेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शक्ति स्वरूपले रहे । त्यस पुण्यभूमिमा किन्नरगण आई तपस्या गरे । ईश्वरी प्रसन्न भै 'मनोवाञ्छा सिद्धि हओस्' भनी वरदान दिइन् । फेरि कन्नौजमा गई अङ्गको छाला पतन भयो; कान्यकुब्ज पीठ, झंकेश्वरी योगिनी, दुग्धेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिवशक्ति स्वरूपले रहे । त्यस मोक्षभूमिमा रावण आई तपस्या गऱ्यो । ईश्वरी प्रसन्न भै 'देवलोक जित्न सकेस्' भनी वरदान दिइन् । फेरि पूर्ण गिरिमा गई बायाँ कान पतन भयो; पूर्णगिरि पीठ, कपालकुण्डला योगिनी, चन्द्रेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रह । त्यस हर्षभूमिमा गन्धर्वगण आई गीत नाच गरी तपस्या गरे । ईश्वरी प्रसन्न भै 'इन्द्रका मुखिञ्ज्याल नाचगानमा कहिल्यै नचुके' भनी वरदान दिइन् । फेरि चामुण्डाचलमा गई नङ पतन भयो; चामुण्डाचल पीठ, पुकम्बी देवी, कालिका योगिनी, इच्छा विरुकेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव शक्ति स्वरूपले रहे । त्यस सिद्धभूमिमा नारद ऋषि आई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै 'तिम्रो वाक्य सिद्ध हओस्' भनी वरदान दिइन्। फेरि अस्तातकमा गई दाहिनु दात पतन भयो; अस्तातक पीठ, कर्तेश्वरी देवी, एकाक्षी योगिनी, निद्रापतीश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा राधिकागण आई तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै 'सदा सर्वदा कृष्ण दाहिना हऊन्' भनी वरदान दिइन्। फेरि एकावरमा गई बाउँ हात पतन भयो; एकावर पीठ, सिद्धेश्वरी देवी, सिद्धा योगिनी, दधीश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस रत्नभूमिमा करवीर प्रभृति श्मशान आई तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै 'सम्पूर्ण मृतकको दाह गर्न सके' भनी वरदान दिइन्। फेरि त्रिश्वेतमा गई मलद्वार पतन भयो; त्रिश्वेत पीठ, महाकालेश्वरी देवी, विकट-दन्ता योगिनी, त्रिपुरेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा यम-राज आई नाना उपचारले पूजा गरी तपस्या गरे,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ईश्वरी प्रसन्न भै 'ब्रह्माको सृष्टिलाई संहार गर्न सके' भनी वरदान दिइन्। फेरि कामरोष्ठमा जाई घाँटी पतन भयो; कामकोष्ठ पीठ, कामिनी देवी, कालेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा पृथ्वी माता आई नाना उपचारले पूजा गरी तपस्या गरिन्। ईश्वरी प्रसन्न भै, 'सृष्टिस्थान भएस्' भनी वरदान दिइन्। फेरि कैलास पर्वतमा जाई दक्षिण पाउ पतन भयो; कैलास पीठ, पार्वती देवी, अम्बिका योगिनी, विश्वम्भरेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस सिद्धभूमिमा चतुर्मुख ब्रह्मा आई नाना यज्ञ गरी तपस्या गरे, ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्। ब्रह्माले स्वर्ग मर्त्य पाताल तीन लोकमा सृष्टि कर्ता हुन पाऊँ भनी मागे। ईश्वरीले "तथास्तु" भनी वरदान दिइन्। फेरि भृगुमा जाई उपल्ला दाँत पतन भए; भृगु पीठ, मिताक्षा देवी, व्रणदाहा योगिनी, सत्येश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पुण्यभूमिमा धर्मदत्त राजा आई योगमार्गले तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै 'तँलाई कसैले जित्न नसकोस्' भनी वरदान दिइन्। फेरि केदारमा जाई बाउँ हात पतन भयो; केदार पीठ, केदारेश्वरी देवी, चामुण्डा योगिनी, कोटेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा एकादश रुद्र आई योगमार्गले तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्। एकादश रुद्रले 'हामी सबैको बराबर तेज हओस्' भनी वरदान मागे। ईश्वरीले "तथास्तु" भनी वरदान दिइन्। फेरि चन्द्रपुरमा जाई दक्षिण नेत्र पतन भयो; चन्द्रपीठ, सिद्धिकला देवी, सिद्धा योगिनी, प्रकाशेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस सिद्धभूमिमा दश दिक्पाल आई तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै 'तिमीहरूको आफ्नू आफ्नू दिक्स्थिति रहोस्' भनी वरदान दिइन्। फेरि श्रीपीठमा जाई तालु पतन भयो; श्रीपीठ, भद्रा योगिनी, कमलेश्वर महादेव उत्पत्ति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा अष्ट वसु आई षोडशोपचारले पूजा गरी तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्। अष्टवसुले 'इच्छा सिद्धि हओस्' भनी वरदान मागे। ईश्वरीले "तथास्तु" भनी वरदान दिइन्। फेरि एकावीरमा जाई नाभि पतत भयो; एकावीर पीठ, एकावीरा देवी, गोरक्षा योगिनी, हाटकेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा नागहरू आई रत्नहरू चढ़ाई पूजा गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्। नागहरूले 'सप्त पातालको अधिपतित्व पाऔं' भनी मागे। ईश्वरीले "तथास्तु" भनी वरदान दिइन्। फेरि जालन्धरमा गई तल्लो ओठ पतन भयो; जालन्धर पीठ, जालपा देवी, ज्वालामुखी योगिनी, पिशाचेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस सिद्धभूमिमा कामधेनु गाईले नित्य दूध चढ़ाई तपस्या गरिन्। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन् र कामधेनुले 'मेरो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दूध मल मूत्र पवित्र हओस्' भनी मागिन् र ईश्वरीले "तथास्तु" भनी वरदान दिइन्। फेरि मल्लवीमा गई बाउँ पैतालो पतन भयो; मल्लवी पीठ, महाकाली देवी, कराला योगिनी, भूपालेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पवित्र भूमिमा द्वादशादित्य आई तपस्या गरे र ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन् र द्वादशादित्यले 'बाह्र महीनाको अधिपति ह्वौं' भनी मागे र ईश्वरले 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि कुशलान्तमा गै कपालका केश पतन भए; कुशलान्तक पीठ, श्मशानकाली देवी, भूतघण्टा योगिनी, क्षीरेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिवशक्ति स्वरूपले रहे। त्यस सिद्धभूमिमा अश्विन्यादि सत्ताईस नक्षत्र आई तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन् र नक्षत्रहरूले 'ज्योतिषशास्त्र हाम्रो अधीनमा रहोस्' भनी मागे र ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि देवीकोटमा गई देब्रे घुँडो पतन भयो; भद्राक्षी देवी, ललिता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

योगिनी, मातेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिवशक्ति स्वरूपले रहे। त्यस सिद्धभूमिमा मेष आदि बाह्र राशि आई तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्। बाह्र राशिहरूले 'मनुष्यहरू हाम्रा अधीनमा रहून् भनी मागे। ईश्वरीले "तथास्तु" भनी वरदान दिइन्। फेरि गोकर्णमा गई बाउँ कान पतन भयो; गोकर्ण पीठ, भैरवी देवी एक-जंघा योगिनी, जागेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा विष्कुम्भादि योगले महाकष्टसँग तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्। योगहरूले 'ज्योतिष-शास्त्र हाम्रो अधीनमा रहोस्' भनी वरदान मागे। ईश्वरीले "तथास्तु" भनी वरदान दिइन्। फेरि मातुलेश्वरीमा गई दाहिनु स्तन पतन भयो; मातुलेश्वर पीठ, योगेश्वरी देवी, पिङ्गला योगिनी, बुधराधेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस रत्नभूमिमा कश्यप प्रभृति ऋषिहरूले तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लेऊ भनिन्; ऋषिहरूले चारै वेद हाम्रा अधिकार-मा हउन्' भनी मागे र ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि अट्टहासमा गई तल्ला दाँत पतन भए; अट्टहास पीठ, भ्रामरी देवी, शंखधारा योगिनी, शशभूतेश्वर महादेव उत्पत्ति भए; शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा वाग्मती प्रभृति गङ्गा आई जल चढाई भक्ति गरी तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्। वाग्मती प्रभृति गङ्गाले, भुक्ति मुक्तिको अधिकार हओस्' भनी वरदान मागे, ईश्वरीले "तथास्तु" भनी वरदान दिइन्। फेरि विश्वमा गई बाउँ स्तन पतन भयो; विश्व पीठ, भुवनेश्वरी देवी, भुवना योगिनी, कृष्णवर्णेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा कृष्ण आई तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्। कृष्णले 'तीनै लोकका स्त्रीहरू मदेखि मोह हऊन्' भनी मागे। ईश्वरीले "तथास्तु" भनी वरदान दिइन्।

हे अगस्त्य मुनि! फेरि राजगृहमा गई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दाहिनु कुहुनु पतन भयो; राजगृहपीठ, राजगृहेश्वरी देवी, उल्कामुखी योगिनी, हरेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस मोक्षभूमिमा वायु आई सुगन्ध बहाई तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्, वायुले यावत् जीवात्मा जति छन् तिनको प्राणवायु हुन सकौं भनी मागे र ईश्वरीले "तथास्तु" भनी वरदान दिइन्। फेरि महापन्थमा गई देब्रे कुहुनु पतन भयो; महापन्थ पीठ, प्रचण्ड चण्डिका देवी, रेणुका योगिनी, विश्वमित्रेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा अप्सराहरू आई नाच गान गरी तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्। अप्सराले 'इन्द्रादि देवताहरूलाई मोह गर्न सकौं' भनी मागे र ईश्वरीले "तथास्तु" भनी वरदान दिइन्। फेरि कोलापुरमा गई उदर पतन भयो; कोलापुर पीठ, महालक्ष्मी देवी, नन्दा योगिनी, श्मशानेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गरुड़ आई रत्नादि फल फूल चढाई पूजा गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्। गरुड़ले 'नागहरू मेरो आहारा हऊन्' भनी मागे। ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि एकापुरमा गई दाहिनु घुँडो पतन भयो। एकापुर पीठ, साधुक्षि देवी, सकुपी योगिनी, उन्मत्तेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पवित्र भूमिमा शिलाहरू आई तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्। शिलाहरूले 'देवताको अङ्गमा लागौं' भनी मागे। ईश्वरीले तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि ॐकारेश्वरमा गई उपल्लो ओठ पतन भयो; ॐकार पीठ, मातृका देवी, पूर्णोदरी योगिनी, सन्तानेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव शक्तिस्वरूपले रहे। त्यस मोक्षभूमिमा कल्पवृक्ष आई नाना फलफूल चढाई पूजा गरे, ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन् र कल्पवृक्षले 'जो चितायो सो फलाउन सकूँ' भनी मागे। ईश्वरी प्रसन्न भै 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि जयन्तीपुरमा गई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कलेजो पतन भयो र जयन्तीपुर पीठ, जयन्ती देवी, खेचरा योगिनी, कल्पेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस सिद्धभूमिमा तुलसी, कुश आई तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन् र तुलसी कुशले स्वर्ग मर्त्य पाताल तीनै लोकले हामीलाई मानून्' भनी मागे। ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फरि उज्जयनमा गई रगतको डल्लो पतन भयो; उज्जयन पीठ, महाकाली देवी, ललज्जिह्वा योगिनी, झंकेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस सिद्ध-भूमिमा हिमालय पर्वत आई तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्। हिमालय पर्वतले 'देवता दैत्य मनुष्य सबैलाई मोक्ष दिन सकूँ' भनी मागे। ईश्वरीले "तथास्तु" भनी वरदान दिइन्। फेरि चरित्रपुरमा गई दाहिनु करङ पतन भयो; चरित्रपुर पीठ, सवर्णेश्वरी देवी, चित्रवर्णा योगिनी, वायव्येश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा योगिनी-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गण आई तपस्या गरे, ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्, योगिनीगणहरूले 'योग सिद्धि होस्' भनी मागे। ईश्वरले "तथास्तु" भनी वरदान दिइन्। फेरि क्षीरिकापुरमा गई भुँडी पतन भयो; क्षीरिकापुर पीठ, युगाद्या देवी, कलङ्का योगिनी, सहस्रनेत्रेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस मोक्षभूमिमा मातृकागण आई नाना उपचारले पूजा गरे, ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्। मातृका-गणले 'स्थानका मालिक ह्वौं' भनी मागे र ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि हस्तिनापुरमा गई दाहिने कुम पतन भयो; हस्तिनापुर पीठ, चण्डेश्वरी देवी, कोटराक्षा योगिनी, मुसुखारेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा सुदर्शन चक्र आई तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्। सुदर्शन चक्रले 'संहार कर्ता हुँ' भनी मागे, ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि उड्डीयनमा गै शिर पतन भयो;

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उड्डीयन पीठ, चित्रकला देवी, पिंगलाक्षा योगिनी, यज्ञेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस सिद्ध-भूमिमा हनुमान् आई नाना फल चढाई कुदी खेली पूजा गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन् र हनुमान्ले 'रामचन्द्रको सेवक भै लङ्का दहन गर्न सकूँ' भनी मागे। ईश्वरी प्रसन्न भै 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि प्रयागमा गई फोक्सो पतन भयो; प्रयाग पीठ, सुन्दरी देवी, सिंहजंघा योगिनी, महीदेवेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा दश अवतार आई तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन् र दश अवतारले 'सत्य, त्रेता, द्वापर, कलि चार युगमा दैत्य संहार गर्न सकौं' भनी वर मागे। ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान् दिइन्। फेरि विश्वमा गई मिर्गौंलो पतन भयो; विश्वपीठ, झङ्केश्वरी देवी, झङ्काली योगिनी, कुण्डलेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस सिद्ध-भूमिमा विश्वकर्मा आई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नाना चित्र विचित्र गरी, देवालय बनाई तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन् र विश्वकर्माले 'मेरो कीर्ति सत्य, त्रेता, द्वापर, कलि चारै युगमा स्थिर हओस्' भनी मागे र ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि मायापुरमा गई फियो पतन भयो; मायापुरपीठ, मायादेवी, चञ्चला योगिनी, तपस्येश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिवशक्ति स्वरूपले रहे। त्यस तपोभूमिमा चतुःषष्टि लिङ्ग आई जप ध्यानादि गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन् र चतुःषष्टि लिङ्गले 'स्वयम्भू लिङ्ग भै रहौं' भनी वर मागे। ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि मल्लगिरिमा गै बाउँ कुम पतन भयो; मल्लगिरि पीठ, मालिका देवी, कोकुरा योगिनी, उत्पन्नेश्वर महादेव उत्पति भए, शिव-शक्ति-स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा भूत, प्रेत पिशाच आई नाची, खेली सेवा गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान माग भनिन् र भूत प्रेत पिशाचले 'सधैं तिम्रो नजीकमा बस्न पाऊँ' भनी मागे।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि मलयागिरिमा गई आसन पतन भयो; मलयागिरि पीठ, वज्रेश्वरी देवी, कोमला योगिनी, जागेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा सत्य आई तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन् र सत्यले 'सत्यमा रहनेलाई उद्धार गर्न सकूँ' भनी मागे। ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि सेनामा गई मुकुट पतन भयो; सेनापीठ, उमादेवी, अष्टवक्त्रा योगिनी, कामेश्वर महादेव उत्पत्ति भए; शिव-शक्ति स्वरूपले रह। त्यस पुण्यभूमिमा आदित्यादि नवग्रह आई तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्। आदित्यादि नवग्रहले 'लाभ हानिको अधिकार पाओं' भनी मागे। ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि मेरु गिरिमा गई सुचीस्थान पतन भयो; मेरुगिरि पीठ, पूर्णादेवी, कपालिनी योगिनी, जिह्वापतेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मोक्षभूमिमा सप्त नाग आई हीरा मोती मणि माणिक्यादि नाना रत्न चढाई पूजा गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन् र सप्त नागले 'हाम्रो शरीर अगम्य हओस्' भनी मागे। ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि महीन्द्रमा गई दाहिनू तिघ्रो पतन भयो; महीन्द्र पीठ, इन्द्राणी देवी, ऊर्द्धगमनी योगिनी, तारकेश्वर महादेव उत्पत्ति भए; शिव शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा लक्ष्मी आई नाना द्रव्य चढाई सेवा गरिन्। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्। लक्ष्मीले 'कार्तिक-कृष्ण अमावस्याका दिन सम्पूर्ण लोकले पूजा गरी सम्मान गरून्' भनी मागिन्। ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि वानरपुरमा गई वाम तिघ्रो पतन भो; वानरपुर पीठ, कामेश्वरी देवी, भेरुण्डा योगिनी, वेदान्तेश्वर महादेव उत्पत्ति भए; शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस मोक्षभूमिमा कमल आदि नाना पुष्प आई सुवासना दिएर तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वरदान लेओ भनिन्। कमल आदि फूलले 'पूजा-कालमा प्रशस्त हओं' भनी मागे। ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि हिरण्यपुरमा गई सुतस्थान पतन भयो; हिरण्य पीठ, नवरतेश्वरी देवी, त्रिपुरेन्द्रा योगिनी, नारदेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा सरस्वती आई अनेक स्तुति गरिन्। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन् र सरस्वतीले 'यावत् जीवात्मा जति छन् तिनका बोलीमा मेरो वास हओस्, भनी मागिन्। ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि महालक्ष्मीपुरमा गई बाउँ करङ पतन भयो; लक्ष्मीपुर पीठ, कमलाक्षी देवी, दिगम्बरा योगिनी, त्रिकूटेश्वर महादेव, उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस सिद्ध-भूमिमा अणिमादि प्रभृति अष्ट सिद्धि आई योगमार्गले तपस्या गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन् र अष्ट सिद्धिले 'अमर होओं' भनी मागे। ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि उद्यानमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गई कण्ड्याउलो पतन भयो; उद्यान पीठ, त्रिपुरा सुन्दरी देवी, सुशङ्कोदरी योगिनी, भैरवेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस आनन्दभूमिमा मेघ आई मानसोपचारले पूजा गरे, ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्। मेघले 'संसारलाई जल-दान दिई उद्धार गर्न सकौं' भनी मागे। ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्। फेरि छायाक्षेत्रमा गै शेष रहेका अङ्ग सम्पूर्ण पतन भए; छायाक्षेत्र पीठ, छत्रेश्वरी देवी, सुसुकोदरा योगिनी, पिशाचेश्वर महादेव उत्पत्ति भए, शिव-शक्ति स्वरूपले रहे। त्यस पुण्यभूमिमा अष्टभैरव आई नानावली उपचारले पूजा गरे। ईश्वरी प्रसन्न भै वरदान लेऊ भनिन्। अष्टभैरवले 'मातृकागणको अधिपति हओं' भनी मागे। ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान दिइन्।

हे अगस्त्य मुनि! यस्तै तरहले जहाँ जहाँ सतीदेवीको अङ्ग पतन भयो; तहाँ तहाँ एक एक पीठ उत्पत्ति हुँदै गयो, ब्रह्माजीका पीठहरूको,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विष्णुका पीठहरूको, सूर्यका पीठहरूको, गणेशका पीठहरूको, भैरवका पीठहरूको समेत अनेकौं पीठहरूको विभिन्न प्रकारका घटनाको आधारमा उत्पत्ति भएको छ। पीठहरू आफ-आफ्नो संप्रदाय परम्परा आगम-अनुसार भिन्ना-भिन्नै हुन्छन्. तसर्थ आफ्नो सम्प्रदाय कुल–परम्परा आगम मार्गको रहस्य-समेत बुझी आफ्नै आगमानुसार पीठको मर्यादा बुझी आश्रय लिनुपर्छ। साधारण-रूपमा सबै पीठको संख्या साढ़े सात कोटि ७, ५०,००,००० छ। यसमध्ये पञ्चाशत् पीठको मात्र दर्शन गऱ्यो भने पनि मनुष्य मुक्त हुन्छ। मनुष्य जन्म भै पञ्चाशत् पीठको पनि दर्शन गर्न सकेन भने त्यसको जन्म व्यर्थ हुन्छ। पीठको रहस्य बुझी एक पीठको मात्र दर्शन गरे पनि जन्म सफल हुन्छ भनी चतुर्मुख ब्रह्माले यस तरहसँग आज्ञा गर्दा भए॥

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्यसम्वादे श्रीस्वस्थानीपरमेश्वर्या व्रतकथायां पार्वत्यङ्गप्रत्यङ्गपतनप्रतिप्रदेशे पुनीतपीठोत्पत्तिभवनं तत्तत्पीठे भिन्न-भिन्नदेवयोनितपःकृतं वरप्राप्तवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः॥ १२॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रयोदश अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ :—हे अगस्य मुनि ! तहाँ उप्रान्त सतीदेवीको सम्पूर्ण अङ्ग पतन भएपछि श्रीमहादेवले चित्त दृढ गर्न नसकी हा सती-देवी ! भनी भूमिमा परी मूर्छा भए । फेरि चेष्टा भयो र सुस्केरा हाली मनले सतीदेवीलाई सम्झी बौलाहा जस्ता भै जहाँ तहाँ फिर्न लागे । त्यस्ता तरहसित हिंडेका महादेवलाई देखी तारकासुर दैत्यले आफ्ना मन्त्रीछेउ भन्यो—हे मन्त्री ! सतीदेवी मर्नाले महादेव हिंडेको देखिस् ? हेर्, बौलाहा जस्ता भै हा सतीदेवी ! भनी जहाँ तहाँ घुमी हिंड्दछन् । यसै औसरमा देवताहरूसित युद्ध गरी इन्द्रको अमरावती जितिलिओं; अब हामीलाई को के गर्न सक्ला ? जाओं !' भनी सबै जो जति भएका हात्ती घोड़ा सेनाहरू अगि लाई मन्त्रीसमेत भई लड़ाइँ गर्न भनी अमरावतीमा गयो । तब इन्द्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

डराई 'हे देवताहो ! अब यहाँ नबसौं किनभने तारकासुर दैत्यलाई महादेवले वरदान दिनुभएको छ; त्यसलाई युद्ध गरी जित्न को सक्ला ? भागौं' भनी स्वर्गदेखि भागी मृगस्थलीमा आई बसि-रहे। देवताहरू भागेपछि तारकासुर दैत्यले इन्द्रको इन्द्राणीसहित अमरावती लिई स्वर्ग, मर्त्य, पाताल तीनै लोकको राज गरी आनन्दले रह्यो ।

हे अगस्त्य मुनि ! तहाँ उप्रान्त महादेव पृथ्वी भ्रमण गर्दै मृगस्थलीमा आइपुग्नुभयो । महादेव आउनुभएको देवताहरूले देखेर साष्टांग प्रणाम गरी-'हे ईश्वर ! तपाईं-छेउ मृतक छैन, आँखा उघारी हेर्नुहओस्, पापिष्ठ तारकासुर दैत्यले इन्द्राणीसहित अमरावती लियो, त्यसलाई हजूरबाट वरदान दिनु-भएको हुनाले हामी इन्द्रादि देवताले युद्ध गर्न न-सकी भागी यहाँ आई बसिरहेछौं, हाम्रो रक्षा गर्न पापिष्ठ तारकासुर दैत्यको नाश गर्नुहवोस्' भनी बिन्ती गरे । यति इन्द्रादि तेत्तीस कोटि देवताले बिन्ती गरेको सुनी महादेवले आँखा उघारी हेर्नुभयो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र इन्द्रादि देवताहरूलाई देखी केही जवाफ नगरी सतीदेवीलाई नै सम्झी हा सती ! भनी तहाँदेखि

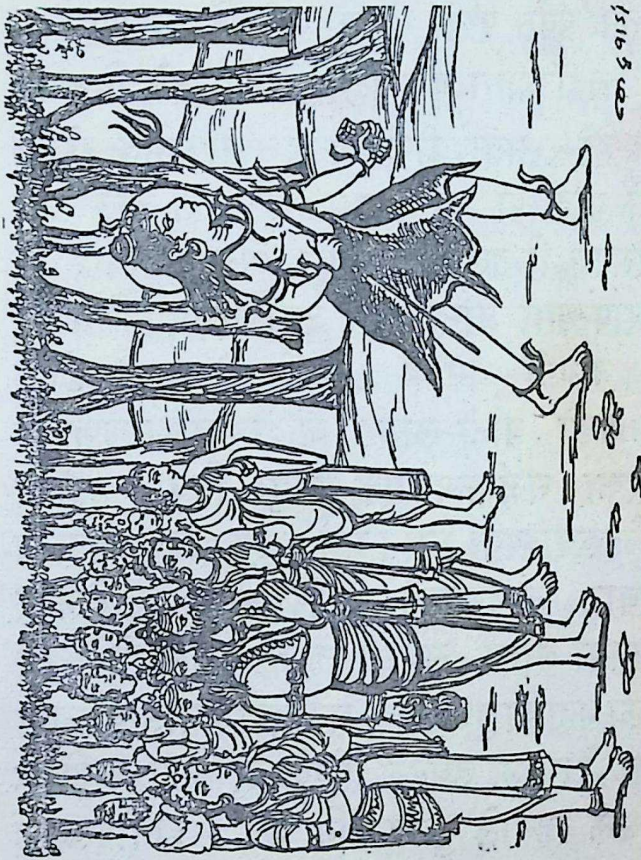

(मृगस्थलीमा इन्द्रादि देवताले महादेवसित प्रार्थना गरेको, तर महादेवले नसुनी हिंडेको)

पनि जानुभयो । महादेवले शोक गरेको यावत्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जीवात्मा जति प्राणी छन् कसैले पनि सहन सकेनन् । यस्तै तरहले महादेवले शोक गरी एक शय वर्षतक पर्वत पृथ्वी भ्रमण गरी हिंड्दा भए ।

तहाँउप्रान्त एक दिन श्रीमहादेवले चित्त दृढ गरी हेरे र सतीदेवीको शरीर आफूसित रहेंनछ भनी थाहा पाई अब कसो गरूँ, कहाँ जाऊँ भनी भरिसक्य चित्तलाई धैर्य गरी, अब तपस्या गर्न उत्तरापन्थमा जान्छु भनी जानुभएको, चित्त दृढ हुन नसकी भ्रम भै उत्तरतिरको बाटो छोड़ी दक्षिणको बाटो लागेर जाँदा जाँदा कर्णाटक नगरका नजीकमा एक ब्रह्मपुर थियो, तहाँका ऋषिहरू गङ्गामा स्नान गर्न गएका थिए । महादव त्यतैबाट जानुभएको ऋषि-पत्नीहरूले देखे र आपसमा बोल्न लागे । 'ह ऋषि-पत्नीहो ! ती गएका महादेव हुन् । हेर, सतीदेवी मर्नाले बौलाहा जस्ता भै त्यस्ता डबलले हिंड्दछन्, हाम्रा ऋषिहरू एकभक्त रहनाले दुर्बल पनि छन् । हामीहरूलाई कामभोगले सन्तोष गरिदिन सक्तैनन्, यस-अर्थले

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हामीहरू श्रीमहादेवका पछि जाऔं' भनी एकै समय ऋषिपत्नीहरू पछि लागी गए। ऋषिपत्नीहरू गएको गङ्गामा स्नान गर्न गएका ऋषिहरूले चाल पाएर खबर गर्दै गए। बाटामा गई भेट्टाएर 'हे महादेव! तिमीले हाम्रा स्त्रीहरू किन हरण गरी ल्यायौ?' भनी भने। ऋषिहरूले यस्तो भनेको सुनी 'तिम्रा स्त्रीहरूलाई म किन हरण गरी ल्याउँथें' भनी महादेवले भने। तब ऋषिहरूले– 'यी तिम्रा पछि लागी आएका को हुन् त?' भने। श्रीमहादेवले फर्की हेर्दा ऋषिपत्नीहरूलाई देखे। 'मैले ता ल्याएको होइनँ, किन आएछन्' भनी भने। तब ऋषिहरूले–'हे महादेव! तिम्रो लिङ्ग देखी हामीहरूका स्त्री पछि लागी आएका हुन्। त्यो तिम्रो लिङ्ग पतन हओस्' भनी श्राप दिए। ऋषिहरूका श्रापले श्रीमहादेवको लिङ्ग पतन भयो, त्यस लिङ्गदेखि ज्योतिर्तिङ्ग उत्पत्ति भै ब्रह्माण्ड संसार छोप्न लाग्यो। तब देवताप्रभृति ऋषि, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य चाँडै श्रीविष्णु छेउ गई बिन्ती

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गरी लिङ्ग उत्पत्ति भएको हाल सुनाई भने कि– हे वैकुण्ठनाथ ! श्रीमहादेवको लिङ्ग उत्पत्ति भै ब्रह्माण्ड संसार छोप्न लाग्यो । त्यो देखी बिन्ती गर्न आयौं, अब कसो गर्ने हो चाँडो गर भनी ब्रह्मादिले भनेको सुनी श्रीविष्णु तकाल उठी ज्योतिर्लिङ्गलाई अँगालो हाल्दैमा ज्योतिर्लिङ्ग साम्य भैगयो । त्यो देखी सम्पूर्ण देवता, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्यले 'धन्य विष्णु' भनी अनेक तरहको स्तुति गरी आफ्ना आफ्ना आश्रममा गए । तहाँउप्रान्त ज्योतिर्लिङ्गदेखि प्रत्यक्ष भै श्रीमहादेवले ऋषिहरूछेउ आई आज्ञा गरे—'हे ऋषिहो ! निरपराधमा तिमीहरूले मलाई सराप दियौ, तिमीहरूको पनि अवउपरान्त वाक्य अशुद्ध हओस्, फेरि ब्राह्मणीहरू पनि एक पुरुष भनी बस्न नसकून्' भनी सराप दिए र उत्तरा-पन्थमा जाई काम क्रोध लोभ मोह छोड़ी सम्पूर्ण इन्द्रिय बाँधी आँखालाई परब्रह्ममा मिलाई बड़ा कष्टले तपस्या गरिरहे ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हे अगस्त्य मुनि ! तहाँउपरान्त हिमालय पर्वतले आफ्नी स्त्री मेनका गर्भिणी भएको चाल पाएर बहुत खुशी भै आफ्नो मर्यादाले उचित कर्म गरिदिए । दश मास पूर्ण भयो र मेनकाका गर्भदेखि पर्वतकी कन्या जन्मिन् । कस्ती कन्या भने रक्तवर्ण, हज्जार सूर्यका जस्तो तेज भएकी, कोमल, अति सुन्दरी पद्मपत्र जस्ता नेत्र भएकी यस्ती जन्मेको देखी हिमालय पर्वतले वसिष्ठ प्रभृति ऋषि ज्योतिषीलाई डाकी विधिसित न्वारान गराए । वसिष्ठ प्रभृति ऋषि ज्योतिषी-हरूले भने—हे हिमालय ! यस बालिकाको नाउँ 'पार्वती' राख्यौं, भने र हिमालय पर्वतले पनि मणि-माणिक्य इत्यादि नाना रत्न सुवर्ण दक्षिणा दिई भोजन गराए । ऋषि ज्योतिषीहरूले भोजन गरिसकी हिमालय पर्वत-छेउ गई भने—हे हिमालय ! तिमी धन्य रहेछौ, किनभने यी बालिका श्रीमहादेव स्वामी पाई चतुर्दश भुवनकी रानी हुनेछन् । सम्पूर्ण दैत्य संहार गर्नेछिन् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिम्रा भावभक्तिदेखि हामी पनि कृतार्थ भयौं, अब आज्ञा दिए आफ्ना आफ्ना आश्रममा जान्छौं भनी ऋषि ज्योतिषीले भनेको वचन सुनी हिमालय पर्वत खुशी भै साष्टाङ्ग प्रणाम गरी 'जानुहोस्' भनी बिदा दिए र ऋषि ज्योतिषीहरू आफ्ना आफ्ना आश्रममा गए। तहाँउप्रान्त पार्वती पनि शुक्ल-पक्षका चन्द्रमा झैं दिनदिनै बढी ठूली भइन्। खेल्दा पनि शिवपूजा गरी खेल्थिन्। यस्ता तरहले पार्वतीले बाल अवस्था-देखि सधैं शिवको भक्तिमा चित्त लगाइरहेकी थिइन्। एक दिन नारद ऋषिले विष्णुछेउ गई भने, हे वैकुण्ठनाथ! हिमालय पर्वतकी पुत्री पार्वती नाउँ गरेकी कन्या तिमी योग्य छिन्, कस्ती भने लक्ष्मीभन्दा पनि अति सुन्दरी छिन्, बत्तीस लक्षणले युक्त भएकी ती कन्यालाई तिमी बिहा गर। नारदको यस्तो वचन सुनी श्रीविष्णुजी आज्ञा गर्छन्—'हे नारद! हामीलाई दिनन् र?' नारद ऋषिले 'त्यो धन्दा तिमीलाई किन चाहियो?

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

म गई अहिल्यै निधो गरी आउँछु' भनी हिमालय पर्वत-छेउ गए। हिमालय पर्वतले भेटी शिष्टाचार गरे। तब नारद भन्दछन्–'हे गिरिराज! तिमी छेउ केही बिन्ती गर्न आएँ, तिम्री पुत्री पार्वती वैकुण्ठनाथ श्री विष्णुलाई देऊ।' यति नारद ऋषिको वचन सुनी हिमालय पर्वत खुशी भै–'हे नारद! भलो भन्यौ, तिम्रो आज्ञाले मेरी पुत्री पार्वती विष्णुलाई दिएँ, विष्णु-छेउ गई यसै भने, भनी हिमालयले भनेपछि नारद ऋषि वैकुण्ठमा गए र हिमालयछेउ भएका कुरा सब वृत्तान्त कहे। हिमालय पर्वतले 'आफ्नी छोरी पार्वती तिमीलाई दिएँ' भनी भने। यति नारद ऋषिका वचन सुनी विष्णुले सन्तोष मानी–'हे नारद मुनि! तिमी धन्य रहेछौ; अब आफ्ना आश्रममा जाऊ' भनी बिदा दिए र नारद ऋषि आफ्ना घर गए। तहाँउपरान्त हिमालय पर्वतले पार्वती कन्या दान दिन भनी सामग्री तैयार गरी नारद ऋषिलाई डाकी विष्णुछेउ पठाई, लग्न ठहराई आफ्ना गुरु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वसिष्ठ बृहस्पति प्रभृति संपूर्ण देवता ऋषि, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नाग सबैलाई निमन्त्रणा गरे। श्रीविष्णु पनि पार्वती कन्यादान लिन भनी हिमालय पर्वत-छेउ गए। मेनकाले पार्वतीलाई हीरा मोती मणि माणिक नाना रत्नले झकिझकाउ गरी, वस्त्र अलंकार पहिराई सिंगारी राखेकी थिइन्। त्यो देखी जया, विजया, अजिता, अपराजिता नाउँ गरेका सखीहरूले पार्वतीछेउ भने–'हे पार्वती! आज तिम्रो विवाह हुन्छ, विष्णुलाई कन्यादान दिन्छन्' भनी कहे। यति सखीहरूले भनेको सुनी पार्वतीले मनमा संदेह गरी मैले बाल अवस्थादेखि श्रीमहादेव पति पाऊँ भनी धाइरहिछु, अझ पनि श्रीमहादेवलाई नदिई अरू कसैलाई दिए भने हत्या गरी मर्दछु। यति पार्वतीका वचन सुनी सखीहरू भन्छन्–'हे पार्वती! उसो भए यहाँ नबस' हामी कसैले नदेख्ने ठाउँमा लुकाई आउँछौं, हिंड, त्यसो नगरे तिमीलाई लैजान्छन्।' यति सखीहरूले भनेपछि 'जसो गर्ने

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हो गर' भनिन् र सखीहरूले नदीका तीरका वनमा लगी कसैले नदेख्ने ठाउँमा लुकाई आए। तहाँ-उपरान्त हिमालय पर्वतले आफ्ना गुरु बृहस्पति-लाई यज्ञमा बसाली विधि गराई कन्यादान दिन भनी पार्वतीलाई लिन पठाए, तर घरमा देखेनन् र जहाँ-तहाँ खबर गरे, कहीं पाउन सकेनन् र हिमालय पर्वतले चित्त आकुल गरी गुरु बृहस्पति ऋषिछेउ जाई पार्वती काहीं छैनन्, कसो गरूँ भने। यति हिमालय पर्वतले भनेको वचन सुनी बृहस्पति ऋषिले यस लग्नमा भएन भनी विष्णु-छेउ बिन्ती गरे। विष्णु प्रभृति सम्पूर्ण देवता आफ्ना-आफ्ना आश्रममा गए।

तहाँउपरान्त पार्वतीलाई लुकाई आएपछि लुकेकी पार्वती नदीका तीरमा बसी बालुवा ल्याई शिवालिङ्ग बनाई महादेवको आराधना गरी पूजा गर्न लागिन्। त्यस बालुवाको लिङ्गदेखि महादेव प्रत्यक्ष भै आफ्नू स्वरूप दर्शन दिए। 'हे पार्वती! मलाई किन आराधना गऱ्यौ ?' भनी आज्ञा भयो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र पार्वती बिन्तो गर्छिन्–'हे जगदीश्वर ! मैले बालक अवस्थादेखि महादेव स्वामी पाऊँ भनी

(पार्वतीले महादेवको आराधना गरेको)

हजूरलाई धाइरहेकी छु । मेरा पिता हिमालय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पर्वतले विष्णुलाई कन्यादान दिन लाग्दा भागी यहाँ आई लुकिरहेकी छु, रक्षा गर, मदेखि प्रसन्न होऊ भनी बिन्ती गरिन् र महादेव आज्ञा गर्छन्—'हे पार्वती ! तेरा बाबा महतारीले कन्यादान नदिई तँलाई 'मेरी' भन्नु हुँदैन भनी आज्ञा हुँदा फेरि पार्वती बिन्ती गर्छिन्—हे ईश्वर ! जसो जसो गर्ने हो मलाई उपदेश गर ! भनिन् र महादेव आज्ञा गर्छन्—'हे पार्वती ! विष्णु आई तँलाई जस्तो उपदेश गर्नन् त्यसै गरेस् !' यस्तो महादेवले आज्ञा भएको सुनी पार्वतीले 'हओस्' भनी साष्टांग प्रणाम गरिन् र महादेव अन्तर्धान भए ।

तहाँउप्रान्त पार्वती घर गइन् । हिमालय पर्वतले पार्वती आएको देखी क्रोधले 'कहाँ गइथिस् ?' भनी सोधे । पार्वती भन्छिन्—'हे पिता ! मैले केटा-केटीदेखि महादेव स्वामी पाऊँ भनी उनैलाई धाइ रहिछु, तपाईंले विष्णुलाई कन्यादान दिन लाग्दा लुक्न गएकी थिएँ ।' यति पार्वतीले भनेको वचन सुनी न्वारानका दिन वसिष्ठ प्रभृति ऋषि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जोतिषीले भनेको कुरा सम्झी हिमालयपर्वत चूप लागे।

तहाँउप्रान्त पार्वतीले कहिले विष्णु आउनन् भनी श्रीमहादेव स्वामी पाउनानिमित्त नाना तीर्थ व्रत दान धर्म जप तप यज्ञ गर्न लागिन्। शिवलिङ्ग बनाई पूजा गर्न लागिन्। पार्वतीले यस्ता तरहले भक्ति गरेको देखी विष्णु शंख चक्र गदा पद्म लिई गरुडमाथि सवार भै पार्वतीछेउ आए र भने–हे पार्वती! तिमीले नाना तीर्थ व्रत दान धर्म यज्ञ जप गरेको देखी म सन्तुष्ट भएँ, वरदान लेऊ भने। यति विष्णुले आज्ञा गरेको सुनी पार्वतीले भनिन्–'हे परब्रह्म! अरू थोक वरदान के माग्दूँ, श्रीमहादेव स्वामी पाऊँ।' यति पार्वतीले भनेको वचन सुनी विष्णु आज्ञा गर्छन्।–'हे पार्वती! तीर्थ व्रत दान धर्म जपभन्दा पनि उत्तम कुरा म कहन्छु, एकचित्त भै सुन। श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर, त्यस व्रतको प्रभावले जगदीश्वर महादेव पति पाउली।'

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीविष्णुले यति भनेको सुनी पार्वती फेरि भन्छिन्– 'हे लोकनाथ ! त्यस व्रतको विधि कसो हो ? के गर्नुपर्छ, त्यो आज्ञा गर्नुहोस्' भन्दा विष्णु आज्ञा गर्दछन्–'हे पार्वती ! पौष शुक्ल पूर्णिमाका दिन-देखि व्रत आरम्भ गर्नुपर्छ । त्यो कस्ता हिसाबले भने गोड़ाका नङ काटी, शुचि भ, एकभक्त रही, स्नान गरी, नित्य मध्याह्न कालमा महादेवको पूजा गर्नू र मैह्रा दिन भएपछि माघशुक्ल पूर्णिमाका दिन अष्टोत्तर सय रोटी, अष्टोत्तर सय अक्षता, अष्टोत्तर सय वेलीपुष्प, अष्टोत्तर सय कुङ्का सुपारी, पान, जात-जातका फल-फूल सब थोक तयार गरी आसीमा 'ॐकार' लेखी गंगाजलले स्नान गराउनू । वस्त्र पहिराउनू, श्रीखण्ड, रक्त चन्दन, सिन्दूर, फल, धूप, दीप, नैवेद्य, कस्तूरी, भेटी चढाउनू, षोडशोपचारले पूजा गर्नू, जप गर्नू, स्तोत्र पाठ गर्नू, अर्घ्य दिनू। हे पार्वती ! श्रीस्वस्थानी परमेश्वरी भनेकी कस्ती छन् भने–

अष्टासु च दलेष्वेव मातृकाष्टस्थितास्तथा ।
खड्गं त्रिशूलं चोर्ध्वञ्च अर्धं च वरमुत्पलम् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चतुर्भुजा त्रिनेत्रा च सर्वालंकार-भूषिता ।
सुवर्णवद्विकासाभा स्वस्थानी जगदीश्वरी ॥

अष्टदल पद्ममा अष्टमातृका, उसमाथि खड्ग, त्रिशूल वर नीलोत्पल हातमा लिएकी, चार हात तीन आँखा भएकी, नाना अलंकार लाएकी, पीत वर्णभन्दा पनि अधिक शोभायमान भएकी, परमेश्वरीलाई ध्यान गरी, हे ईश्वरी ! भनी उनैसित वरदान माग्नू र प्रसाद झिक्नू। उहाँपछि अष्टोत्तर शत रोटीमध्ये आठ रोटी, आठ अक्षता, आठ वेलीपुष्प, आठ यज्ञोपवीत, आठ कुड्का सुपारी, सगुनसमेत आफ्ना पुरुषलाई दिनू, पुरुष नभए छोरालाई दिनू, छोरो नभए मीतछोरालाई दिनू, मीतछोरो पनि नभए जुन कामनाले व्रत गरेको छ 'मेरो फलानू कामना सिद्ध हओस्' भनी गङ्गामा लगी बहाउनू। सय रोटी आफूले फलाहार गर्नू, रात्रिमा जागरण गरी उनै ईश्वरीको महिमा सुन्नू सुनाउनू। हे पार्वती ! श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको प्रसाद लिने वेलामा महादेव तिमी-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

छेउ आइपुग्नन् । तिम्रो भक्ति देखी म सन्तुष्ट भएँ, महादेव स्वामी पाए ! भनी वरदान दिनेछन् । यति विश्वम्भरमूर्ति श्रीनारायणले कहेपछि पार्वतीले मनमा आनन्द गरी श्रद्धापूर्वक पूजा गरी प्रणाम गरिन् । पार्वतीले पूजा गरिसकेपछि विष्णु गरुडमा सवार भै तहाँदेखि अन्तर्धान भै वैकुण्ठ जाँदा भए ॥

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्यसम्वादे
श्रीस्वस्थानी परमेश्वर्या व्रतकथायां श्रीस्वस्थानी
व्रतोपदेशो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चतुर्दश अध्यायः

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ–तहाँउप्रान्त पौष-शुक्ल पूर्णिमा भयो र पार्वतीले विष्णुका आज्ञाले सखीसमेत भै, गोडाका नङ काटी, स्नान गरी, शुचि भै, एकभक्त रही, एकचित्त गरी नित्य मध्याह्न कालमा श्री महादेवको पूजा गर्न लागिन्। महीना दिन भयो र माघशुक्ल पूर्णिमाका दिन सम्पूर्ण सामग्री तैयार गरी श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको पूजा ध्यान जप पाठ गर्न लागिन्। इन्द्रले यो खबर चाल पाए र देवताहरूसँग भने–हे देवताहो ! अब पापिष्ठ तारकासुर दैत्यको नाश हुने कारण भयो, किनभने हिमालय पर्वतकी पुत्री पार्वतीले महादेव स्वामी पाएपछि पार्वतीको गर्भ-देखि पुत्र जन्मला, त्यस बालकले मेरो शत्रु भएको तारकासुर दैत्यलाई मारिदेला, तब अमरावती हात गरी राज्य गर्न पाउँला, विचार गर।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

फेरि महादेव सतीदेवी मर्नाले शोक गरी , पृथ्वी-भ्रमण गरी, उत्तरापन्थमा गई काम क्रोध लोभ मोह छोडी, सम्पूर्ण इन्द्रिय खिची तीनै आँखा बाँधी, ब्रह्ममा चित्त लगाई महाकष्टले तपस्या गर्न लागिरहेछन्, अब महादेवलाई तपस्यादेखि भ्रष्ट गरी फेरि काम क्रोध लोभ मोहमा ल्याउने उपाय के छ ? सो भन। यति इन्द्रले भनेको वचन सुनी देवताहरू भन्छन्—हे देवेन्द्र ! त्यो काम गर्न ता विना-कामदेव अरू को सक्ला ? कामदेव गई महादेवको हृदयमा कामबाण प्रहार गरी आउन्। यति देवताहरूले भनेका वचन सुनी इन्द्रले त्यसै हो भनी कामदेवलाई डाक्न वायुलाई अह्राए। वायु पनि इन्द्रका आज्ञाले कामदेवछेउ गई चाँडै डाकी ल्याइदिए। कामदेवले इन्द्रलाई प्रणाम गरी, के कामले डाक्नुभो भनी सुध्याए।

इन्द्र आज्ञा गर्छन्—हे कामदेव ! महादेव उत्तरापन्थमा गई काम क्रोध लोभ मोह छाडी सम्पूर्ण इन्द्रिय बाँधी परब्रह्ममा चित्त लगाई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तपस्या गर्न लागिरहेछन् । विना महादेवले यो ब्रह्माण्ड संसारको को रक्षा गर्ला ? यस अर्थले

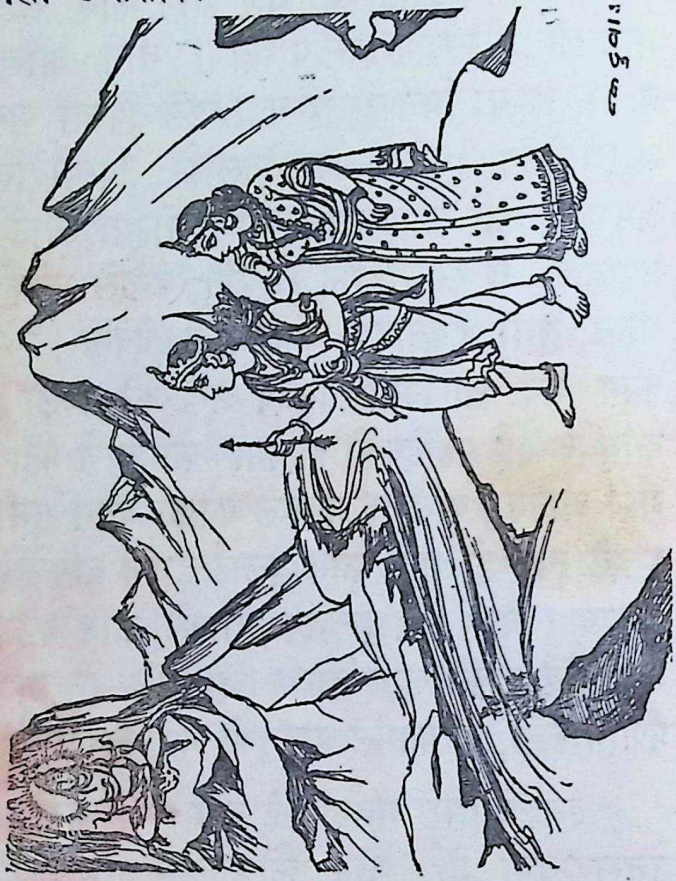

(कामदेव र रति श्रीमहादेवको तपस्या भङ्ग गर्न गएको)

तिमी त्यहाँ गई महादेवको हृदयमा काम-बाण

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रहार गरी आऊ। फेरि काम क्रोध लोभ मोहमा ल्याऊ। यति इन्द्रका वचन सुनी कामदेवले 'हओस्' भनी आफ्नी स्त्री रति-समेत भै उत्तरापन्थमा गए। महादेवलाई साष्टांग प्रणाम गरी, इन्द्रका आज्ञाले धनुष्टङ्कार गरी, कामबाण कानसम्म खैंची महादेवको मर्म ताकी प्रहार गरे। महादेवले यो कुरा चाल पाएर क्रुद्ध भ जब आँखा उघारी हेरे, तब तेस्रो आँखादेखि अग्निको ज्वाला निस्क्यो र कामदेव भस्म भयो। कामदेवकी स्त्री रतिले आफ्ना स्वामी कामदेव भस्म भएको देखी नाना शोक गरी महादेवका पाउमा परी बिन्ती गर्न लागिन्। हे जगदीश्वर! यो अपराध मेरा स्वामी-को होइन, इन्द्रका आज्ञाले पो तपाईंका हृदयमा कामबाण प्रहार गरेको हो। हे युगनायक! मदेखि प्रसन्न भै, त्यो अपराध क्षमा गरी, स्वामी दान देऊ। हे करुणामय! तिमी कस्ता भने दुष्टसंहार गरी साधुलाई रक्षा गरिरहने, यस्ता तिमीलाई कोटि-कोटि नमस्कार। तिम्रो वर्णन गर्न हजार जिभ्रा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भएका शेषनागले पनि नसकेको म स्त्रीजातिले के सकुँली ! ह भक्तवत्सल ! मलाई विधवा नतु-

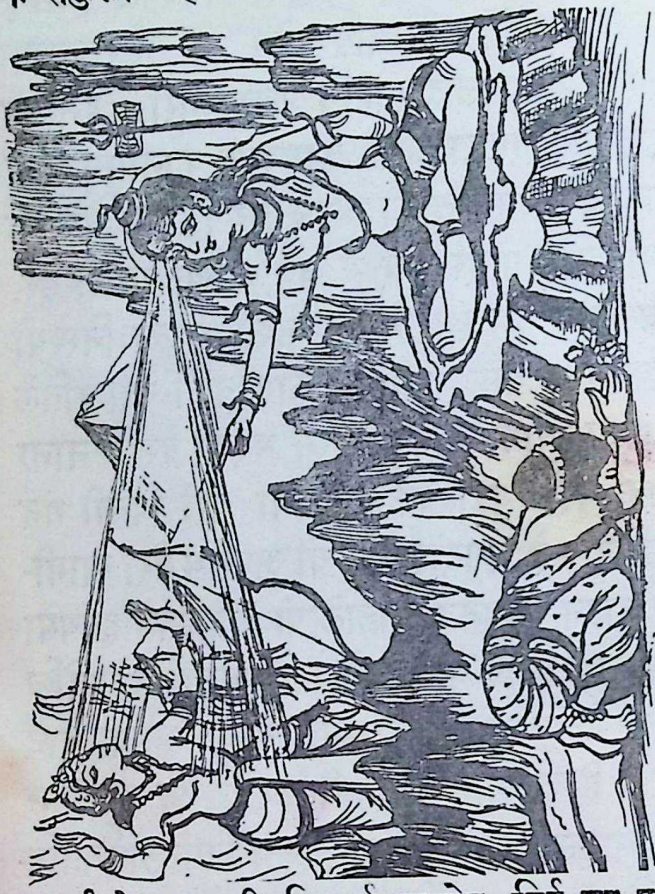

(श्री महादेवले कामदेवलाई भस्म गरेको)

ल्याई मेरा स्वामी जियाई सन्तोष दिई घर पठा-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उनुहओस्, भनी यस्ता तरहले नाना शोक गरेर स्तुति गरेको सुनी श्रीमहादेवलाई अति करुणा भयो र हे रति ! यस जन्ममा भने तिमी तिम्रो स्वामी पाउँदिनौ, द्वापरका अन्त्यमा विष्णुले कृष्ण औतार लिनेछन्, तिम्रा स्वामी कृष्णका पुत्र प्रद्युम्न भई जन्मनन्, तब तिमी दुइ स्त्री पुरुषको भेट होला । ऐले दुःख नमान, घर जाऊ भने । यति श्रीमहादेवले आज्ञा भएको सुनी रतिले 'हओस्' भनी महादेवलाई साष्टाङ्ग प्रणाम गरी घर फिरिन् ।

तहाँउप्रान्त महादेवले सती देवीलाई सम्झी कहाँ जन्म लिन गइन् भनी ध्यानदृष्टि ले विचार गरी हेरे । हिमालय पर्वतकी पुत्री पार्वती नाउँ भै जन्मी महादेव स्वामी पाऊँ भनी केटाकेटीदेखि नाना तीर्थ व्रत दान जप तप यज्ञ गरेको फेरि विष्णुका उपदेश-ले श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर्न लागेको चाल पाएर अब पार्वतीको चरित्र हेरूँ भनी इन्द्र स्वरूप भै वज्र हातमा लिई ऐरावत हात्तीमा चढी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पार्वतीले व्रत गरिरहेको ठाउँमा गए। कस्ता बखत मा गए भने सम्पूर्ण व्रत गरिसकी हातमा अर्घ्य-पात्र लिई महादेव स्वामी पाउँ भनी श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीलाई अर्घ्य दिई—'हे ईश्वरी ! निरञ्जन निराकार तिमीलाई कोटि कोटि नमस्कार छ, सम्पूर्ण तीर्थ पनि तिमी, सृष्टि स्थिति संहारकर्ता पनि तिमी, पञ्चमहाभूत पनि तिमी, सत्त्व रज तम त्रिगुण पनि तिमी। यो ब्रह्माण्ड संसारमा आत्मस्वरूप भै रहेकी पनि तिमी, आदिशक्ति पनि तिमी, कालस्वरूप पनि तिमी, आदि अन्त्य हात पाउ भएकी पनि तिमी, यस्ती अव्यक्त तिम्रो वर्णन गर्न चतुर्मुख ब्रह्मा भए सरस्वती भइन्, शेष नाग भए, यिनले पनि नसकेको म कसोरी सकुँली। मेरो भक्तिदेखि सन्तोष हौ, भनी नाना तरहले स्तुति गरी प्रसाद झिक्न लागेको वेलामा इन्द्रस्वरूप महादेव पुगे। पार्वती-ले देखिन् र यथायोग्यले पूजा गरी—'हे देवेन्द्र ! के कामले आउनुभयो ? आज्ञा हओस्' भनिन्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र इन्द्रस्वरूप महादेव आज्ञा गर्दछन्—'हे पार्वती ! तिम्रो भक्तिदेखि म सन्तोष भएँ । महादेव स्वामी पाऊँ भनी तिमीले यो व्रत गऱ्यौ, तर महादेव कस्ता भने बौलाहा जस्ता, महानिर्धिनी, सर्पका गहना लाएका, कम्मरमा वाघको छाला बेह्रेका, भूत प्रेत प्रमथगण सँगमा लिएका, बूढो गोरूमा चढेका, दाहिने हातले डमरु, बाउँ हातमा त्रिशूल लिएका, विष भाँग धतुरो खाई निर्लज्ज भैकन फिर्ने, फेरि अघोरमूर्ति भै श्मशानमा वास गरी हिंड्ने; तिमी भने यस्ती कोमल परम सुन्दरी तिमीलाई महादेव स्वामी योग्य छैनन् । सम्पूर्ण देवताको राजा मलाई स्वामी तुल्याई स्वर्गकी रानी होऊ । यति इन्द्रस्वरूप महादेवले आज्ञा भएको सुनी पार्वती अतिक्रोधले भन्न लागिन्—'हे पापिष्ट इन्द्र ! मैले यस्ती श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गरिरहेको ठाउँमा आई महादेवलाई यस्तो निन्दा गरिस् यो मैले सहन सकिनँ, म तँलाई शराप दिन्छु, भनी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शराप दिन तयार भइन्। तब इन्द्ररूप महादेव ले पार्वतीले शराप देलिन् भनी डराई 'हे पार्वती! म इन्द्र होइन, तिम्रो चरित्र हेर्न इन्द्ररूप भै आएको हुँ, धन्य तिम्रो भक्ति, तिमीदेखि म सन्तोष भएँ, भनी ज्योतिःस्वरूपको दर्शन दिए र पार्वतीले श्रीमहादेवको दर्शन पाएपछि मनमा आनन्द गरी कोटि-कोटि साष्टांग प्रणाम गरिन्। 'हे जगदीश्वर! मैले नाना तीर्थ व्रत दान धर्म यज्ञ जप तप गरें, तपाईंको दर्शन पाइनँ, आज वैकुण्ठनाथ विष्णुका उपदेशले गरेको श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीका व्रतको प्रभावले तपाईंको दर्शन पाएँ। अब यो श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको प्रसाद दिनलाई कन्यादान भएको छैन, कसो गरूँ? भनी बिन्ती गरिन्। तब महादेव प्रसन्न भ पार्वती कन्यादान लिन भनी पार्वती-समेत भै हिमालयछेउ गए।

हिमालय पर्वतले महादेव आएको देखी, आफ्नी पुत्री पार्वतीले महादेव स्वामी पाउन लागिन्,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भनी बड़ो हर्षमन गरी आफ्नी स्त्री मेनका-छेउ भने–'हे स्त्री ! हामी धन्य रहेछौं, पार्वती कन्या-दान लिन भनी महादेव आउनुभयो । अब कन्या-दान दिन सामग्री तैयार गर' भनी अह्राए । वसिष्ठ प्रभृति ऋषि ज्योतिषीलाई डाकी विचार गरी अक्षय तृतीयाको दिन लग्न ठहराई स्वर्ग मर्त्य पाताल तीनै लोकका देवता, ऋषि, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नाग, अप्सरा आई यज्ञमा बसे । चतुर्मुख ब्रह्माले यज्ञ गर्न लागे, ऋषिहरूले वेद पाठ गर्न लागे, अप्सरा गन्धर्वहरूले नाच गान गर्न लागे । देवकन्या, ऋषिकन्या, गन्धर्वकन्या, किन्नरकन्या, दैत्यकन्या, नागकन्याहरू नाना वस्त्र अलङ्कार पैही उभन्दा उ रात्री भई पार्वती कन्यादान दिएको हेर्न आएका थिए । हिमालय पर्वतकी स्त्री मेनकाले पनि आफ्नी पुत्री पार्वतीलाई सुगन्ध लेपन गराई हीरा मोती मणि माणिक नाना रत्न जडाउ गरेका गहना कपड़ा लाउन दिई सिंगारी राखेकी थिइन्, षोडश शृङ्गार गरी रहेकी पार्वती-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भन्दा राम्री त्यस बखत तीन लोकमा कोही देखिएनन्। मंगल गीत वाद्य गरी हिमालयले तिल कुश सामग्री लिई पार्वतीको हात समाई मेनकाले सुनको कमण्डलुले जल-धारा गरी कन्यादान दिन लाग्दा हिमालयले सोधे—हे जगदीश्वर ! यस शुभ लग्नमा मेरी पुत्री कन्यादान दिन्छु, तिम्रो गोत्र कुन हो, विना गोत्रले क्यै कार्य नगर्नू भनेको छ, भनी हिमालय पर्वतले सोधे। यस्तो कुरा सोधेको सुनी महादेवले केही उत्तर दिन नसकी बहुत शर्म मानी अधोमुख गरी रहे। हिमालय पर्वतले हात समाती महादेवको मुख हेरिरहे। विष्णु प्रभृति देवता, ऋषि, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर दैत्य, नाग कसैले पनि यसै हो भनी भन्न सकेनन्, चूप लागिरहे। त्यसै औसरमा नारद ऋषिले सतीदेवीको हाडको यन्त्र बनाई शिवगीता गाई नाच्तै हिमालय पर्वतछेउ आएर 'हे गिरिराज ! जसका मायाले यो ब्रह्माण्ड संसार कैले सृष्टि गर्छन्, कैले स्थिति गर्छन्, कैले नाश

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गर्छन्, ऐले आफू यौटा छन् तापनि आफ्नो मायाले ब्रह्मा विष्णु महादेव तीन भएका छन्। तिनै कैले एक पनि हुन्छन्। यस्ता आदि पुरुष हुन्, तिनका बाबु पनि छैनन्, महतारी पनि छैनन् जाति पनि छैन, गोत्र पनि छैन, सर्वव्यापी पनि तिनै, तेत्तीस कोटि देवताका पिता महतारी पनि तिनै, फेरि चतुर्दश भुवनमा यावत् जीवात्मा जति छन् सबको हृदयमा बसी पाप पुण्यको साक्षी भैरहेका पनि तिनै, निरञ्जन निराकार पनि तिनै यस्ता ईश्वरीको महिमा वर्णन गर्न हजार जिह्वा भएका शेष नाग भए, ब्रह्मा भए, यिनले पनि नसकेको म कसो गरी सकुँला, पार्वती-कन जगदीश्वर महादेवलाई कन्यादान देऊ, सन्देह नगर! यति नारद ऋषिले भनेपछि सम्पूर्ण देवता ऋषि, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नागहरूले नारद-ले भलो भने भनी भन्दा हिमालय पर्वतले पार्वती-कन महादेवलाई कन्यादान दिए। पार्वतीले श्री महादेवको गलामा फूलको माला लाइदिइन्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तीनफेरा परिक्रमा गरी पाउ परिन्। हिमालय पर्वतले पनि श्रद्धापूर्वक सम्पूर्ण देवता, ऋषि, यक्ष गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नागलाई भोजन गराई, पूजा गरी दक्षिणा दिए। भोजन गरिसकी सबैले हिमालय पर्वत-छेउ भने–हे हिमालय ! तिमी धन्य रहेछौ, मेनकाको गर्भ पनि धन्य, तिमी जस्तो भाग्यवन्त सप्तद्वीपमा पनि हुन दुर्लभ छ। तिमीले जन्म लिएको सुफल भयो। किनभने जुन पिनाकधारी श्रीमहादेवलाई योगेश्वरहरू ध्यानदृष्टिले हेर्दा पनि पाउन सक्तैनन्, त्यस्ता महादेवलाई तिमीले ज्वाइँ पायौ, हामी कृतार्थ भयौं, अब तिमीले आज्ञा दिए आफ्ना-आफ्ना आश्रममा जान्छौं भनी यति निमन्त्रणमा आएका सकलले भन्दा हिमालय पर्वतले जानुहओस् भनी बिदा दिए र आफ्ना-आफ्ना आश्रममा गए।

इति श्रीस्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्य-सम्वादे श्रीस्वस्थानी परमेश्वर्या व्रतकथायां सतीदेवी कन्या-दानं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पञ्चदश अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ–हे अगस्त्य मुनि !

(पार्वतीले महादेवलाई श्रीस्वस्थानीको प्रसाद दिएको)

तहाँ उप्रान्त पार्वतीले श्री स्वस्थानी परमेश्वरीको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रसाद आठ रोटी, आठ अक्षता, आठ बेलीपुष्प, आठ यज्ञोपवीत, आठ पान, आठ कुड्का सुपारी, सगुनसमेत ल्याई—"हे स्वामी, अब मेरो तपस्या पूर्ण भयो। केटाकेटीदेखि हजूरलाई धाइरहेकी, आज पाएँ" भनी महादेवका हातमा चढ़ाई साष्टांग प्रणाम गरी—हे आदिपुरुष ! श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीका व्रतका प्रभावले मैले हजूर जस्ता स्वामी पाएँ। फेरि पनि म केही बिन्ती गर्छु। यो ब्रह्माण्ड संसारमा कोही दुःखी छन्, कोही दरिद्र छन्, कोही पापी छन्, कसैका सन्तान छैनन्, कसैका स्त्री छैनन्, कसैका पुरुष छैनन्, यो व्रत प्रकाश गरिदिए सबैको उद्धार होला। यति पार्वतीले भनेको वचन सुनी महादेव आज्ञा गर्नुहुन्छ–हे पार्वती ! धन्य तिमी ! दुःखी दरिद्रीका उपर तिमीलाई यस्तो दया भएपछि उपाय बताउँछु सुन भनी उपाय बताउन लाग्नुभयो। पहिले अश्वत्थामा ऋषिलाई डाकी रसातल पातालमा पठाऊ, उहाँ उनले यो व्रत प्रकाश गरिदिनन्। यति महादेवले आज्ञा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गरेपछि पार्वतीले 'हओस्' भनी अश्वत्थामा ऋषि-लाई डाक्न पठाइन्। अश्वत्थामा ऋषि आएर महादेव पार्वतीलाई प्रणाम गरी—हे भवानी-शंकर! मलाई के कामले डाक्नुभयो, सो आज्ञा गर्नुहओस् भनी भने। यति अश्वत्थामाका वचन सुनी पार्वती आज्ञा गर्छिन्—हे अश्वत्थामा ऋषि! तिमी रसा-तल पातालमा जाऊ, उहाँ जो दुःखी छन्, जो पापी छन्, जो दरिद्र छन्, जसका स्त्री छैनन्, जसका सन्तान छैनन् तिनलाई यस्ता विधिले श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गराऊ र उद्धार हुनन् भनी विष्णुले आफूलाई बताएझैं व्रत-विधि बताइन् र जाऊ भनी बिदा दिइन्! यति पार्वती-ले आज्ञा गरेको सुनी अश्वत्थामा ऋषि खुशी भै 'हओस्' भनी महादेव पार्वतीलाई साष्टांग प्रणाम गरी रसातल पातालमा गए।

तहाँउप्रान्त एक दिन महादेवले पार्वती कत्तिकी चतुरी रहिछन् हेर्नुपर्‍यो भनी आफू कसैले नदेख्ने ठाउँमा लुक्न गए। महादेवलाई पार्वतीले नदेखी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यताउति खोजी हिंड्न लागिन्। कहीं पाउन सकिनन् र अति चित्त आकुल गरी विलाप गर्न लागिन्। फेरि कता जानुभो भनी अनेक ठाउँमा खोज्दा लुकिरहेका महादेवलाई फेला पारिन् र भनिन्- हे ईश्वर ! तपाईंले किन मलाई छली लुक्न जानुभयो ? म सुन्दरी भइनँ र कि मन परिनँ र कि किन मलाई छाडी अन्त लुक्न जानुभयो ? यस्ता तरहसँग पार्वतीले भनेको वचन सुनी केही नबोली मनमा भन्न लागे। यी पार्वतीले मलाई यसै छोड्ने भइनन्, रूप फेरी अर्कै रूप लिई वनविहार गर्न जानुपऱ्यो भनी तहाँदेखि अन्तर्धान भई श्लेष्मान्तक वनमा एकलै गई किरातीको रूप लिई वनमा शिकार गर्दै हिंड्न लागे। महादेवलाई पार्वतीले फेरि देखिनन् र मनमा साहै दुःख मानी महादेवले मलाई किन छल्नुभयो भनी मनमा सन्देह गरी ध्यानदृष्टिले विचार गरी हेरिन् ! तब महादेवले किरातीको रूप धारी श्लेष्मान्तक वनमा शिकार खेली हिंडेका थाहा पाइन् र पार्वतीले महादेवलाई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

छकाउनाका निमित्त अत्यन्त राम्री भै किरातिनी-को रूप धारी अनेक तरहका हाउभाउ कटाक्षले युक्त भै श्लेष्मान्तक वनमा गई यौटा ठूलो वृक्षका छायामा आई बसिरहिन् । श्री महादेव पनि वन-वन फिर्दै तहाँ आइपुगे । किरातिनी-रूप पार्वती-लाई देखी मोह भै सोध्न लागे—हे 'सुन्दरी ! तिमी को हौ ? देवकन्या हौ कि ? यक्षकन्या हौ कि ? नागकन्या हौ ? अथवा अप्सरा हौ कि ? मैले हेर्दा त यो ब्रह्माण्ड संसारमा तिमी जस्ती सुन्दरी हुन दुर्लभ छ । फेरि एकलै यो वनका बीचमा किन आई बसिरह्यौ ? तिमीलाई डर पनि लाग्दैन कि ? अघोर वनमा वनजन्तु, बाघ हात्तीको भय पनि कत्ति नमानी निर्धक्कसँग बसेकी, यो कुरोको वृत्तान्त मलाई कहू ।' यति किरातीरूप श्रीमहादेवले आज्ञा भएको सुनी किरातिनीरूप पार्वतीले श्रीम-हादेव यिनै हुन् भनी चिह्नी मनमनले दण्डवत् गरिन् । श्रीमहादेव कस्ता तरहसँग आएका थिए भने बायाँ हातमा धनु लिएका, दाहिने हातमा त्रिशूल लिएका,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शर राख्ने ठोक्रो काँधमा राखेका, सर्पका गहना लाएका, महाभयङ्कर मूर्ति भएका, यस्ता किराती-रूप महादेवलाई श्रीपार्वतीले भन्न लागिन्—'हे किरात ! म यहाँ बसेको धेरै वर्ष भयो, किरातिनी हुनाले बाघ, हात्तीको डर पनि मलाई केही लाग्दैन, तपस्या गरी बसेकी छु' भनिन्। यस्ता तरहसँग दुइ स्त्री पुरुषको अनेक कुराकानी हुँदैमा साँझ पऱ्यो र किरातीरूप श्री महादेव आज्ञा गर्छन्–"हे सुन्दरी ! तिमी पनि एकली छौ, म पनि एकलै छु। हामी दुवै जना यहीं वास बसौं।" यति श्रीमहा-देवको वचन सुनी श्रीपार्वती भन्छिन्–'हे किरात ! तिमी लोग्नेमानिस, म स्वास्नीमानिस, एकलै यस्तो वनका बीच कोही नभएका ठाउँमा कसरी एकै ठाउँमा वास बसौं ? लोग्नेमानिसको धर्म हुँदैन, राम्री स्वास्नी देखेपछि घर, आमा बाबु सब बिर्स-न्छन्, तसर्थ एक ठाउँमा वास नबसौं, यो कुरा नगर।" यति किरातीनीरूप पार्वतीको वचन सुनी किरातीरूप महादेवले–"सुन्दरि ! यस कुरामा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

केही सन्देह नगर'' भनी दुइ स्त्री पुरुषले त्यस वृक्षको मनि वास गरे। यस्ता तरहसँग बस्ता-बस्ता केही दिन बित्यो र पार्वतीका मनमा यसै बसी कति निर्वाह गर्ने हो, यी भोलानाथ सधैं बसेर पनि भुक्तान गर्न सक्छन्, अब केही जुक्ति गर्नुपन्यो भनी मनमा विचार गरी महादेवलाई छली आकाश-वाणी भएझैं गरी भन्न लागिन्—'हे ईश्वर ! तपाईं-ले याद नराख्ता हामी ब्रह्मा विष्णु इन्द्रादिहरू सबैले साहै दुःख पायौं, यसै बस्नुभो भने हाम्रो उद्धार को गर्ला ? हे करुणामय ! हे वृषभध्वज ! कैलासको चर्चा गरी हाम्रो उद्धार गरी रक्षा गर' भन्ने यस्तो आकाशवाणी भएको सुन्दा अनि महादेवले यो कसका उपर भनेको हो ? म यहाँ आएको त कसैले देखेको छैन भनी यताउता हेर्दा केही पत्ता पाउन सकेनन् र देवताहरूले भने हुनन् भनी चूप लागी किरातिनी रूप पार्वतीलाई नदेखी खोज्न लागे। तब पार्वतीले पनि केही थाहा नपाएझैं गरी फलफूल टिपी खान लागेकी थिइन्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

किरातरूप श्रीमहादेव तहाँ पुगी–हे सुन्दरि ! तिमीलाई खोज्दा कहीं पाउन सकिनँ, कहाँ गएकी थियौ ?' भन्दा किरातिनीरूप पार्वती भन्दछिन्– हे किरात ! भोक लाग्दा कन्दमूल खोज्न गएकी हुँ, कहीं गएकी छैन' भनी कुरा गरिरहँदा पूर्ण चन्द्रभन्दा पनि अति राम्री पार्वतीलाई देखी चित्त चञ्चल भै कामले पीडा गर्दै किरातिनीरूप पार्वती-लाई समात्न जाइलाग्दा किरातिनीरूप पार्वती भन्छिन्–'हे किरात ! तिमी कस्ता रहेछौ, तिम्रो धर्म यही हो ? मैले ता महादेव-बाहेक अरू स्वामी तुल्याउनेछैन भनी प्रतिज्ञा गरी यही वनमा आई उनै श्री महादेवको तपस्या गरी बसेकी छु, तिमीले त्यसो गरे तिमीलाई सराप गरी म हत्या गरी मर्नेछु ।' यति किरातिनी-रूप पार्वतीका वचन सुनी किरातरूप महादेवले–'हे सुन्दरी ! तिमी त्यसो भन्छ्यौ भने उनै महादेव म हुँ, वन-विहार गर्न मन लाग्दा वन-विहार गर्न आएको हुँ, नपत्याए हेर !' भनी ज्योतिरूप धारी दर्शन दिए । तब किरा-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिनीरूप पार्वतीले मनमा आनन्द गरी पाउमा दण्डवत गरी बिन्ती गर्न लागिन्—'हे ईश्वर ! उसो भए कन्यादान लिन मेरा बाबु महतारीछेउ हिंड्नु-हओस्' भन्दा 'लौ' भनी किरातिनीरूप पार्वतीका पछि लागी महादेव गए । जाँदा-जाँदा हिमालय पर्वतका घरमा पुगे, तब महादेवले थाहा पाई यी पार्वती पो रहिछन्, मलाई छल गरी आफ्ना बाबा महतारी-छेउ ल्याइन्, अब म कसो गरूँ भनी लाज मानी अन्तर्धान भै किरातेश्वर शिवलिङ्ग भै श्लेष्मान्तक वनका उत्तर भागमा गै बसिरहे । फेरि महादेवलाई नदेखी पार्वतीले अति विलाप गरी ध्यान-दृष्टिले विचार गरिन्,—किरातेश्वर शिवलिङ्ग भै रहेको चाल पाई पार्वतीले वाग्मतीमा नित्य स्नान गरी किरातेश्वर शिवलिङ्गको ध्यान गरी वस्त्र पहिराई धूप दीप नैवेद्य चढाई पूजा गरी तपस्या गरिन् । पार्वतीले स्नान गरेको हुनाले त्यस ठाउँको नाउँ गौरीघाट भयो । जो मनुष्य गौरीघाटमा स्नान गरी किरातेश्वर शिवलिङ्गको दर्शन गर्ला त्यसका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सब दुःख नाश होलान्, लक्ष्मीवृद्धि होला, यस लोकमा सुख सम्पत्ति पाई परलोकमा कैलासपद पाउला ।

हे अगस्य मुनि ! भनी कुमारले आज्ञा गरे । तहाँ उप्रान्त यस्तै तरहसँग नित्य पार्वतीले तपस्या गरेको देखी महादेव प्रसन्न भै हँस्याइलो मुख गरी आफ्नू स्वरूप दर्शन दिए । अनि त्यस बखतमा पार्वतीले मनमा हर्ष भै पाउमा परी दण्डवत् गरी अञ्जलि बाँधी बिन्ती गर्न लागिन्–'हे ईश्वर ! हजूरले किन मलाई यस्ता तरहसँग दुःख दिनु-भयो ? म हजूरको मन परिनँ कि भनी अनेक तरहसँग विस्मात गरेको सुनी महादेव बहुत खुशी भै पार्वतीलाई अंकमाल गरी आफ्ना काखमा लिई तहाँदेखि अन्तर्धान भै हिमालय पर्वतका घर गए । यस्ता तरहसँग महादेव पार्वती आएको देखी हिमालय पर्वतले अत्यन्त खुशी भै पुष्पवृष्टि गरी आसनमा बसाली चौरासी पक्वान तैयारी गरी भोजन गराए । तहाँ दुइ चार दिन बसी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

महादेवले पार्वती-छेउ आज्ञा गरे–'हे पार्वती ! धेरै दिन भयो, कैलास शून्य भएको छ, अब यहाँ बसी के गर्नु छ ! कैलास जाऊँ, तेरा बाबा महतारीछेउ बिदा हुनुपर्छ भनी दुवै स्त्री पुरुष मिली गए र महादेवले हिमालयसँग आज्ञा गरे कि–हे पिता ! धेरै दिनदेखि सतीदेवी मर्नालेकैलास शून्य छ, अब तपाईंले आज्ञा दिए कैलास जाँदो हुँ ।' महादेवले 'पिता' भनी यस्तो वचन बोलेको सुनी हिमालय पर्वतले बहुत सन्तोष भै महादेव-छेउ बिन्ती गरे–'हे त्रैलोक्यनाथ ! सम्पूर्ण देवताका पितामह यस्ता तपाईंले अज्ञानीले भने झैं मलाई मोहले छोपी 'हे पिता' भन्नुभो, मेरो सम्पूर्ण अज्ञान नाश गरी ज्ञान दिनुहओस्, सदा तपाईंको भक्तिमा मेरो चित्त लागोस् ! हे शशिशेखर ! पहिले पूजा गरूँ भनी महादेव पार्वतीलाई नाना वस्त्र अलंकार पहिराई सिंहासनमा बसाली षोडशोपचारले पूजा गरी भोजन गराई स्तुति गर्न लागे–'हे भवानी-शङ्कर ! जस्तै लक्ष्मी-नारायणले समुद्र-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

का घरमा गई बसेमा समुद्रलाई आनन्द भएथ्यो, त्यस्तै तपाईं दुइ स्त्री पुरुष मेरा घरमा राज गर्नाले मलाई आनन्द भयो ! हे जगदीश्वर ! तपाईं कस्ता भने आफ्ना मायाले ब्रह्माण्ड संसार व्यापित गरी बस्ने यस्ता तपाईंलाई साष्टाङ्ग कोटि कोटि नमस्कार ! फेरि समुद्र मथन गर्दा कालकूट विष निस्क्यो र संसार दग्ध हुन लाग्यो । त्यो विष कण्ठमा राखी रक्षा गर्नु भो र नीलकण्ठ भनी नाम रह्यो । यस्ता तपाईंलाई कोटि कोटि नमस्कार गर्छु । हे विश्वम्भर ! फेरि आफैले सृष्टि गरी आफैले संहार गर्ने यस्ता तपाईंलाई कोटि कोटि नमस्कार ! हे परब्रह्म ! फेरि त्रिपुरासुर दैत्यलाई मार्दा तपाईंको सामग्री कस्तो थियो भने पृथ्वी नै रथ, चतुर्वेद घोड़ा, चन्द्र सूर्य रथका पांग्रा, ब्रह्मा सारथि, सुमेरु पर्वत धनुष, शेषनाग धनुको ताँदो, विष्णु बाण गरी मार्ने यस्ता तपाईंलाई कोटि कोटि नमस्कार । हे युगेश्वर ! ब्रह्मा पनि तपाईं, स्थावर पनि तपाईं, जंगम पनि तपाईं, यमका यम पनि तपाईं, नारायण पनि तपाईं, सत्त्व रज तम त्रिगुण पनि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तपाईं, मृत्यु पनि तपाईं, कालका काल पनि तपाईं, गुणका गुण, पनि तपाईं, देवताका देवता पनि तपाईं, अनाथका नाथ पनि तपाईं, विश्वरूप मूर्ति पनि तपाईं, अन्त्य नभएका पनि तपाईं, अष्ट वसु पनि तपाईं, द्वादशादित्य पनि तपाईं, दिक्पाल पनि तपाईं, ब्रह्माण्ड संसारमा सम्पूर्ण प्राणीका हृदयमा बसी पाप पुण्यको साक्षी भैरहेका पनि तपाईं, हे वृषभध्वज ! तपाईंको महिमा वर्णन गर्न चतुर्मुख ब्रह्माको पनि सामर्थ्य छैन । हजार जिभ्रा भएका शेष नागको पनि गम छैन, मेरो कसो गरी होला । यस्ता तरहले हिमालय पर्वतले नाना स्तुति गरेको सुनी महादेव सन्तोष भै हँस्याइलो मुख गरी हे पर्वतराज ! तिम्रो भक्तिदेखि म सन्तोष भएँ, सदा मेरो भक्तिमा चित्तलाई कैलासपद पाए । अब हामी जान्छौं भनी हिमालय पर्वत र मेनकाछेउ बिदा भै वृषभमा चढी पार्वतीलाई काखमा लिई कैलास पर्वतमा गई पार्श्वगणसहित भै आनन्दले रहे ।

इति श्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्यसम्वादे श्रीस्वस्थानीपरमेश्वर्या व्रतकथायां श्रीपार्वती कैलासप्रदेशो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

षोडश अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे अगस्त्य मुनि ! अब म तपाईंलाई गणेश प्रादुर्भाव भएको कथा सुनाउँछु, एकचित्त भै सुन्नुहोस् । सावित्री, गौरी, लक्ष्मीहरूले आ-आफ्ना पतिदेवहरूसँग हामीहरू-लाई रजस्वला, गर्भवती, सुत्केरी हुने र बालबच्चा-हरूको झाडापिसाबमा डुब्नुपर्ने कष्ट नपरोस् भनी सृष्टिका आदिकालमा नै वरदान मागेका थिए, त्यसकारण यी देवीहरू निरन्तर पतिकै सेवा टहल मात्र गरिरहन्थे, कहिल्यै पनि पतिदेवको सेवाबाट अलग रहनुपर्दैनथ्यो । गर्भिणी, सुत्केरी आदि हुनुपर्दैनथ्यो । तर संसारमा गृहस्थको जीवनमा संतानको सुख ज्यादै महत्त्वपूर्ण सुख हो । हुनत संतान-सुख केवल ममता मात्र हो, अन्तःकरणको एक अज्ञानपूर्ण वृत्तिविशेष हो, तैपनि के देवता, के मानिस, के पशु, के पन्छी सबै नै संतानसुखको लागि सधैं आकुल

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हुन्छन्, चिन्तित रहन्छन् तथा त्यसको लागि धर्म कर्म तीर्थ व्रत दान पुण्य जे जति गर्न सकिन्छ सो गर्न बाँकी राख्तैनन्। सन्तान सुखको चाहनाले भगवती पार्वतीजीलाई पनि आकुल गरायो, बालकलाई काखमा लिन, दूध खुवाउन, पुत्रप्रति स्नेह गर्न हँसिलो छोराको लाडप्यार गर्न पार्वतीलाई ज्यादै रहर लाग्यो। यो इच्छा केही पटक अव्यक्त रूपमा र केही पटक व्यक्त रूपमा महादेव-छेउ पार्वतीले प्रकट गर्न बाँकी राखेकी हैनन्, तर पहिले नै रजस्वला र गर्भवती हुन, गुहु, मृत स्याहार्न नपरोस् भनी वरदान पाएको हुनाले यी पार्वतीको सन्तान-सुखेच्छा पूर्ण गराउन महादेवलाई ज्यादै अप्ठ्यारो परेको थियो। तर संसारमा नारीहठ, बालहठ र राजहठ जस्ता केही हठ छन्, जसको पूर्ति नभएसम्म तिनीहरू शान्त हुँदैनन्, बरु यसको परिणाम पछि जस्तोसुकै होस्, तत्काल त्यो हठ आफूले भने जस्तो हुनैपर्छ। पार्वतीले हठ गर्न थालिन्, उनलाई संतान-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सुख चाहियो चाहियो । त्यसमा पनि छोरा नै चाहियो । प्रतिदिन महादेवसँग छोरा काखमा लिने रहर लागेको कुरा भन्न लागिन् । महादेवले पनि के गरून्, पहिले बोक्न, ब्याउन, बालकको स्याहार-सुसार गर्न, गुह, मूत धुन गाहारो लाग्यो, त्यो दुःख गर्न नपरोस् भनी वर माग्यौ, 'हुन्छ' भनी तिम्रो आकाङ्क्षा पूर्ण गरिदिएँ । अब म कसो गरूँ, काखमा छोरा-छोरी लिएर आनन्दित हुन पहिले कहर नकाटी हुँदैन । कहर काट्न मञ्जूर छयौ भने विचार गर्नुपर्ला भनी श्रीमहादेवले भन्दा पार्वती फेरि भन्छिन्, 'हे—नाथ ! म कुनै कष्ट नभोगी संतान चाहन्छु, हजूरको निगाह भयो भने के हुन सक्तैन र !' यस्तो पार्वतीको जिद्दी सुनेर विना-दुःख कष्ट पार्वतीलाई संतान दिलाउने विचार गरी पुत्रेष्टि गर्ने प्रबन्ध गर्नुभयो । चाहिने सामान तयार गर्न पार्वतीलाई नै आज्ञा गर्नुभयो— पार्वती ! तिमीले इच्छा गरेको सन्तानसुख पूरा गर्न पुत्रेष्टिको सर्जाम जोर, म असल असल

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ब्राह्मणहरूलाई बोलाउने प्रबन्ध गर्छु भनी महर्षि वसिष्ठ र गर्गलाई डाकी पुत्रेष्टिको साइत हेर्न लगाई दिनको टुङ्गो लगाई नन्दीलाई सप्तर्षिहरू-कहाँ पुत्रेष्टिको निम्तो गर्न पठाउनुभयो। ब्रह्मा-लाई मुख्य आचार्य हुने निम्ता भयो, विष्णु सदस्य हुने भए। नारद, देवल, पर्वत, जैमिनीहरू उद्गाता र सामवेद पढ्ने भए। वसिष्ठ होता भए। वैशम्पायन आफ्ना शिष्यसहित मै ब्रह्मत्व काममा नियुक्त गरिए। कुबेर र वरुण दान-प्रदान र दुकुटीको काममा खटिए। अन्नपूर्णा भान्साको प्रबन्धमा खटिइन्। यसमा देवता ऋषि देवीहरू सबैलाई थरीथरीका कामको जिम्मा दिइयो। पुत्रेष्टिको काम सुसम्पन्न भयो। प्रतिदिनको खानपानको देखरेख र ब्राह्मणलाई सेवा शुश्रूषा गर्न आफै महादेव पार्वती श्रद्धासाथ लागेका थिए। पुत्रेष्टि समाप्त भयो। ब्राह्मणहरूलाई दान दक्षिणा दिइयो। एकातिर नाचगान बजान चलेको छ। ऋत्विकसमेतका ब्राह्मण र देव देवताहरू र ऋषि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

महर्षि सबैले भगवान् पार्वती शंकरलाई यथाशीघ्र पुत्र होस् भनी प्रसाद तिलक चढाए। ब्राह्मण-भोजन गराई प्रसाद पाएको फूल-माला खोपीमा राख्न भनी पार्वती भित्र पस्नुभएको त पलङमा सुन्दर बालक हातगोडा फाली खेलिरहेको देख्नु-भयो र महादेवलाई बोलाउनुभयो। महादेवले पनि भित्र पसी पलङमा हेर्नुहुँदा सुन्दर बालक देख्नु-भयो र 'यो पुत्रेष्टिको फल, पार्वती! लेऊ बच्चा-लाई' भनी उत्तम रेशमको वस्त्रमा राखी पार्वती-को काखमा राखिदिनुभयो। बालक रुन थाल्यो। जया विजया आदि पार्वतीका सुसारेहरू बालक-को शब्द सुनेर खोपीमा आइपुगे र पार्वतीको काखमा बच्चा देखे। महादेवको आज्ञानुसार ब्राह्मणलाई बोलाई जातकर्म गरियो। पुत्रेष्टि सिद्धिन नपाउँदै मा श्रीमहादेव र पार्वतीलाई छोरा भएको खबर स्वर्ग मर्त्य पाताल सब ठाउँमा फैलियो। जतातै खुशीयाली मनाइयो। सारा देवता ऋषि महर्षिहरू श्रीमहादेव र पार्वतीका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नवजात पुत्रको मुख हेर्न नाना थरीका रत्न र फलफूल लिँदै आए। ठूलो उत्सवका साथै अपार भीड लाग्यो। हर्षको पारावारै रहेन। को को आए, के के ल्याए भन्ने काममा लक्ष्मी र सरस्वती रेख-देख गरिरहेका थिए। सब आए, तर छायापुत्र शनैश्चर एक आएनन्। सबै आएको तर शनैश्चर मात्र नआएको कुराले पार्वतीलाई कौतुकान्वित बनायो। शनैश्चरकहाँ खबर पुगेन र हो कि भनी पार्वतीले प्रश्न गर्दा थाहा पाईकन पनि नआएको भन्ने खबर आयो। यसले गर्दा पार्वतीलाई रिस उठ्यो, हामीलाई छोरा हुँदा संसारलाई हर्ष भयो, शनैश्चरलाई कति कारणले अफसोस भएछ ? पार्वती माता रिसानी भएको कुरा छायापुत्र शनैश्चरले थाहा पाए, तर पनि उनी आएनन्। नआउनामा कारण थियो शनैश्चरको दृष्टि ज्यादै घटिया हुन्छ, जसमाथि शनिको जेम दृष्टि पऱ्यो उसको सर्वनाश हुन्छ। तसर्थ पार्वतीको नवजात सुकुमार बालकलाई शनैश्चर दर्शन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गर्न चाहँदैनथ्यो, तर हुकूमको जवाफ छैन, कालको ओखती छैन, पार्वतीको रिस शनैश्चरको लागि महाकाल बराबर हुन लाग्यो। तसर्थ पछि जे जसो होला भनी थलियामा केही रत्नहरू सजी कैलास-तिर लागे। कैलास दरबारमा पुगी 'शनैश्चर हाजिर छ' भनेर चढाइएको बिन्ती श्रीपार्वतीजीका समक्ष पुग्दा भित्र ल्याउनू भन्ने आज्ञा भयो र नजरा-ना सौगातका साथ शनिश्चर भित्र लगिए। आफ्नो कडा दृष्टि कसैमाथि नपरोस् भनी अधोमुख लगाई हिंडेका शनैश्चर भित्र पुगे। पार्वती तथा महादेव र नवजात बालकलाई समेत नहेरी 'भगवती मातः' भगवत् पितः मेरो दण्डवत् छ' भनी अधोमुख गरिरहे। पार्वतीले भन्नुभयो—हेर शनैश्चर! मेरो छोरो कस्तो छ? शनैश्चरले बिन्ती गरे—माताजी! क्षमा पाऊँ, छोरा पाइबक्सेकोमा बधाई छ। खुशी छु, तर म अभागीको दृष्टि जेमा पर्छ उसको भलाइ हुँदैन भन्ने जाहेरै छ, तसर्थ बालकलाई 'हेर्' भन्ने आज्ञा नहोस्। पार्वतीले

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भन्नुभयो—हेर, तिम्रो दृष्टि-दोष अन्त होला, यहाँ हुनेछैन; हेर, बालक कस्तो छ भनी आग्रह-का साथ प्रेरणा गर्नुभयो। अन्तमा, प्रभो! म लाचार छु, पछि यस तुच्छ सेवकप्रति कुनै अयब नलागोस् भनी शिर उठाई पार्वतीका काखमा रहेको नवजात शिशुको मुखमा दृष्टि लगाए, उनको दृष्टि पर्नासाथ बालकको शिर बेपत्ता भयो। जब बालकको धड मात्र रही मुड बेपत्ता भयो अनि हाहाकार मच्चियो, रुवाबासी चल्यो। जब पार्वती शोक क्रोधले आकुल भै शनैश्चर-प्रति उग्र रूप लिन लाग्नुभयो अनि महादेवले पार्वतीलाई सम्झाउँदै भन्नुभयो—हे पार्वती! नरिसाऊ, यिनको भूल हैन, यो तिम्रै हठको परिणाम हो! म बचालाई कुनै प्रकारले पनि बचाउँछु, शोक नगर भनी बुझाई आफ्ना गणहरूलाई डाकी 'हे गणहो! चार दिशामा गई जो फेला पार्छौ त्यसको शिर छेदन गरी ल्याओ' भनी अह्राए र चन्द्रबाण सुम्पी पठाए।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गणहरूले 'हओस्' भनी चार दिशामा हेर्दै जाँदा धेरै बेरपछि तहाँ हात्ती फेला पारी श्री महादेवका आज्ञाले चन्द्रबाण प्रहार गरे। चन्द्रबाण गयो र हात्तीका घित्रामा लागी शिर छेदन भयो। त्यो हात्ती कस्तो थियो भने सेतो पर्वत जस्तो अति अग्लो भएको, यस्तो हात्तीको शिर लगी महादेवका मुख्याज्जी राखिदिए र हामीले यही पायौं भनी बिन्ती गरे। तब महादेवले हात्तीको टाउको मूर्तिमा जोरी जियाइदिए। त्यस मूर्तिको गणेश नाउँ रही पार्वतीका पुत्र भै रहे।

तहाँउप्रान्त महादेव पार्वतीसित मात्र भुली भित्र रहन लागे। विना-महादेवले ब्रह्माण्ड संसार कसो गरी रक्षा होला। तसर्थ तिमी गई बाहिर ल्याउने काम गर भनी अग्निलाई अह्राए। यति इन्द्रले भनेको सुनी अग्निले 'हओस्' भनी कैलास पर्वतमा गई भित्र जान लाग्दा द्वारपालले जान दिएनन् र वायुरूप भै ताल छिराउने प्वालबाट भित्र पसी भिक्षुकरूप भै महादेव पार्वती एकान्त

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गरिरहेका ठाउँमा गए । त्यस्ता तरहसँग आएको भिक्षुकरूप अग्निलाई देखी महादेवले क्रुद्ध भै भस्म गर्न लागे । तब जगत्माता पार्वतीलाई अति करुणा भई भन्न लागिन्–हे स्वामी ! माग्न आएका भिक्षुक-लाई नाश गर्न योग्य छैन, नजानेर आएछ केही दिऊँ र जाओस् भनिन् र तब महादेवले आफ्ना हातमा आफ्नू वीर्य लिई 'लौ भिक्षा ला' भनी दिए । अग्निले त्यो वीर्यलाई मुखमा हाली निलिदिए र बाहिर आए । महादेवको वीर्य निल्नाले अग्नि-लाई गर्भ रह्यो र अग्नि डराई यो अनर्थ भयो भनी गंगाका तीरमा जाई कुशको वनमा उगेली आए । त्यो वीर्य आगो बल्दा झैं बलिरहेको थियो र सप्त ऋषिका पत्नीहरू सातोटी गंगा-स्नान गर्न जाँदा देखे र कसले आगो बाली गएछ, ताप्न जाऔं भनी गए । यौटीले चाहिं अर्कालें बाले-को आगो ताप्नु छैन भनी गइनन् । छः ओटीले आगो तापी घर गए । ती आगो तापी जाने छःओटीलाई गर्भ रह्यो, ऋषिहरूले

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

थाहा पाई तिमीहरूलाई कसो गरी गर्भ रह्यो ? भनी सुध्याए । ऋषिपत्नीहरूले उत्तर केही दिन सकेनन् , तब ऋषिहरूले क्रोधित भै श्राप दिए । तब ती ऋषिपत्नीहरूले गंगामा गै त्यो वीर्य उगेली आकाशमा गई षट्कृत्तिका तारा भै रहे । त्यस उगेलेका वीर्यदेखि षट्वक्त्र कुमार उत्पत्ति भै गंगाका पुत्र भै श्रीमहादेवछेउ रहे ।

तहाँपछि एकदिन महादेवले गणेश र कुमार-लाई डाकी आज्ञा गर्नुभयो–हे गणेश ! हे कुमार ! तिमी दुइ गई सुमेरु पर्वत परिक्रमा गरी आओ ! जो अघि होला त्यसलाई वरदान दिउँला । यति श्रीमहादेवको आज्ञा सुनी कुमारले 'हओस्' भनी तत्काल उठी मयूरमा सवार भै सुमेरु पर्वतलाई परि-क्रमा गर्न भनी गए । कुमार गएको गणेशले देखी अब कसो गरूँ भनी चित्त आकुल गरी आफ्नो वाहन मूसोछेउ गए । चिन्ताले आकुल भएका गणेशलाई मूसोले देख्यो र हे विनायक ! किन त्यस्तो हुनुभयो ? भनी सोध्यो । तब गणेशले भने–

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सुमेरु परिक्रमा गरी आओ भनी शिवले भनेको सुनी सुमेरु परिक्रमा गरी आउँछु भनी कुमार गएको वृत्तान्त कहे। अब कसो गरूँ ? तँ त्यस्तो, म यस्तो ठूलो पेट लामू सूँड भएको, हिंड्न सक्तिनँ के गरूँ भन्ने यस्तो गणेशको वचन सुनी मूसो भन्छ–हे गणेशजी ! तपाईंलाई ज्ञान दिन्छु सुन्नु हओस्। श्रीमहादेव, पार्वती, गंगा तीन जना बसेका ठाउँमा गई अञ्जलि बाँधी हे पिता ! माता ! मेरो सुमेरु पर्वत पनि हजूरै हौ, सम्पूर्ण देवता पनि हजूरै हौ भनी तीन फेरा परिक्रमा गरी प्रणाम गर्नु। सुमेरु भनेका यिनै हुन्। यो गर्नाले तिमीलाई वरदान होला भनी मूसोले भनेको सुनी गणेशले 'भलो भनिस्' भनी महादेव पार्वती, गंगा तीन जना बसेका ठाउँमा गई अञ्जलि बाँधी हे पिता ! माता ! मेरा सुमेरु पर्वत पनि हजूर, अरू सम्पूर्ण देवता पनि हजूर भनी तीन फेरा परिक्रमा गरी प्रणाम गरे। तब महादेव खुशी भै हे गणेश ! तिमी धन्य रहेछौ, वर-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दान लेऊ। स्वर्ग, मर्त्य पाताल तीनै लोकमा कसैले केही काम गरे पनि पहिले तिम्रो पूजा नगरी गरेको कार्य सिद्धि नहओस् भनी वरदान दिए। सुमेरु पर्वत परिक्रमा गर्न गएका कुमार आइपुगेनन् र गंगाले महादेवछेउ भनिन्–हे ईश्वर! गणेशलाई वरदान दिनुभयो। मेरो पुत्र कुमार किन आईपुगेन? यति गङ्गाले भनेको वचन सुनी शम्भु आज्ञा गर्नुहुन्छ–हे गङ्गा! श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर, तब तिम्रो पुत्र कुमार आइपुग्नन्। यति महादेवको आज्ञा सुनी गंगाले 'हओस्' भनी विधि सोधी पौष शुक्ल पूर्णिमाका दिनदेखि गोडाको नङ काटी स्नान गरी, शुचि भै, एकभक्त रही, एक चित्त गरी, मेरो पुत्र कुमार चाँडै आइपुगोस् भनी नित्य मध्याह्न कालमा महादेवको पूजा गर्न लागिन्। महीना दिन भयो र माघशुक्ल पूर्णिमाका दिन अष्टोत्तर सय रोटी, अष्टोत्तर सय पान, अष्टोत्तर सय टुक्रा सुपारी, अष्टोत्तर सय जाईका फूल, धूप, दीप, नैवेद्य सम्पूर्ण उपचार तयार गरी आसीमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

'ॐकार' लेखी श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको पूजा गर्न लागिन् । सम्पूर्ण पूजा गरिसकी अर्घ्य दिई स्तुति

(कुमारलाई महादेवले वर दिएको)

गरी प्रसाद झिक्न लाग्दा श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

व्रतका प्रभावले कुमार आइपुगे । तब गंगा ले 'धन्य श्रीस्वस्थानी परमेश्वरी' भनी आफ्नो पुत्रलाई प्रसाद र आशीष दिइन् । कुमारले महादेवछेउ गई साष्टांग प्रणाम गरी 'हे पिता ! म पनि वरदान पाऊँ' भने । यति कुमारले भनेको सुनी महादेवले "हे कुमार, स्वर्ग मर्त्य पाताल तीनै लोकमा कसैले केही कार्य गर्दा पहिले तिम्रो पूजा नगरी सिद्धि नहओस्" भनी वरदान दिए ।

यति कुमारले आज्ञा गरेको सुनी अगस्त्य मुनि बिन्ती गर्छन्—हे स्कन्दकुमार ! तारकासुर दैत्यले कसको तपस्या गरेर वरदान पाई इन्द्रको अमरावती-समेत लियो, फेरि कुन तरहसँग कसले मारिदियो र इन्द्रले फेरि रजाइँ गरे । यो सब वृत्तान्त आज्ञा हओस् । यति अगस्त्य मुनिको वचन सुनी कुमारजी आज्ञा गर्छन्—कश्यप ऋषि को छोरो तारकासुर दैत्य दुग्धप्रभा नाम भएका तीर्थमा स्नान गर्न जाँदा पेचि मुनिले तपस्या गरिरहेको देखी तपस्या गर्नाको अति मनसुवा हुँदा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तारकासुरले पेचि मुनिसँग सोध्यो कि—हे मुनीश्वर ! तिमीले तपस्या गरेको देखी मलाई पनि तपस्या गर्न साह्रै मनसुवा भयो । कसो गरी तपस्या गर्ने हो ? भन्दा पेचि मुनि भन्छन्—'हे तारकासुर ! तैंले तपस्या गर्ने भए यो दुग्धप्रभा नाम तीर्थका सिरानमा हिमालय पर्वत छ, त्यहाँ गै ब्रह्माको तपस्या गर्' भनी उपदेश दिए । यति पेचि मुनिको वचन सुनी तारकासुर त्यतैबाट तपस्या गर्न हिमालय पर्वतमा गई महाकष्ट गरी एक हजार वर्षसम्म ब्रह्माको तपस्या गऱ्यो र ब्रह्मा प्रसन्न भई 'हे तारकासुर ! तेरो तपस्या देखी म सन्तोष भएँ, वरदान माग्, भनी आज्ञा भयो। तब तारकासुरले ब्रह्मालाई साष्टांग प्रणाम गरी—हे ईश्वर ! तपाईंले सृष्टि गर्नुभएका पाँच वर्ष नाघेको प्राणी कसैले पनि मलाई मार्न नसकून्, जसले मेरो शिर भैंमा गिराउला त्यसको पनि शिर फुटी मरोस्। फेरि सम्पूर्ण देवतालाई जित्न सकूँ भनी माग्यो । ब्रह्माले 'तथास्तु' भनी वरदान दिई ब्रह्मास्त्रसमेत

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दिए। तब ब्रह्मा अन्तर्धान भए। त्यसरी तारकासुर दैत्य बलवान् भै कसैलाई तृण बराबर नमानी सकल दैत्यलाई साथमा लिई युद्ध गर्न अमरावतीमा गयो। तारकासुरले कोटी-कोटी दैत्य साथमा लिई युद्ध गर्न आएको देवताका राजा इन्द्रले देखी तेत्तीस कोटि देवता जम्मा गरी आफ्ना-आफ्ना अस्त्र-शस्त्र लिई युद्ध गर्न अगि सरे। देवताको र दैत्यको अघोर युद्ध हुँदा देवताहरूले तारकासुरका सेना कोटि-कोटि मारिदिए। आफ्ना सेना कोटि-कोटिको नाश गरेको देखी तारकासुरले शुक्राचार्यसँग बिन्ती गऱ्यो—'हे गुरु! देवताले हाम्रो सेना दैत्य कोटियौंको नाश गरिदिए, तपाईंले उद्धार गर्नुपऱ्यो' भनी बिन्ती गर्दा शुक्राचार्य आई सञ्जीवनी विद्या पढी पानी छरिदिए र मरेका सकल दैत्य ब्यूँती फेरि युद्ध गर्न अगि सरे। यस्ता तरहसँग आफूले मारेका दैत्य फेरि शुक्राचार्यले बचाइदिएको इन्द्रले देखी क्रुद्ध भै ऐरावत हात्तीमा चढी वज्र प्रहार गरी अनेक तरहसँग दश

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हजार वर्षसम्म महाघोर युद्ध गरे। दुवै तर्फका सेना कोटि-कोटि नाश भए। दैत्यहरू मर्नेबित्तिकै तुरुन्त शुक्राचार्यले बचाइदिने, देवता मरेको मर्‍यै भै जाने हुँदा देवराज इन्द्रसमेत सकल देवता हार मानी तहाँदेखि भागी आफ्ना गुरु बृहस्पति ऋषिछेउ गई सब वृत्तान्त कहे। इन्द्रको वचन सुनी बृहस्पतिले हे महाराज ! यो संग्राममा तिम्रो जित हुन सक्तैन, किनभने तारकासुर दैत्यले एक हजार वर्षसम्म बडा कष्टले तपस्या गर्दा ब्रह्मा प्रसन्न भै मैले सृष्टि गरेका प्राणीले मार्न सक्नेछैनन् भनी वरदान दिएका छन्, तसर्थ तिमीहरू महादेवको शरणमा जाओ भनी भन्दा तहाँदेखि देवताहरू भागी आई मर्त्य-मण्डल मृगस्थलीमा लुकिरहेका थिए। देवताहरू भागेपछि दैत्यराज तारकासुरले स्वर्ग, मर्त्य, पाताल तीनै लोकको रजाइँ गरी परम आनन्दले रहेको थियो।

हे अगस्त्य मुनि ! तहाँ-उप्रान्त तारकासुरले दुःख दिइराखेका देवताका राजा इन्द्र धेरै समय-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सम्म यहीं लुकिरहे। तब इन्द्रले तेत्तीस कोटि देवता-लाई डाकी—हे देवताहो ! पापिष्ठ तारकासुर दैत्यले अमरावती लिई हामीलाई दुःख दिएको धेरै काल भयो, अब त्यसको संहार गरी अमरावती लिऔं। श्रीमहादेवलाई गणेश र कुमार दुई पुत्र भएका छन्, तिनले हाम्रो शत्रु भएको तारकासुरको नाश गरि-दिनन्। महादेवछेउ गई बिन्ती गरौं भनी तेत्तीस कोटि देवतासमेत भै महादेवछेउ गए। 'हे जग-दीश्वर ! पापिष्ठ तारकासुर दैत्यले अमरावती लिई हामीलाई दुःख दिएको धेरै काल भयो, अब त्यस-को संहार गरी देवताहरूको उद्धार गर' भनी बिन्ती गरे। यति इन्द्रादि देवताको वचन सुनी शम्भुले आज्ञा गर्नुभो—हे देवताहो ! तारकासुर दैत्यलाई मैले मार्नु हुँदैन, मेरा पुत्र कुमारले मारि-दिनन्। सम्पूर्ण देवता, यक्ष, गन्धर्वले कुमारलाई सेनापति तुल्याई युद्ध गर्न जाओ ! म पनि आउँला। यत्ति महादेवको वचन सुनी इन्द्रले 'हओस्' भनेर तेत्तीस कोटि देवता, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, भूत

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रमथगणसमेत भै कुमारजी तारकासुर दैत्यसँग युद्ध गर्न जान पिनाक धनु लिई प्रस्थान गरे। गणेशलाई भन्न बिर्से। तब गणेशले आफ्नो वाहन मूसो-छेउ भने –हेर, मलाई वरदान दिएको आज अन्यथा गरे। यति गणेशले भनेको सुनी मूसो भन्छ–हे गणनाथ ! अन्यथा गरेको होइन, हजूर-लाई भन्न बिर्से, म गई सम्झाई आउँछु भनी गै प्रस्थान गरी राखेको पिनाक धनुको ताँदो काटी आयो। त्यो देखी इन्द्रादि देवताले विघ्न भयो, यो प्रस्थान भएन भन्न लागे, तर महादेवले विघ्न भएको होइन, गणेशलाई भन्न बिर्स्यौं। गणेशलाई पनि लैजाओ भने। यति महादेवले आज्ञा गरेपछि गणेश-समेत भै युद्ध गर्न अमरावती-मा गए। देवताको र दैत्यको परस्पर युद्ध भयो। ताकासुर दैत्यले कुमारको रथ घचेटी एक योजन पछि हटायो। यो देखी कुमार क्रुद्ध भै तारकासुर दैत्यको रथ घचेटी चार योजन पछि हटाए, तब तारकासुर क्रोधी भै खड्ग प्रहार

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गऱ्यो । आफूमाथि खड्ग प्रहार गरेको देखी

(कुमारले तारकासुरलाई मारेको, महादेवले उसको टाउको बीचमा समातेको)

कुमारले धनु कानसम्म खैंची तारकासुरको घित्रो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ताकी चन्द्रबाण प्रहार गरे। चन्द्रबाण गयो र दिनको सूर्य अस्ताई रातका तारा नउदाउँदै यस्ता वेलामा तारकासुरको शिर छेदन गऱ्यो। त्यो देखी महादेव चाँडै गई तारकासुरको शिर भैंमा पर्न नपाई बीचैमा समातिलिए र गींड भूमिमा पऱ्यो। तारकासुर मरेको देखी दैत्यगणले दश दिशामा भागी आफ्ना-आफ्ना प्राणको रक्षा गरे। तब सम्पूर्ण देवताहरूले 'धन्य कुमार' भनी कुमारको गुण कीर्तन गरी कुमारलाई अगिलाई कैलास पर्वतमा गएर इन्द्र बिन्ती गर्छन्—हे जगदीश्वर! तपाईंले कृपा गर्नाले शत्रु संहार गरी आएँ, अब आज्ञा भए अमरावती जाँदो हुँ भनी बिन्ती गर्दा महादेवले 'तिम्रो राज्य अकंटक हओस्' भनी बिदा दिए। इन्द्रले महादेवलाई दण्डवत् गरी तेत्तीस कोटि देवता साथ लिई अमरावती गे आनन्दले राज्य गर्दा भए॥

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्यसम्वादे श्रीस्वस्थानीपरमेश्वर्या व्रतकथायां तारकासुरदैत्यवधो नाम दशमोऽध्यायः॥ १६॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सप्तदश अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ–तहाँउप्रान्त हे अगस्त्य मुनि ! एक दिन फेरि शिवजीलाई वन-विहार गर्नको मनसुबा हुँदा मृगरूप भै कसैले थाहा नपाउने गरी श्लेष्मान्तक वनमा गै मृग मृगिणीसँग भुली परम आनन्दले रहे । महादेव-लाई नदेखी पार्वतीले अनेक ठाउँमा गै खोजिन्, काहीं पाउन नसकी हार मानी 'यी महादेवले अघि पनि मलाई यस्तै गरी दुःख दिए, अब फेरि कहाँ जानुभो' भनी ध्यानदृष्टिले विचार गरी हेरिन् र मृगरूप भै वन-विहार गरिरहेको थाहा पाइन् र पार्वती पनि बाग्मतीको किनारामा आई महाकष्ट-ले तपस्या गरी बसिरहिन् । तब महादेव पार्वती दुवैलाई नदेखी ब्रह्मा, विष्णु प्रभृति देवताहरूले जहाँ तहाँ खोजी खोजी हिंडे । काहीं पनि पाउन सकेनन् र हार मानी फर्की आउँदा बाग्मतीका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

किनारामा तपस्या गरी बसिरहेकी पार्वतीलाई देखी देवताहरूले प्रणाम गरी बिन्ती गर्न लागे– 'हे जगत्माता ! पार्वती ! श्रीमहादेव नहुनाले संसार शून्य भए जस्तो भयो, तसर्थ हामीमाथि करुणा राखी महादेव कता जानुभयो बताइदिनुहओस्, फेरि तपाईं पनि किन यस्ता ठाउँमा एकलै बसिरहनुभयो ? सबै वृत्तान्त आज्ञा गर्नुहओस् ।' यति देवताहरूले भनेको सुनी पार्वती आज्ञा गर्छिन् ।—'हे देवताहो ! महादेव यहाँ आउनुभएको हुनाले उनैको आराधना गरी तपस्या गरी बसेकी हुँ । श्लेष्मान्तक वनका नैर्ऋत्य कोणमा ठूलो तलाउ छ, त्यहीं महादेव मृगरूप भै वनक्रीडा गरी बसेका छन् । कस्तो मृग भने सुनको जस्तो वर्ण, तीन आँखा, एक सीङ भएको, मृगको फौजमा सबैभन्दा ठूलो मृग भै बसेका छन् । तिमीहरू उहीं गई हेर, तब महादेवको दर्शन पाउला । यति पार्वतीको आज्ञा सुनी देवताहरू त्यहाँ गै हेर्दा कहीं पाउन सकेनन् र ब्रह्मा, विष्णु,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

इन्द्र तीनै जनाले अनेक-अनेक स्तुति गरी खोज्न लागे। यस्तै वेलामा लाखौं मृगको फौज देखे। त्यसै फौजका बीचमा अत्यन्त राम्रा तीन आँखा एक सीङ, सुवर्ण जस्तो वर्ण भएको सबैभन्दा ठूलो, बडो शोभायमान मृग पनि देखे। कस्तो मृग भने स्वर्गमा तारा-गणका बीचमा पूर्ण चन्द्रमा बस्ता जो शोभा देखिन्छ, त्यस्तै मृगहरूका बीचमा रुद्र-मृग बस्ता शोभा देखियो। यस्तो मृगलाई टाढै-बाट यी तीन जनाले देखी उहाँ गै बिन्ती गरे। हे ईश्वर! धेरै दिन भयो कैलास शून्य छ। हे करुणामय! हामी ब्रह्मा विष्णु इन्द्र तीन जना-माथि करुणा राखी दर्शन दिनुहओस् भनी अनेक अनेक स्तुति गरी मृगरूप श्रीमहादेव-छेउ गए। यस्ता तरहसँग आएका देवताहरूलाई देखी रुद्र मृग उफ्री उफ्रोकन भागे। सो देखी विष्णु आज्ञा गर्छन्—हे ब्रह्मा! हे इन्द्र! स्तुति गरी महादेव चैतन्य हुने भएनन्, अब हामी तीन जनाले घेरा दिई समातौं भनेर 'लौ' भनी तीन जना तीनतिर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बसी घेरा दिई रुद्रमृगका सीङका फेदमा विष्णुले समाते, फेरि चतुर्मुख ब्रह्माले माझमा समाए, फेरि देवराज इन्द्रले सीङका टुप्पामा समाए । समाल्ने-बित्तिकै मृग अन्तर्धान भयो । सीङ मात्र तीन जनाका हातमा रह्यो । तीन जनाका बलले समाएको हुनाले सीङ तीन टुक्रा भै तीन जनाका हातमा १।१ टुक्रा पऱ्यो । यस्तो भएको देखी हामीहरूले साहै अपराध गऱ्यौं, अनर्थ भयो, अब कसो गरौं भनी तीनै जना त्यहाँ बसी—हे ईश्वर ! हाम्रो यो अपराध क्षमा राख्नुहोला भनी अनेक अनेक स्तुति गरे । ब्रह्मा, विष्णु, इन्द्रले स्तुति गर्दा महादेवले प्रसन्न भै ज्योतिस्वरूप दर्शन दिए, तब देवताहरूले खुशी भै साष्टाङ्ग प्रणाम गरे । तब महादेव आज्ञा गर्छन्—हे देवताहो ! तिमीहरूको स्तुतिदेखि म सन्तोष भएँ, वरदान माग । यति महादेवको आज्ञा सुनी ब्रह्मा, विष्णु, इन्द्रले हे ईश्वर ! तपाईंका उपर ध्यान हामीहरूले कैले नभुलौं, सदा सर्वदा हाम्रो हृदयमा रहोस् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यति देवताहरूले भनेको सुनी महादेवले 'तथास्तु' भनी वरदान दिए। फेरि देवताहरूले हे ईश्वर ! तपाईंको सीङ कहाँ राख्ने हो ? तीन टुक्रा तुल्याएको हाम्रो अपराध क्षमा गरिवक्सनु-हओस् भनी बिन्ती गरे। तब महादेव आज्ञा गर्छन्–त्यो मेरो सीङ टुक्रा भएको तिमीहरूलाई केही अपराध लाग्दैन, सन्देह नगर। इन्द्रका हातको इन्द्रलोकमा, ब्रह्माका हातको मर्त्यमण्डल नेपालभूमि गोकर्णमा, विष्णुका हातको पाताल-मा लगी स्थापना गर्नू भनी आज्ञा हुँदा ब्रह्मा, विष्णु, इन्द्र बिदा भै महादेवलाई प्रणाम गरी, सोही सीङ तीन लोकमा स्थापना गरेर आफ्ना आफ्ना लोकमा गए।

देवताहरू गएपछि महादेवले पार्वतीनेर गै पार्वतीलाई काखमा लिई तहाँदेखि अन्तर्धान भै कैलास पर्वतमा गई नन्दी भृङ्गी चतुःषष्टि योगिनी, भूत, प्रेत, पिशाच, प्रमथगणसमेत भै परम आनन्दले रहे।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हे अगस्त्य मुनि ! तहाँ उप्रान्त नैर्ऋत्य कोण लंकादेखि दशग्रीव रावण नित्य गोकर्णमा आई श्रीमहादेवका चरणमा दण्डवत् गरी, नाची गाई बजाई तपस्या गरी जान्थ्यो । यस्तै गरी केही काल बितेपछि एक दिन महादेवले विष भाँग धतुरो खाई अचेष्टा भैरहेको वेलामा रावण आई दण्डवत् गरी नाची, मृदङ्ग बजाई गाउन लाग्दा श्री भोलानाथ प्रसन्न भै–हे रावण ! के माग्छस् माग्' भनी आज्ञा भयो र रावणले के मागूँ, तपाईंका कृपाले सब थोक म-सँग छ । यस्ता रावणका वचन सुनी 'एक थोक नमागी सुख पाउँ-दैनस्, लौ माग्' भनी आज्ञा भयो । तब रावणका मनमा अब मैले के माग्नु छ र, ती सकल लक्षणले युक्त भएकी महादेवको काखमा वसेकी पार्वती नै मागूँ भनी श्री महादेवछेउ बिन्ती गऱ्यो । हे ईश्वर ! अरू थोक केही मलाई चाहिंदैन, यौटी पार्वती मलाई बक्सनुहओस् भनी बिन्ती गऱ्यो र 'लौ लैजा' भनी पार्वतीलाई दिए । रावणले जगन्माता पार्वतीलाई पिठिउँमा बोकी महादेवछेउ बिदा भै

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गयो। यो खबर वैकुण्ठनाथ विष्णुले चाल पाए र अनर्थ हुन लाग्यो भनी तत्काल वायुभन्दा पनि चाँडै आई आफ्ना मायाले छोपी मोहिनी-रूप भै भन्दा भए। हे महापुरुष! तिमी को हौ? कहाँबाट आयौ? ती बोकेर ल्याएकी स्वास्नीमानिस को हुन्? किन बोकी ल्यायौ? भनी सोधे र रावणले भन्यो—'हे सुन्दरी! लंकाको राजा रावण भनेको मै हुँ। महादेवको तपस्या गर्दा महादेव खुशी भै उनकी स्त्री पार्वती मलाई दिई पठाए। उनै पार्वती हुन्, यिनलाई बोकी लंका जान आएको हुँ'। यति रावणको वचन सुनी मोहिनी-रूप भन्छन्—हे रावण! ती के पार्वती हुन्? तिमीलाई लाज लाग्दैन? किनभने महादेवको मायाले बनाएकी स्वास्नी तिमी जस्ता महावीर राजाले बोकेर हिंडेको अरूले देखे भने के भन्लान्? यी पार्वती होइनन्, तिमीलाई महादेवले छक्याएछन्, पार्वती मागी लैजानाको तिम्रो इच्छा भए पार्वती पाइने ठाउँ-समेत तिमीलाई म भन्दछु, सुनः—महादेवले आसन गरी राखेको बाघको छालाभित्र साँच्चैकी पार्वती

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लुकाई राखेका छन्, सोही मागेर लैजाऊ भनी अनेक तरहसँग मोहिनी-रूपले कुरा गर्दा रावणले पत्याई पार्वतीलाई त्यहीं छोडी आफू फर्की कैलास पर्वतमा गयो । तब विष्णुले श्री पार्वतीलाई वैकुण्ठमा लगी अनेक तरहसँग पूजा गरी राखे ।

तहाँउप्रान्त महादेव कुचेष्टा भै रहेका थिए, त्यस्तैमा रावण फेरि तहाँ गै बिन्ती गऱ्यो—हे ईश्वर ! तिमीले मलाई छली पार्वती भनी मायाले यौटी स्वास्नी बनाई मलाई दिएछौ र मैले थाहा पाई बाटामा फाली आएँ । दिने भए तिमीले आसन गरी राखेको बाघको छालाभित्रकी पार्वती देऊ । यति रावणको वचन सुनी महादेवले ध्यानदृष्टिले विचार गरी हेर्दा पार्वतीलाई विष्णुले लगेछन् भन्ने थाहा पाई मायाले अर्की यौटी स्वास्नी सृष्टि गरी आसन गरी राखेका बाघका छालाभित्रबाट निकाली 'लौ लैजा' भनी रावणलाई दिए । रावण अति खुशी भै महादेवले माया गरी बनाएकी स्वास्नीलाई काँधमा बोकी लंका गयो । तहाँपछि श्रीविष्णुले पार्वतीलाई लिई महादेवछेउ पुऱ्याई वैकुण्ठमा गए ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हे अगस्त्य मुनि, तहाँउप्रान्त एकदिन महादेव पार्वतीसँग सल्लाह गरी मानसरोवर तलाउमा राजहंस भै जलक्रीडा गरी खेल्न लागेका थिए। त्यसै मौकामा अन्तर नाम नगरमा बसेको जालन्धर थियो, त्यसकी स्त्री वृन्दा महापतिव्रता थिइन्। दुइ स्त्री पुरुष ठट्टा गरिरहँदा जालन्धर साहै खुशी भै हाँसे। तब वृन्दा भन्छिन्–'हे स्वामी! किन हाँस्नुभो?' भन्दा हे स्त्री! अरू थोकले हाँसेको होइन, तँ जस्ती राम्री स्वास्नी अरू कसकी होली भन्ने मनमा लाग्दा हाँसेको हुँ, भन्दा वृन्दा भन्छिन्–हे स्वामी! म के राम्री छु, महादेवकी स्त्री पार्वती देखे कसो गर्नुहोला भन्दा जालन्धर भन्छ–हे स्त्री! त्यो कुरा साँचै हो कि? त्यसो भए पार्वतीलाई छल गर्न जान्छु भनी वृन्दाछेउ बिदा भै मायाले महादेवको स्वरूप भै कैलास पर्वतमा जाँदो भयो। महादेवको स्वरूप जालन्धर आएको देखी पार्वतीले हतपताई महादेव आए भनी हातमा सुनको कमण्डलु लिई गोडा धुनाकन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ढोकामा आइन् । पार्वती ढोकामा आएको देख्ने-बित्तिकै महादेवको भेष गरी गएको जालन्धर मूर्छा भै भूमिमा गिऱ्यो । तब जगन्माता पार्वतीले ध्यान दृष्टिले विचार गर्दा जालन्धरले छल गर्न महादेव-स्वरूप भै आफूछेउ आएको थाहा पाई द्वारपालछेउ आज्ञा गरिन्—हे नन्दी भृङ्गी, यहाँ कोही आए पनि भित्र नपठाउनू भनी आफू कसैले नदेख्ने ठाउँमा गै लुकी क्रुद्ध भै विष्णुको आराधना गरिरहिन् । पार्वती क्रुद्ध भै आराधना गरेको अन्तर्यामी भगवान् श्रीविष्णुले थाहा पाई शंख चक्र गदा पद्म हातमा लिई गरुडमाथि सवार भै, तत्कालमा हावाभन्दा दोबर चाँडो गरी पार्वतीछेउ पुगी आज्ञा गर्दा भए । हे पार्वती ! मलाई किन आराधना गऱ्यौ ? यति विष्णुको वचन सुनी पार्वती आज्ञा गर्छिन्—हे वैकुण्ठनाथ ! महादेव भने यहाँ हुनुहुन्न, जलक्रीडा गर्न मानसरोवर तलाउमा गै राजहंस भै आनन्दमा रहनुभएको छ । अहिले यो औसरमा जालन्धरले मलाई छल्न भनी महादेवको रूप धरी आयो र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मैले चाल नपाई श्री महादेव आउनुभो भनी हर्ष
भै कमण्डलु लिई गोडा धोऊँ भनी ढोकामा जाँदा

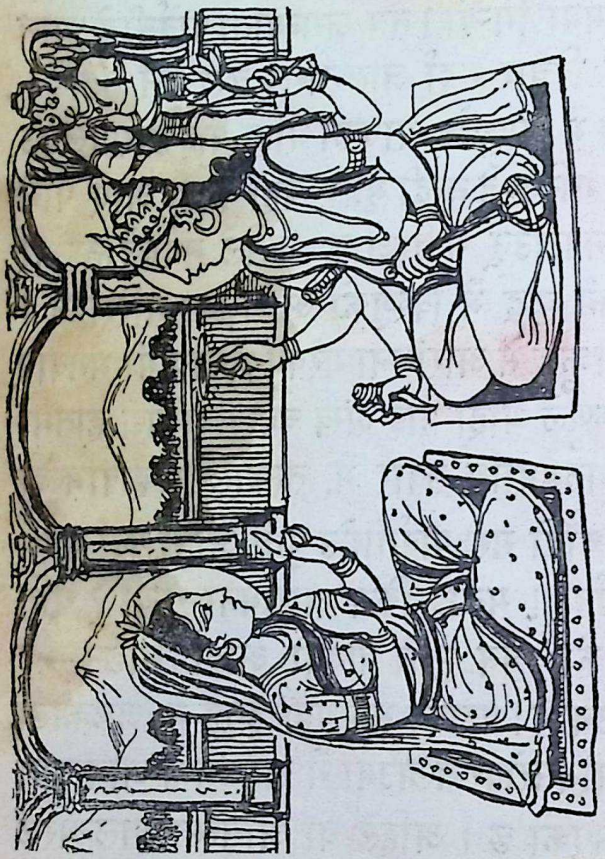

(पार्वतीले विष्णुसित जालन्धरले छल गरेको कुरा भन्न लागेकी)

मलाई देख्नेबित्तिकै मूर्छा भई भूमिमा गिरेको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देख्ता महादेव भए मलाई देख्तैमा मूर्छा हुनुपर्दै-नथ्यो । मलाई छल गर्न यो को पापिष्ठ आएको होला भनी ध्यानदृष्टिले विचर गरी हेर्दा जालन्धर हो भनी चिनी द्वारपाललाई 'यहाँ कसैलाई भित्र नपठाउनू' भनी यहाँ आई तपाईंलाई आराधना गरेकी हुँ, अब कसो कसो गर्ने हो ? गर्नोस् ।

यति जगत्माता पार्वतीको वचन सुनी त्यस जालन्धरले तपाईंलाई दगा गर्न भनी माया-रूप भै छल गर्न आएपछि म गै त्यसकी स्त्री वृन्दाको निश्चय सत्य डगाई आउँछु, सन्देह नगर्नुहोला । ऐले म गै महादेवलाई खोजी यहाँ पठाइदिन्छु भनी पार्वतीछेउ बिदा भै गरुडमा सवार भै साह्रै वेगसँग मानसरोवर तलाउमा जाँदा भए ।

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्यसम्वादे श्रीस्वस्थानीपरमेश्वर्या व्रतकथायां विष्णु मानसरोवर-गमनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अष्टादश अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छः--हे अगस्त्य मुनि! तहाँ उप्रान्त महादेव राजहंसका राजा भै मानसरोवर पोखरीमा अनेक हंस साथमा लिई जलक्रीडा गरी बसेका थिए। त्यस्तै वेलामा विष्णु साह्रै वेगसँग आएको देखी हंसरूप श्री महादेव आज्ञा गर्छन्--'हे विष्णु! चाँडो वेगले किन मछेउ आयौ? तिमीलाई कुन कुराको दुःख पऱ्यो? भनी करुणामूर्ति महादेवले आज्ञा गरेको सुनी विष्णु गरुडदेखि ओर्ली साष्टाङ्ग प्रणाम गरी 'हे ईश्वर! तपाईं यहाँ आउनुभएपछि जालन्धरले तपाईंको भेष धरी पार्वतीलाई छल्नाकन कैलासमा गएछ र पार्वतीलाई देख्नेबित्तिकै मूर्छा भएछ र पार्वतीले मलाई छल्न भनी पापिष्ठ जालन्धरले महादेवभेष धरी आएको भनी थाहा पाई त्यहाँ नबसी कसैले नदेख्ने ठाउँमा लुकी मलाई डाक्नुहुँदा म

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गै सब विस्तार बुझी यहाँ तपाईं भएका ठाउँमा आएको हुँ, अब म गै त्यस जालन्धरकी स्त्री वृन्दाको पतिव्रता धर्म नष्ट गराई आउँछु भनी विष्णुले भनेको वचन सुनी महादेवले राजहंसको रूप छाड़ी आफ्नो रूप भै क्रोधले आँखा राता-राता गरी आज्ञा गरे—हे विष्णु ! उसो भए म कैलास जान्छु। तिमी वृन्दाछेउ जाई पतिव्रता धर्म डगाई मछेउ आऊ। त्यस पापिष्ठ जालन्धरलाई नमारी जीउँदै छोड्नेछैन भनी नारी निमोठी क्रोधले युक्त भै विष्णुलाई बिदा दिई त्यहाँदेखि अन्तर्धान भै कैलासमा पार्वती लुकिरहेका ठाउँमा गए। महादेव आएको पार्वतीले देखी पाउ धोई दण्डवत् गरी—हे स्वामी ! भनी जालन्धर आएको वृत्तान्त कहिन्। तब महादेव आज्ञा गर्छन्—हे पार्वती ! त्यस जालन्धरलाई नमारी छोड्नेछैन। विष्णु वृन्दाको सत्य डगाउन गैरहेछन्, आउनेबित्तिकै युद्ध गरी मारुँला भनी भवानी-शंकर दुवै कुरा गरिरहे।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हे अगस्त्य मुनि ! तहाँ उप्रान्त विष्णु जालन्धर-को भेष गरी अन्तःपुरमा जाँदा भए । जालन्धर-रूप श्रीविष्णु आएको देखी वृन्दाले आफ्ना स्वामी जालन्धर आए भनी ढोकामा आई पाउ धुवाई भित्र लगी कोठामा राखिन् र वृन्दा भन्न लागिन् । हे स्वामी ! तपाईं पार्वतीलाई छल गर्न जानु-भएको कसो गरी आउनुभो ? पार्वती मभन्दा कत्ति की राम्री रहिछन्, सो कहू भन्दा जालन्धर भेषधारी विष्णु आज्ञा गर्दछन्—हे वृन्दा ! पार्वतीलाई छल गर्न सकिने रहेनछ, किनभने पार्वतीका घरभित्र जान लाग्दा ढोकामा बसेका द्वारपाललाई देख्तैमा म मूर्छा परें, ब्यूँझी ढोकामा बसेको अघोरमूर्ति द्वार-पाललाई देखी डराई फर्की आएँ भनी वृन्दा-छेउ कुरा गरिरहँदा वृन्दाले ई जालन्धर होइनन्, विष्णु जालन्धर भै मलाई छल्न आएका हुन्, भनी चिह्नी अब मैले केही जुक्ति गर्नुपर्‍यो भनी हाउभाउ कटाक्ष गरी विष्णुलाई हातमा लिई भन्न लागिन्—'हे स्वामी । म केही भन्छु, तपाईं मान्नुहोला कि'

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भन्दा भेषधारी विष्णुले 'जे भने पनि मानुँला' भन्दा बाचा गराई तब वृन्दाले 'अरू थोक होइन, म नआउञ्ज्याल यहीं बसिरहनुहोला' भनी विष्णुलाई कोठामा थुनी आफू अर्कै घरभित्र गै बसिरहिन् । वृन्दा अहिले आउली छैन, भरे आउली छैन; दुइ, चार दिन बित्यो, तैपनि आइनन् । र विष्णु चिन्ता गर्न लागे । अब यसै बसिरहूँ, भने कति दिन बसिरहूँ । श्रीमहादेवले के भन्नन्, जाऊँ भने बाचाले हारियो, कसरी जाऊँ भनी चिन्तना गरिरहेका थिए । त्यस्तैमा श्रीमहादेवले विष्णु गएको यतिका दिन भयो र पनि फर्केनन् भनी ध्यानदृष्टिले विचार गरी हेरेर पार्वती-छेउ आज्ञा गरे—हे पार्वती ! वृन्दालाई छल्न गएका विष्णुलाई वृन्दाले छली कोठामा थुनिराखेकी रहिछ । यति भनी आफ्ना मायाले १६ वर्षको उमेर भएको अत्यन्त राम्रो भिक्षुक सृष्टि गरी आज्ञा भयो—हे भिक्षुक ! तिमी अन्तरपुर जालन्धरका घरमा गै भिक्षा मागी जालन्धर-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

की स्त्री वृन्दाले कोठामा थुनिराखेका विष्णुलाई मागी ल्याऊ ! यति महादेवको आज्ञा सुनी 'हओस्' भनी भिक्षुकको भेष धारी जालन्धरका घरमा गै भिक्षा मागे । तब वृन्दाले झ्यालबाट हेरिन् र अत्यन्त राम्रो योगीलाई देखी यो योगी अति राम्रो रहेछ, यस्तो राम्रो योगी आजसम्म मैले देखेकी थिइनँ,, यहाँ मेरा घरमा पनि कैल्यै आएको थिएन, तसर्थ, नयाँ योगीलाई भिक्षा दिनु-पर्छ भनी भिक्षा ली–'हे योगी ! के माग्नाको मन-सुवा गरी आयौ ? भन' भनी वृन्दाले भन्दा 'केही माग्न आएको छु, दिने भए माग्छु, नदिने भए के माग्नूँ।' यति योगीले भन्दा 'मैले दिन हुने कुरो मसँग भएको जेसुकै मागे पनि दिन्छु' भनी वाचा गरिन् र भिक्षुकले अरू थोक होइन, तिमीले थुनी राखेकालाई माग्छु, त्यो यौटा देऊ' भनी मागे र वृन्दाले मन-मनमा भन्न लागिन्, अब कसो गरूँ, योगीले छल गरी वाचा बँधाई माग्यो, नदिऊँ भने वाचाले हारें, जेसुकै भए पनि वाचा हार्नु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

छैन भनी आफूले कोठामा थुनी राखेका भेषधारी विष्णुलाई बाहिर ल्याई योगीलाई दिई पठाइन्। यस्ता तरहसँग विष्णुलाई साथ लिई योगी बाहिर निस्की तहाँदेखि अन्तर्धान भै कैलासमा गई श्रीमहादेवलाई सारा वृत्तान्त कहे।

तहाँ उप्रान्त विष्णु बाहिर आई मनमा चिन्तना गर्न लागे। अब कसो गरूँ, वृन्दाको सत्य डगाउन भनी आएको उसैद्वारा थुनिएर बस्नुपऱ्यो, महादेवले के भने हुनन् भनी गरुडमा सवार भै कैलास पर्वतमा जाँदा विष्णु गरुडमा चढी गएका गरुडका शब्दले पार्वतीलाई देखी मूर्छा भैरहेको जालन्धर मूर्छाबाट ब्यूँझी केको शब्द हो भनी हेर्दा विष्णुले कैलासको चर्चा गरी हिंड्दा रहेछन्। पार्वतीलाई छल्न सकिने रहेनछ, अब यहाँ नबसी घर जाऊँ भनी जालन्धर आफ्नो घर गयो। हे अगस्त्य मुनि! विष्णु श्री शंकरछेउ पुगी प्रणाम गरी एकातिर अलग भई बसिरहे। विष्णुलाई महादेवजीले देखी आज्ञा गरे—हे विष्णु! वृन्दालाई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

छल्न गएको यतिका दिनसम्म के गरिरह्यौ ? वृन्दा-को सत्य डगाउन सक्यौ कि सकेनौ ? यस्तो महादेव-को वचन सुनी विष्णु बिन्ती गर्छन्—हे ईश्वर । तपाईंका आज्ञाले म गएँ, वृन्दाले छली म नफर्कु-ञ्याल यहीं कोठामा बसिरहनू भनी मलाई बाचा गराई बाहिर निस्की, वृन्दा आउली भनी बस्ता-बस्ता दुइ चार दिन बितिगयो आइन । म बाचाले आउन नसकी त्यसै बसेको थिएँ, पछि यौटा जोगीको साथ लगाई छोडिदिंदा तपाईंको दर्शन गर्न आएँ । यति विष्णुको वचन सुनी महादेवले ब्रह्मा, विष्णु प्रभृति तेत्तीस कोटि देवता, यक्ष, गन्धर्व, नन्दी, भृङ्गी, प्रमथगण, भूत, प्रेत-समेत जम्मा गरी आज्ञा भयो । हे देवताहो ! पापिष्ठ जालन्धरलाई तिमीहरू गै मारी आओ, भनी आज्ञा भयो र सकल देवताले 'हओस्' भनी तयार भए । तब महादेवले नारदलाई डाकी—हे नारद, तिमी गै जालन्धरसँग भन कि तिमीसँग युद्ध गर्न देवताहरू आउन लागे, तयार होऊ । यति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

महादेवको आज्ञा सुनी नारद ऋषि 'हओस्' भनी जालन्धरका घर जाँदा भए । हे अगस्त्य मुनि, जालन्धर पनि कैलासबाट फर्की आफ्नो घर गयो। वृन्दाले आफ्ना स्वामी जालन्धर आएको देखी गोडा धुवाई भित्र लगी भन्न लागिन्–हे स्वामी, पार्वतीलाई छल गर्न जानुभएको कसो भयो ? भन्दा जालन्धर भन्दछन्—हे प्रिये, त्यो कुरा कहन्छु सुन। म यहाँबाट कैलास पर्वतमा गएँ, महादेवको भेष धरी जाँदा पार्वतीले देखिन् र सुनको कमण्डलुले मेरो गोडा धुन ढोकामा आइन्, मैले देखें, राम्रीमा ती पार्वतीभन्दा अरू यो पृथ्वीमा हुन दुर्लभ छ। पार्वतीको मुख देख्नेबित्तिकै मलाई होश भएन, मूर्छा भै भैंमा म गिरेको थिएँ। पछि चेष्टा भै उठी हेर्दा पार्वती कता गइन्, थाहा पाइनँ फर्की आएँ।

यस्तो जालन्धरको बचन सुनी वृन्दा भन्छिन्– हे स्वामी, तपाईं जानुभएपछि विष्णुले तपाईंको भेष धरी मलाई छल गर्न भनी आएका थिए;

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मैले चिह्नी विष्णुलाई कोठामा थुनी, धेरै दिन-सम्म राखेकी थिएँ। पछि अति रामो अपूर्व नयाँ एक जोगी आई माग्दा विष्णुलाई दिई पठाएँ। यति वृन्दाको वचन सुनी जालन्धर अत्यन्त क्रोधित भै–'हे वृन्दा, त्यसो भए पार्वतीलाई छल नगरी छोड्नेछैन, फेरि जान्छु भनी जालन्धर बाहिर निस्कँदा महादेवले पठाएका नारद ऋषि पनि तहाँ पुगेर जालन्धरसँग भेट भयो। नारदले हे जालन्धर, कहाँ जान लाग्यौ ? भनी सोधे र जालन्धरले 'भिक्षा माग्न जान्छु' भनी भन्यो। तब नारद ऋषि भन्छन्–हे जालन्धर, तिमीले किन त्यस्तो मिथ्या कुरो गऱ्यौ ? तिमी जान लागेको मैले थाहा पाएँ। पार्वतीलाई छल गर्न भनी जान लागेका हौ, उहाँ तिमीसँग युद्ध गर्न ब्रह्मा विष्णु प्रभृति सकल देवता आउन तैयार भै मलाई खबर पुऱ्याउन पठाएको हो। तिमी अन्त जानपछि नलाग। आफ्नू जो चाहिने सरजाम तैयार गर, भन्दा जालन्धरले 'त्यसो भए फर्कन्छु'

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भनी फर्की आफ्नो घरमा स्त्री–छेउ नारद आई भनेको सबै कुरा वृत्तान्त कही अब म लड़ाइँ गर्न जान्छु, घरमा सम्भार गरेस् भनी वृन्दाछेउ बिदा भै हातमा त्रिशूल लिई आफ्ना सेना जम्मा गरी देवतासँग युद्ध गर्न भनी कैलास पर्वततर्फ गयो ।

नारदले जालन्धरलाई खबर दिई फर्की महादेवछेउ पुगी दण्डवत् गरी जालन्धरसँग भएको कुरा वृत्तान्त कहे । नारदको वचन सुनी शिवले ब्रह्मा विष्णु प्रभृति सकल देवतालाई युद्ध गर्न जाओ–भनी बिदा दिए । यति श्रीमहादेवको आज्ञा सुनी सकल देवताहरूले 'हओस्' भनी अनेक तरहका बाजा बजाई सिंह-नादले गर्जी कैलासदेखि आए । बाटोमा दुवैतर्फका सेना भेटिई अघोर युद्ध भयो । देवताहरूले कल्लोल शब्द गरी कराई अगि सरी अनेक अस्त्र-शस्त्र प्रहार गरे । देवताले प्रहार गरेका शस्त्रले जाल-न्धरलाई केही गर्न सकेन, एकातिर लाग्न गयो । यस्तो आफूहरूले प्रहार गरेका शस्त्रले केही गर्न न-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सकेको देखी ब्रह्मादिहरू दिक्क भै आफ्ना-आफ्ना शस्त्रअस्त्र झिकी चूप लागी रहे। तब वैकुण्ठनाथ विष्णु महाक्रोधित भै पाञ्चजन्य शंख बजाई, कौमोदकी गदा घुमाई प्रहार गर्न लागे। त्यो गदाले पनि जालन्धरलाई छुँदै छोएन। फेरि इन्द्र क्रोधित भै वज्र हातमा लिई प्रहार गरे, वज्रले पनि केही गर्न सकेन। जालन्धरले नटेरी यौटा तृण जत्तिको पनि नमानी चूप लागिरह्यो। आफ्ना आफ्ना अस्त्र-शस्त्र बराबर देवताहरू छोड्दै थिए, केही सीप नचल्दा वैकुण्ठनाथ नारायणले अब यस्ता रीतले भएन भनी महादेवछेउ गई 'हे ईश्वर ! जालन्धरलाई मार्न हामीले सकेनौं, विना-तपाईंले दोस्रो अर्काको सामर्थ्य छैन, तपाईंले जानुपऱ्यो'–भने। यति विष्णुको वचन सुनी महादेव आज्ञा गर्छन्–'हे विष्णु ! जालन्धरकी स्त्री वृन्दाको पतिव्रता धर्मले जालन्धरलाई कसैले मार्न सक्तैन। तसर्थ तिमीले आफ्नू मायाले छोपी जालन्धरको भेष गरी अन्तरपुरमा गै छल गरी वृन्दाको पतिव्रता धर्म नष्ट

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गराऊ, म गै जालन्धरलाई मार्छु भनी आज्ञा हुँदा विष्णुले 'हओस्' भनी महादेवछेउ बिदा भै जालन्धरको भेष लिई बायाँ हातले त्रिशूल समाई दाहिना हातले डमरु बजाई विष्णुमायाले छोपिई जालन्धरको घरमा पुगे। भेषधारी नकली जालन्धर आएको वृन्दाले देखी हत्पताई पाउ धोइदी कोठामा लगी आसनमा बसाली विनती गर्न लागिन्—'हे स्वामी! महादेवसँग युद्ध गर्न जानुभएको कसो गरी आउनुभो?' भनी सोधिन्। तब जालन्धररूप विष्णु आज्ञा गर्छन्—'हे प्रिये, महादेवसँग युद्ध गर्दाको थकाइ मारूँ भनी फर्की आएको हुँ, भोक लागिरहेछ, पहिले खानेकुरा ल्याऊ' भनी आज्ञा गरे। तब वृन्दाले अनेक तरहसँग चौरासी व्यञ्जन तयार गरी भोजन गराइन्। रात परेपछि वृन्दासित अनेक तरहका कुरा गरी वृन्दाको पतिव्रता धर्म नष्ट गरिदिए। रात बितेपछि जालन्धररूप छोडी आफ्नू स्वरूप चार हातमा शंख, चक्र, गदा, पद्म लिई दर्शन दिए। तब वृन्दा क्रोधित

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भै 'हे पापिष्ठ ! विष्णु ! तिमीले कपट गरी मेरो पतिव्रता धर्म नष्ट गरिदियौ' भनिन् र विष्णु आज्ञा गर्छन्–हे वृन्दा ! जालन्धरलाई महादेवले हिजै मारिसके, अब तैंले वैकुण्ठको अधिपति भएको म नारायण जस्तालाई स्वामी पाएपछि किन फिक्री गर्छेस् ? हे वृन्दा ! तँ प्रतीत मान्दिनस् भने अलिखेरमा समाचार पाउलिस् भनी नाना तरहसँग विष्णुले वृन्दालाई बुझाउँदा भए ।

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्यसम्वादे श्रीस्वस्थानी परमेश्वर्या व्रतकथायां विष्णुना वृन्दापतिव्रता धर्महरणं नाम अष्टाशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ऊनविंश अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे अगस्त्य मुनि, तिमी एकचित भै सुन। तहाँउप्रान्त श्री महादेवले विष्णुलाई बिदा दिई उहाँगै जालन्धरसँग युद्ध गर्नुभयो। महादेवको र जालन्धरको अघोर संग्राम भयो। वृन्दाको पतिव्रता धर्म विष्णुले हरिसकेको हुनाले बलहीन भै महादेवसित युद्ध गर्न नसकी जालन्धर आकाशमा गै महायुद्ध गर्न लाग्यो। महादेवले पनि आकाशमा गै युद्ध गरे। युद्ध गर्दा जालन्धरलाई बलहीन हुन गएको देखी महादेवले अब ता वृन्दाको सत्य विष्णुले डगाइसकेछन् भन्ने थाहा पाई हातमा रहेको त्रिशूल लिई तीन आँखाबाट आगाको ज्वाला निकाली महाक्रोधित भै त्रिशूलले जालन्धरको छातीमा भेदे। महादेवको त्रिशूलका वेदनाले जालन्धर मरी अन्तःपुरका चोकका बीचमा ठूलो आवाज

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गरी गिन्यो। त्यो जालन्धर खसेको आवाज

(जालन्धर र महादेवको आकाश-युद्ध)

वृन्दाले सुनी केको आवाज आयो भनी हेर्न

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जाँदा आफ्ना स्वामी जालन्धर मरेको देखी अनेक तरहसँग विलाप गर्न छागिन् । हे स्वामी ! यस्तो अवस्थामा मलाई एकलै छाडी तपाईं कहाँ जानुभयो ? पापिष्ठ विष्णुले छल कपट गर्दा तपाईं-को यो अवस्था भयो । तपाईं-विना यो प्राण कसो गरी राखुँली । तपाईं जहाँ जानुभयो उहीं म पनि जान्छु भनी केश फिजाई विष्णुको मुख हेरी भन्न लागिन्—हे पापिष्ठ विष्णु ! तिमीले छल गरी मेरो पतिव्रता-धर्म नष्ट गराइदिंदा मेरा स्वामीको यो अवस्था भयो । अब म तिमीलाई श्राप दिन्छु, सुन—झार हुनुपरोस् १, घाँस हुनु-परोस् २, कल्पवृक्ष भै रहनुपरोस् ३, ढुङ्गो भै रहनुपरोस् ४ । यति चार थोक तिमीलाई श्राप दिएँ भनी विष्णुलाई श्राप दिई जालन्धरसँग सती भै वृन्दाले पनि प्राण छाडिन् ।

हे अगस्त्य मुनि ! पतिव्रताले श्राप गरेको हुनाले त्यो श्राप विष्णुलाई लाग्यो । झार हुनुपरोस् भनेकोले तुलसी भै रहनुपऱ्यो । घाँस भै रहनुपरोस्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भनेको हुनाले कुश भै रहनुपर्‍यो । कल्पवृक्ष भै रहनुपरोस् भनेको हुनाले पीपलको रूख भै रहनु-

(वृन्दाले आफ्ना स्वामी जालन्धर मरेकोले विष्णुलाई श्राप दिएको हुँदा विष्णुले कुश तुलसी पीपल शालिग्राम भई बस्नुपरेको)

पर्‍यो । ढुङ्गो भै रहनुपरोस् भनेको हुनाले शालि-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ग्राम मै रहनुपऱ्यो। यसै अर्थले तुलसी, कुश, पीपल, शालिग्राम नारायण हुन् भनी सकलले पूजा गरेका हुन्। हे अगस्त्य मुनि! पतिव्रता धर्म बड़ो ठूलो धर्म हो।

तहाँ उप्रान्त विष्णुले श्राप पाई महादेव-छेउ गई सब वृत्तान्त कहे। अब वृन्दाको श्राप मोक्ष गर्न जान्छु भनी महादेवछेउ बिदा भै तुलसी, कुश, पीपल, शालिग्राम भै रहे। विष्णु गएपछि महादेव वृषमाथि सवार भै ब्रह्मादि देवताहरूलाई अगि-पछि लगाई नाना वाद्य बजाई अप्सराहरूले नाची, गन्धर्वले गाई, पुष्पवृष्टि गर्दै ठूलो उत्सव गरी कैलासमा प्रवेश गरी प्रमथगणसमेत भै शिवशक्ति स्वरूपले रहे। सकल देवता महादेवछेउ बिदा भै आफ्ना-आफ्ना आश्रममा गै आफ्ना-आफ्ना काम गरी परम आनन्दले रहे। यति स्वर्गका कुरा कहें।

हे अगस्त्य मुनि! अब पातालका कुरा कहन्छु तिमी एकाग्र भै सुन! अश्वत्थामा ऋषि पार्वतीका आज्ञाले सप्त पातालको मूल यस्तो रसातलमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पुगे । कस्तो पाताल भने सूर्यको तेज जस्तो जाज्वल्यमान तेज भएको, नाना रत्नले जड़ाउ गरी बनाएको सुवर्णका पुरीमा असंख्य सपत्ति भएका, शेष नाग, तक्षक नाग, कर्कोटक नाग, पद्म नाग, शंख नाग, कुलिक नाग, वरुण नागले वसिएको; नागिनीहरू पनि हीरा मोती मणि माणिक इत्यादि गहना वस्त्र अलंकार पहिरी उभन्दा उ राम्री, उभन्दा ऊ राम्री भै रहेको यस्तो । हे शेषनाग ! पार्वतीको आज्ञाले श्री-स्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गराई जो दुःखी छन्, जो दरिद्री छन्, तिनको उद्धार गर्न आएको हुँ । कोही दुःखी छन् कि ? भने । यस्तो अश्वत्थामा ऋषिले भनेको वचन सुनी शेषनागले-'हे अश्वत्थामा ऋषि ! यहाँ उस्ता दुःखी कोही छैनन्, त्यस वनका नगीचमा शंखचूड नाग, रत्नचूड नाग, कृपादत्त नाग धार्तराष्ट्र नागको घर छ । उनका स्त्रीहरू दुःखमा छन् । उहाँ गै सुध्याऊ । यति शेषनागले भनेपछि अश्वत्थामा ऋषि नागिनीहरूछेउ गए । शंखचूड़

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नागकी स्त्री हीरावती, रत्नचूड नागकी स्त्री रत्नावती, कृपादत्त नागकी स्त्री मृगावती र धार्त-राष्ट्र नागको स्त्री मदनावती यति स्त्री पुरुष अन्योन्य प्रीतिले रहँदा दुःख पाई घरमा बस्न नसकी कष्ट भै शंखचूड, रत्नचूड, कृपादत्त, धार्त-राष्ट्र नागहरू परदेश गए। नागिनीहरू दुःखी हुँदा पनि महासत्यवादो थिए। नागहरू परदेश गएपछि नागिनीहरूले अब के गरूँ, कता जाऊँ भनी चारै-ओटीले मतो गरी घर छाड़ी वनमा बसी दुःख गरी रहे। बाह्र वर्ष बित्यो र पनि नाग-ले नागिनीको खबर गर्न सकेनन्। नागिनीले नागको खबर गर्न सकेनन्। अश्वत्थामा ऋषिले त्यस्ता दुःखका समुद्रमा डुबिरहेका नागिनीहरू-लाई खोजी गर्दै हपार्दै गए। नागिनीहरूले सुनेर 'को हपार्छ' भनी गुफादेखि निस्की हेरे। तब अश्वत्थामा ऋषिलाई देखी भन्दछन्—हे अश्वत्थामा ऋषि, आज हाम्रा घरमा के कामले आउनु-भयो ? भनी सुध्याए। अश्वत्थामा ऋषि भन्छन्—

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हे नागिनीहो, पार्वतीका आज्ञाले श्री स्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गराई जो दुःखी छन्, जो दरिद्री छन्, जसका पुरुष छैनन् तिनलाई उद्धार गर्न भनी आएँ। यति अश्वत्थामाले भनेको वचन सुनी नागिनीहरूले मनमा आनन्द गरी–हे ईश्वर ! हामी दुःखी पनि छौं, दरिद्र पनि छौं, सन्तति पनि छैनन्, पुरुष पनि छैनन्, त्यो व्रत गराऊ भनी नागहरू कष्ट भै परदेश गएका कुरा आफूहरूले दुःख पाएको कुराको सब वृत्तान्त कही, आदर गरी आसनमा बसाले। यति ती नागिनीहरूका कुरा सुनी अश्वत्थामा ऋषि भन्छन्–हे नागिनीहो ! एकचित्त भै सुन। सत्य-युगमा हिमालय पर्वतकी पुत्री पार्वतीले श्रीमहादेव स्वामी पाउँ भनी श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गरेको विधि कहन्छु, सुन। पौष शुक्ल पूर्णिमाका दिनदेखि गोडाको नङ काटी, स्नान गरी, शुचि भै, एकभक्त रही, एकचित्त गरी मेरो फलानू कामना सिद्ध हओस् भनी महीना दिनसम्म नित्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मध्याह्न कालमा महादेवको पूजा गर्नू, पूर्ण चन्द्र-लाई बत्ती चढाउनू, श्री स्वस्थानी परमेश्वरीको कथा सुन्नू र माघशुक्ल पूर्णिमाका दिन अष्टोत्तर शय रोटी, अष्टोत्तर शय अक्षता, अष्टोत्तर शय यज्ञसूत्र, अष्टोत्तर शय पान, अष्टोत्तर शय कुड्का सुपारी, अष्टोत्तर शय नाना जातका फूल, सगुनसमेत नाना उपचार तैयार गरी आर्सीमा 'ॐ कार' लेखी गङ्गाजलले स्नान गराउनू । श्रीखण्ड, रक्त-चन्दन, सिन्दूर, फूल पहिराउनू, धूप, दीप, नैवेद्य वस्त्र भेटी चढ़ाउनू । श्री स्वस्थानी परमेश्वरी-को पूजा गर्नू । अर्घ्य दिनू, ध्यान जप गर्नू, उहाँपछि प्रसाद झिक्नू र अष्टोत्तर शयमा आठ रोटी, आठ अक्षता, आठ यज्ञसूत्र, आठ पान, आठ कुड्का सुपारी, सगुन-समेत आफ्ना पुरुष-लाई दिनू । पुरुष नभए छोरालाई दिनू । छोरो नभए मीतछोरालाई दिनू, मीतछोरो पनि नभए जुन कामना गरी आफूले व्रत गरेको छ मेरो सो कामना सिद्ध हओस् भनी गङ्गाजीमा लगी बहाइ-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दिनू । शय रोटी आफूले फलाहार गर्नू, राति जागा भ रहनू । तब तिमीहरूको दुःख नाश होला, नागहरू पनि आइपुग्नन् । यसमा अन्यथा नमाने, भनी अश्वत्थामा ऋषिले भनेपछि नागिनी-हरू बहुत खुशी भै—हे अश्वत्थामा ऋषिजी, हामी स्त्रीजातिलाई त्यस्तो ज्ञान कहाँ, तपाईं बसी त्यो व्रत गराई हामी अभागिनीहरूलाई उद्धार गरी जानुहओस् भनी घर डाकी लगी श्रद्धापूर्वक भोजन गराई घरमा बसालिराखे । तहाँपछि पौष शुक्ल पूर्णिमाको दिन आयो र विधिपूर्वक व्रत आरम्भ गराए । महीना दिन भयो र माघ शुक्ल पूर्णिमाका दिन सम्पूर्ण सामग्री तैयार गराई श्री स्वस्थानी परमेश्वरीको पूजा गराए । पूजा गरि-सको अश्वत्थामा ऋषिले भने—हे नागिनीहो, अब अर्घ्य दिई ध्यान जप स्तोत्र गर । नागिनी-हरूले अर्घ्य दिई अंजलि बाँधी 'हे ईश्वरी ! हामी पापिनीका पूजादेखि सन्तुष्ट भै यो दुःखका समुद्रदेखि पार गर' भनी स्तुति गर्दैमा पूर्व दिशा-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देखि हजार सूर्यको जस्तो तेज भै श्री स्वस्थानी परमेश्वरी प्रत्यक्ष भै दर्शन दिई 'हे भक्तजन, तिम्रो भक्ति देखि म सन्तुष्ट भएँ, वरदान लेऊ' भनिन्। यति ईश्वरीले आज्ञा गरेको सुनी नागिनीहरूले 'हे ईश्वरी ! हाम्रो सबै दुःख नाश गर, हाम्रा स्वामी नागहरू चाँडो आइपुगून्' भनी वर मागे र ईश्वरीले 'तथास्तु' भनी वरदान दिई गइन्। प्रसाद झिक्न लाग्दा श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीका व्रतका प्रभावले नागहरू आइपुगे। तब नागिनी-हरूले मनमा अति आनन्द गरी धन्य धन्य भनी श्री स्वस्थानी परमेश्वरीको प्रसाद आठ अक्षता, आठ रोटी, आठ बेलीपुष्प, आठ यज्ञसूत्र, आठ पान, आठ कुड्का सुपारी, सगुनसमेत आफ्ना पुरुषलाई दिई प्रणाम गरे। अश्वत्थामा ऋषिलाई श्रद्धापूर्वक दक्षिणा दिई भोजन गराई आफ्ना आफ्ना आश्रममा गए। नाग नागिनीहरू त्यस दिनदेखि असंख्यात संपत्ति पाई परम आनन्दले रहे।

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमाराऽगस्त्यसम्वादे श्री स्वस्थानी परमेश्वर्या व्रतकथायां नागिनी श्रीस्वस्थानी व्रतकृतं नाम ऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विंस अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ हे अगस्त्यमुनि ! यति पातालका कुरा कहें, अब मर्त्यमण्डलका कुरा कहन्छु । मर्त्य-मण्डलको दक्षिण भागमा ब्रह्मपुर नाउँ गरेको नगर छ । त्यहाँ ब्राह्मणहरू असंख्यात सम्पत्ति पाई वेद पुराण आदि नाना शास्त्रअभ्यास गरी आफ्ना-आफ्ना कर्ममा रहेका थिए । त्यसै नगरमा शिवभट्ट नाउँ गरेका ब्राह्मण महागरीब थिए । गरीब भए पनि शिवभट्ट ब्राह्मणलाई लोभ मोह थिएन, आफ्ना कर्म छोड्दैनथे । मिथ्या कुरा बोल्दैनथे । तिनकी सती नाउँ गरेकी ब्राह्मणी थिइन्, स्त्री पुरुष दुवै बहुत मिलेका थिए । घरमा सम्पत्ति नहुँदा धेरै दुःख पाएर एक दिन शिवभट्ट ब्राह्मण-ले आफ्नी स्त्री सती ब्राह्मणी-छेउ भने—हे स्त्री, हाम्रो घरमा सम्पत्ति छैन । सम्पत्ति नहुँदा सधैं दुःख पाउँछौं, अब सम्पत्ति वृद्धि गराउन सिद्धि-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गणेशको सेवा गरौं भनी दुवै स्त्री पुरुषले ८।८ दिनमा मङ्गलवार बिहाउँदोपख महाकष्ट गरी श्रद्धापूर्वक पूजा गरी गणेशको सेवा गर्न लागे। यसो गर्दा ८।१० वर्ष बित्यो। तब सिद्धि-विनायक प्रसन्न भै आफ्नो मूर्ति दर्शन दिई—'हे शिवभट्ट ब्राह्मण! हे सती ब्राह्मणी! तिमीहरूले सेवा गरेको देखी म सन्तोष भएँ, जो इच्छा छ सो वरदान लेऊ' भने र यति गणेशले आज्ञा गरेको सुनी शिवभट्ट ब्राह्मणले गणेशलाई साष्टाङ्ग प्रणाम गरी अञ्जलि बाँधी 'हे परमेश्वर! अरू थोक वरदान के मागौं, पूर्वजन्ममा नकमाएको हुनाले यस जन्ममा सम्पत्ति नपाई दरिद्री भै दुःख पाएका छौं। सम्पत्ति तुल्याउनाको इच्छाले तपाईको सेवा गर्छौं, सम्पत्ति दिई हाम्रो दुःख छुटाऊ' भनी बिन्ती गरे। यति शिवभट्टले भने-पछि सिद्धिविनायकले—'हे शिवभट्ट ब्राह्मण, आजको आठ दिनमा मंगलवारका बिहान सदा झैं यहाँ आई मेरो पूजा गर्नू, उसै वेला मेरा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मुखेंजि जो देखौला त्यो तिम्रो घर लगी तसलामा राखी माथिबाट तसलैले छोपिदिनू। चार दिन भएपछि माथिबाट छोपेको तसला झिकी हेर्नू, सुन होइरहला। तब संपत्ति पाई सुखी हौला, तिमीलाई सम्पत्ति हओस्, वरदान दिएँ, तिमी घर जाऊ' भने। यति गणेशले आज्ञा गरेको सुनी शिवभट्ट ब्राह्मण सती ब्राह्मणीले मनमा आनन्द गरी सिद्धि-विनायकलाई प्रणाम गरे र फेरि सिद्धिगणेश अन्तर्धान भए। आठ दिन भयो र मंगलवार बिहानीपख पूजाको सामग्री लिई शिवभट्ट ब्राह्मण, सती ब्राह्मणी दुवै स्त्री पुरुष सिद्धिविनायकको स्थानमा गए र सिद्धिविनायकका अगाडि लड्डू देखे। सती ब्राह्मणी र शिवभट्ट ब्राह्मणले सदाका झैं पूजा गरी त्यो लड्डू घरमा लगी तसलामा राखी माथिबाट तसलैले छोपिदिए। चार दिन भयो र माथिबाट छोपेको तसला झिकी हेर्दा सुनको लड्डू भैरहेको देखी बहुत खुशी भै लिई यत्नसँग राख्ता भए। त्यसै दिनदेखि शिवभट्ट ब्राह्मण असंख्यात

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सम्पत्ति पाई सुखी भए। दश घर डुली भिक्षा मागी खाने शिवभट्ट ब्राह्मणले संपत्ति पाएपछि एक दिन आफ्नी सती ब्राह्मणी-छेउ भने–'हे सती! सुनिस्, पूर्व जन्ममा दान नगरेकाले यस जन्ममा दरिद्री भै दुःख पायौं, सिद्धिविनायकका कृपाले सम्पत्ति भयो, यस जन्ममा दान नगरे आर्का जन्ममा पनि दरिद्री हौंला तसर्थ दान धर्म गरौं भनी दुवै स्त्री-पुरुषले नित्य गङ्गामा गई स्नान गरी हरिहरको पूजा गरी सुवर्णादि नाना द्रव्य दान गरी घर आउँथे। दान धर्म गर्नाले शिवभट्ट ब्राह्मणको सम्पत्ति झन् बढ्दै गयो। त्यो देखी शिवभट्ट ब्राह्मणले आफ्नी स्त्री सती ब्राह्मणीलाई भने–हे स्त्री! हाम्रा सन्तान छैनन्, वृद्धावस्था भयो, सम्पत्ति मात्र भै के गर्नु, को रक्षा गरिदेला, सन्तान तुल्याउनका निमित्त फेरि सिद्धिगणेशको सेवा गरौं। यति शिवभट्टकी ब्राह्मणीले पतिको वचन सुनी 'हओस्' भनिन्। अघि झैं ८।८ दिनमा मंगलवारको बिहान दुवै स्त्री पुरुषले सिद्धिगणेशको सेवा गर्न लागे। तिनले सेवा गरेको देखी सिद्धि-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गणेश संतुष्ट भै–हे शिवभट्ट ब्राह्मण ! तिमीले सेवा गरेको देखी म सन्तुष्ट भएँ, वरदान लेऊ भनी आज्ञा गरे। यति गणेशको आज्ञा सुनी शिवभट्ट ब्राह्मण सती ब्राह्मणीले अञ्जलि बाँधी बिन्ती गरे—"हे सिद्धिगणेश ! तपाईंको कृपाले सम्पत्ति पायौं, तर सन्तान छैनन्, त्यो संपत्तिको रक्षा कसले गरिदेला ? सन्तान देऊ" भनी बिन्ती गरे। यति शिवभट्ट ब्राह्मणका वचन सुनी सिद्धिगणेशजी आज्ञा गर्छन्—"हे शिवभट्ट ब्राह्मण ! आजका साता मंगलवार यस्तै गरी आई पूजा गर्नू र त्यसै वेलामा एक गाई आई तिम्रो मुख हेरिरहनिन्, तिमीले पनि गाईको मुख हेरी पूजा गर्नू, उहाँपछि गाईले गोब्या-उनिन्। त्यो गोबर भैंमा पर्न नपाई हातमा थापी घर लैजानू, तसलामा राखी माथिवाट तसलैले त्यो गोबर छोपिदिनू। चार दिन भएपछि हेर्नू, त्यसै देखि कन्या उत्पत्ति भै रहली, पुत्र भने, तिमीलाई हुनेछैन। किनभने पूर्वजन्ममा तिमीले

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

राखेको छैन । यति गणेशले आज्ञा गरेपछि शिव-भट्ट ब्राह्मण, सती ब्राह्मणीले 'हओस्' भनी खुशी

(शिवभट्ट, सती ब्राह्मणीलाई सिद्धिविनायकले वरदान दिएको)

भै साष्टाङ्ग प्रणाम गरी घर फिरे । गणेश पनि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अन्तर्धान भए । उसका आठ दिनपछि मंगलवार-का बिहान, सब पूजाको सामग्री लिई शिवभट्ट ब्राह्मणका स्त्री पुरुष दुवै सिद्धिविनायकका स्थानमा गएर सिद्धिविनायकको पूजा गर्न लाग्दा गाई आई हेरिरहिन् । त्यो देखी गणेशको पूजा गरि-सकी गाईको मुख हेरी पूजा गरी प्रणाम गरे । तब गाईले गोन्याइन्—शिवभट्ट ब्राह्मणले त्यो गोबर भैंमा पर्न नपाई हातमा थापिलिएर सिद्धि-विनायकलाई परिक्रमा गरी दुवै स्त्री पुरुष घर गए । त्यो गोबर तसलामा राखी तसलैले छोपि-दिए । गाई पनि अन्तर्धान भइन् । चार दिन भयो र माथिबाट छोपेको तसला झिकी हेर्दा त्यसै गोबरदेखि कन्या उत्पत्ति भइरहेकी देखे । कस्ती कन्या भने मध्याह्न कालका श्री सूर्य्यको जस्तो तेज भएकी, पूर्णिमासीका चन्द्रमा जस्तो मुख भएकी, वासुकि नाग जस्तो हात भएकी, बाघको जस्तो कम्मर भएकी, हात्तीका सूँड जस्ता उरु भएकी, पद्मपत्र जस्ता नेत्र भएकी, गरुडका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्वाँख जस्तो केश भएकी, सावित्रीका जस्ता पैताला भएकी यस्ती परम सुन्दरी कन्यालाई देखी शिवभट्ट ब्राह्मण सती ब्राह्मणी खुशी भै तसलावाट झिकी निदान गरी पाले। त्यस बालक लाई दूध भएन र फेरि मंगलवारका विहान सिद्धि-विनायकका स्थानमा गई पूजा गरे, गणेश प्रसन्न भै "हे शिवभट्ट ब्राह्मण! सती ब्राह्मणी! के भन्ने इच्छा छ? भन" भनी आज्ञा गरे। शिवभट्ट ब्राह्मण भन्छन्—'हे विनायक! तपाईंले कृपा गर्नाले सन्तति भयो, त्यस बालकलाई ख्वाउन दूध भएन, यही बिन्ती गर्न आएँ।' यति शिवभट्टका कुरा सुनी 'त्यस बालकलाई दूध दिएँ' जाऊ भनी गणेशले आज्ञा गरी अन्तर्धान भए। तब शिवभट्ट ब्राह्मणको सती ब्राह्मणीले आफ्नू स्तन मिची हेर्दा दूध आयो र त्यस बालकलाई दूध खान दिएर बढाइन्। जस्तै सीता उत्पत्ति हुँदा जनक राजालाई आनन्द भएथ्यो, त्यस्तै त्यहाँ बालक उत्पन्न हुँदा शिवभट्ट ब्राह्मण, सती ब्राह्मणीलाई आनन्द भयो। मर्यादाले ब्राह्मण-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हरू डाकी आफ्ना विधिसित न्वारान गराए। ब्राह्मणहरूले 'हे शिवभट्ट ब्राह्मण ! गाईको गोबर-देखि उत्पत्ति भएकी हुनाले यस बालकको नाम गोमा भन्नू भनी गोमा नाम राखो, भाग्यमानी हुनेछ, सम्पूर्ण लोकले मान्नेछन्' भने। यति ब्राह्मण-हरूले भनेपछि शिवभट्ट ब्राह्मणले श्रद्धापूर्वक दक्षिणा दिई भोजन गराए र ब्राह्मणहरू आफ्ना-आफ्ना आश्रममा गए। तहाँ उप्रान्त गोमा नाम गरेकी कन्या शुक्ल पक्षमा चन्द्रमा झैं दिन-दिनै बढी वर्ष पाँचकी भइन्। सबै दिन शिवभट्ट ब्राह्मण, सती ब्राह्मणीले 'हे पुत्री गोमा ! हामी स्नान गरी आउँछौं, तैंले पूजा गर्न अक्षता केलाई राखेस्' भनी अह्राई दुवै स्त्री-पुरुष गंगामा गई स्नान गरी हरिहरको पूजा गरी सुवर्णादि नाना द्रव्य दान गरी आउँथे, यस्तै दान गर्दा-गर्दा अमरावती कम्पायमान भयो। तब एक दिन इन्द्र डराई तेत्तीस कोटि देवतासमेत भै कैलास पर्वतमा गई श्रीमहादेवछेउ बिन्ती गरे—'हे जगदीश्वर ! मर्त्यमण्डलको दक्षिण भागमा ब्रह्मपुर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नाउँ गरेको नगर छ, त्यहाँ शिवभट्ट नाउँ गरेका ब्राह्मण छन् । तिनको सती नाउँ गरेकी ब्राह्मणी छन् । ती दुवै स्त्री पुरुषले तपाईंका पुत्र गणेशको सेवा गरेर गणेश सन्तोष भै असंख्य सम्पत्ति दिए । ती शिवभट्ट ब्राह्मणले संपत्ति पाएपछि नित्य गङ्गामा गई स्नान गरी हरिहरको पूजा गरी सुवर्णादि नाना द्रव्य दान गरी धर्म गर्दा अमरावती कम्प भयो । हे करुणामय! अरू पनि बिन्ती गर्छु सुन्नुहओस् । शिवभट्ट ब्राह्मणले सम्पत्ति पाएपछि सन्तान भएनन् र फेरि गणेशको सेवा गरे, गणेशले सम्पूर्ण लक्षणले युक्त भएकी महातेजवती परम सुन्दरी पुत्री वरदान दिए । हे प्रभो ! हाम्रो रक्षा गर्नुहओस् । तपाईंले रक्षा नगरे अमरावतीदेखि म पतित हुन्छु । यति इन्द्रका वचन सुनी श्रीमहादेव आज्ञा गर्छन्—हे इन्द्र ! नडराऊ, म रक्षा गरुँला, तिमी अमरावती जाऊ । यति श्रीमहादेवको आज्ञा सुनी इन्द्रले 'हओस्' भनी श्रीमहादेवलाई साष्टाङ्ग प्रणाम गरी अमरावती गए ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

इन्द्र गएपछि श्रीमहादेवले इन्द्रलाई रक्षा गर्ना-निमित्त जटाको मुकुट गरी, भिक्षुक रूप भै, बाउँ हातमा त्रिशूल लिई, दाहिने हातले डमरु बजाई, भस्म लेपन गरी, शिवभट्ट ब्राह्मणको घर गै भिक्षा मागे। गोमा ब्राह्मणी आफ्ना बाबूको नित्य पूजा गर्न अक्षताहरू केलाउँथिन्, धेरै बेरपछि 'मेरा बाबा महतारी गंगामा स्नान गर्न गएका छन्, म अक्षता केलाउँछु, एकछिन पर्ख, भिक्षा दिने कोही छैनन्' भनी पर्खाइराखिन्। अक्षता केलाइसकी भिक्षा लिई भिक्षुक-रूप महादेवछेउ आई—"हे भिक्षुक! मेरा माता-पिता घरमा छैनन्, म अक्षता केलाउँथें, विलम्ब हुन गयो, दुःख नमान, भिक्षा लेऊ" भनिन्। यति गोमा ब्राह्मणीले भनेपछि भिक्षुक-रूप श्रीमहादेवजी आज्ञा गर्छन्-हे ब्राह्मणी! यतिका बेर पर्खाई ऐले भिक्षा दिन आइस्, त्यो भिक्षा म लिन्नँ, दिने भए तेरो बाबुले पूजा गर्न तैंले केलाई राखेको अक्षता दे'-यति भिक्षुकरूप श्री-महादेवले आज्ञा गरेपछि गोमा ब्राह्मणीले 'लिने भए

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भिक्षा लेऊ, नलिने भए अक्षता ता दिने हैन' भनिन्!
यति गोमा ब्राह्मणीको वचन सुनी भिक्षुकरूप

(भिक्षुकरूप श्रीमहादेवले भिक्षा चाँडै नदिंदा र अक्षत नपाउँदा गोमालाई श्राप दिएको)

श्रीमहादेवले "हे पापिष्ठा ब्राह्मणी! तैंले अहंकारले

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मलाई भिक्षा दिइनस्, तँलाई श्राप दिन्छु, तँ सात वर्षकी हुँदा सत्तरी वर्षको बूढासित तेरो बिहा हओस्। फेरि तेरा बाबा महतारीले महाकष्ट गरी सिद्धि-गणेशको सेवा गरी पाएको सम्पत्तिको नाश हओस्, फेरि तँलाई पनि नाना तरहको दुःख हओस्, फेरि तेरा बाबा महतारी पनि चाँडै मरिजाऊन्। यति चार थोक तँलाई शराप दिएँ" भनी भिक्षुक-रूप शिवले त्यो भिक्षा नलिई बाहिर आए। उहाँदेखि अन्तर्धान भै कैलास पर्वतमा जाँदा भए।

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्यसम्वादे श्रीस्वस्थानी परमेश्वर्या व्रतकथायां गोमोत्पत्ति गोमा-श्रापो नाम विंशोऽध्यायः ॥२०॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एकविंश अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ–हे अगस्त्य मुनि ! गोमा भिक्षुकरूप महादेवको शराप पाई अति चिन्तित थिइन् । उप्रान्त गंगा-स्नान गर्न गएका शिवभट्ट, सती ब्राह्मणीले स्नान गरी हरिहरको पूजा गरी सुवर्णादि नाना द्रव्य दान गरी घर फिर्दा गोमालाई रोइरहेकी देखी–हे पुत्री ! किन रोइस् ? के दुःख भयो ? भनी सोधे । गोमाले भनिन्–हे पिता-माता! तपाईंहरू स्नान गर्न गंगाजी जानुभो, म अक्षता केलाउँथे, भिक्षुक आई भिक्षा मागे, म अक्षता केलाई भिक्षा दिन्छु, एकक्षण पर्ख भनी पर्खाइराखेँ । अक्षता केलाइसकी भिक्षा दिन गएँ, भिक्षुले–हे ब्राह्मणी ! यतिका देर पर्खाई ऐले भिक्षा दिन आइस्, त्यो भिक्षा म लिन्नँ, दिने भए तेरा बाबाले पूजा गर्ने तैंले केलाई राखेको अक्षता भिक्षा दे ! भने र "लिने

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भए लेऊ, नलिने भए अक्षता ता दिने हैन" भनी मैले भनें र भिक्षुक रिसाई–'हे पापिष्ठा ! तैंल अहंकारले मलाई भिक्षा दिइनस्, तँलाई श्राप दिन्छु, तँ सात वर्षकी हुँदा सत्तारी वर्षको बूढोसित तेरो विवाह होस्, फेरि तेरा बाबा महतारीले महाकष्ट गरी सिद्धि गणेशको सेवा गरी तुल्याइराखेको सम्पत्तिको नाश होस्, फेरि तँलाई पनि नाना तरहको दुःख होस्, फेरि तेरा बाबा महतारीहरू पनि चाँडै मरिजाऊन्' भनी डमरु बजाई श्राप गरी गए' भनी सबै वृत्तान्त कहिन्। यति गोमाले भनेपछि शिवभट्टल भने–हे पुत्री ! ती भिक्षुक श्री महादेव हुन् र तिनले दिएको श्राप लाग्ला लाग्दैन, भिक्षुकले त्यसो भने भनी रुनु छैन, नरो ! भनी बुझाए। तहाँउप्रान्त गोमा छः वर्षकी लागिन्, तब शिवभट्टले सतीसित सल्लाह गरी गोमालाई कन्यादान दिन भनी ठाउँ-ठाउँमा ब्राह्मण खोज्न पठाए, जगदीश्वर श्रीमहादेवले शराप दिएको हुनाले गोमालाई कन्यादान लिने

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ब्राह्मण पाउन सकेनन्, शिवभट्टले आफै जहाँ-तहाँ खोजी हिंडे। आफूले भने जस्तो ब्राह्मण पाउन सकेनन् र फेरि गंगामा पुगी स्नान गर्न लागेका ब्राह्मणहरूलाई पनि हेरे, उहाँ पनि आफूले भने जस्तो पाएनन् र मनले हार मानी आउँदा कुप्रो, कान नसुन्ने, डेरो, कैला आँखीभूइँ भएको, आँखी-भौं जोरिएको, दाह्रा निस्केको, कपालका केश पाकेको, कालो, मुखदेखि च्याल चुहेको, सत्तरी वर्ष-को उमेरको, शिवशर्मा नाउँ गरेको, शिलासन गरी सन्ध्या गर्न लागेको बूढोलाई देखी शिवभट्टले धेरै बेरसम्म तिनैलाई हेरिरहे। शिवशर्माले सन्ध्या गरिसकी तिमीले मलाई धेरै बेरसम्म किन हेरि-रह्यौ ? तिमी को हौ ? कहाँदेखि आयौ ? भनी सोधे। शिवभट्ट भन्छन्—म शिवभट्ट ब्राह्मण हुँ, मेरा घरमा एक कन्या छ। कन्यादान दिन भनी ब्राह्मण खोज्दै हिंड्छु, कहीं पाइनँ र घर जान भनी आएँ, तिमीलाई देखेर हेरिरहें, तिमी को हौ ? यति शिवभट्टले भनेको वचन सुनी शिव-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शर्मा भन्छन्–हे शिवभट्ट ! म शिवशर्मा ब्राह्मण हुँ, सोह्र वर्षको उमेरदेखि कसैले दिए कन्यादान लिन भनी हिंडेको हुँ, सत्तारी वर्षको हुँदा पनि मलाई कन्यादान दिने कोही भएन र आज मेरा भाग्यले तिमीलाई पाएँ, ईश्वरका कृपाले दुवैको काम पुग्यो । हे पिता ! ममाथि दया गरी तिम्री पुत्री मलाई कृपा गर; सहस्र विन्ती छ । ब्राह्मण भएर मेरो यो उमेर भयो र पनि अझसम्म मेरो विवाह भएको छैन, अब तिमीले कृपा गरे कन्यादान पाउँला । यति शिवशर्मा ब्राह्मणको वचन सुनी शिवभट्ट ब्राह्मण भन्छन्–यस्ता उमेरका तिमीलाई बालख छोरी कसो गरी दिनु ! विशेषले तिमी यस्ता कुरूपलाई कामदेवकी स्त्री रति जस्ती पुत्री अयोग्य छिन् भने र शिवशर्मा भन्छन्–हे शिवभट्ट त्यसो आज्ञा नगर । ती कन्या मलाई देऊ, तिमीले त्यसो भने म हत्या गरी मरूँला । शिवशर्माले यस्ता कुरा गरेको सुनी शिवभट्ट मन-मनमा भन्छन्–त्यसको कर्ममा त्यस्तै लेखेको रहेछ, म के

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गरूँ ! उस दिन श्राप गरी जाने भिक्षुकरूप श्रीमहादेव रहेछन्, उनको श्राप व्यर्थ गर्न को सक्छ, इन्द्रले पनि सकेनन्, रावणले पनि सकेन भ्यो, म जस्ताले कसो गरी सकुँला भन्ने यस्तो विचार गरी चिन्ताले आकुल भै शिवशर्मालाई सँगमा लिई घर गए । सती ब्राह्मणीले शिवशर्मालाई साथमा लिई आफ्ना स्वामी घर आएको देखी हर्ष भै त्यो कसलाई डाकी ल्याउनुभो ? भनी सोधिन् । शिवभट्ट कहन्छन्—हे स्त्री ! यी शिवशर्मा नाउँ गरेका ब्राह्मण हुन्, गोमालाई कन्यादान दिन भनी ब्राह्मण खोजी हिंडेको, कोही पाउन सकिनँ, घर आऊँ भनी आउँदा यिनले गंगाका तीरमा बसी सन्ध्या गरिसकी म-छेउ आई "को हौ ? कहाँदेखि आयौ ?" भनी सोधे । मैले ब्राह्मण हुँ, मेरो घरमा एक कन्या छे, कन्यादान लिने ब्राह्मण खोजी हिंड्छु, कहीं पाइनँ र घर जान आएँ, तिमी को हौ ? भनें । तिनले 'म पनि ब्राह्मण हुँ, सोह्र वर्षका उमेरदेखि कसैले दिए कन्यादान

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लिन भनी हिंडेको, मलाई कन्यादान दिने कोही भएनन् ! आज मेरा भाग्यले तिमीलाई भेट्टाएँ, तिम्री पुत्री मलाई कन्यादान देऊ, भने र मैले हे शिवशर्मा ब्राह्मण ! यस्ता उमेरका वृद्ध तिमीलाई बालख मेरी पुत्री म कसो गरी दिऊँ, विशेष तिमी त्यस्ता कुरूपलाई कामदेवकी स्त्री रति जस्ती मेरी पुत्री अयोग्य छे, त्यस्तो कुरा नगर भनें। तब तिनले त्यसो आज्ञा नगर, ती कन्या मलाई दान नदिए हत्या गरी मरूँला भनी सँग लागी आए। यो अनर्थ भयो, ब्रह्महत्या लिऊँ कि गोमा कन्यादान दिऊँ। यति शिवभट्ट ब्राह्मणले भनेको वचन सुनी सती ब्राह्मणी भन्छिन्–हे स्वामी ! त्यस्तो कुरा नगर, त्यो कस्तो भने बूढो, कान नसुन्ने, डेरो, कुइरा आँखा भएको, आँखीभौं जोरिएको, दाह्रा निस्केको, केश पाकेको, मुख बाट न्याल चुहाउने, कालो यस्तोलाई म मध्याह्न कालको सूर्य्यका जस्तो तेज भएकी, पूर्णचन्द्र जस्तो मुख भएकी, हात्तीको सूँड जस्तो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हात पाउ भएकी, बाघका जस्तो कम्मर भएकी, सावित्रीका जस्ता पैताला भएकी, सुवर्ण जस्तो ज्यू

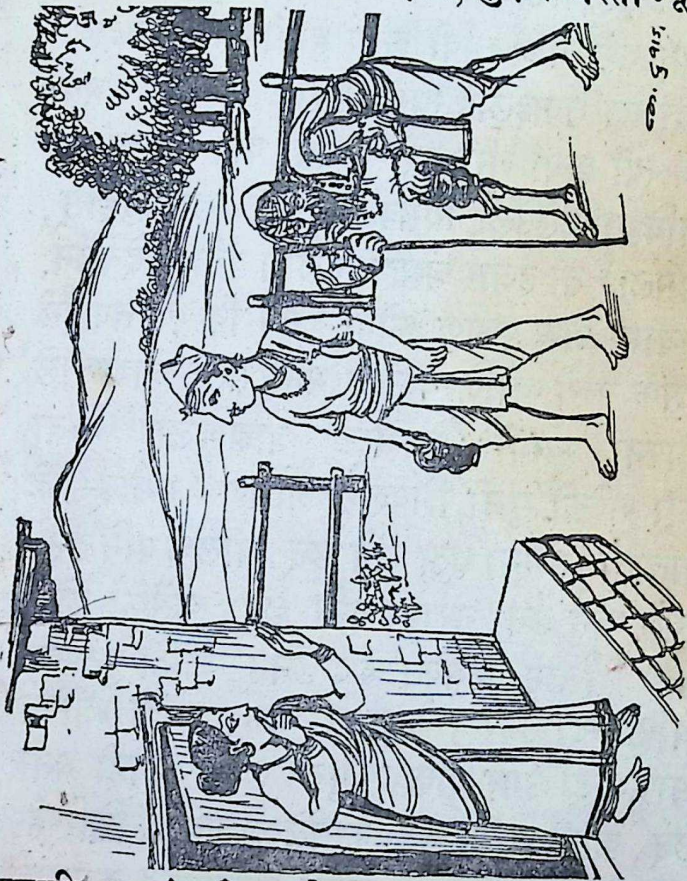

भएकी, राजहंसको जस्तो गमन भएकी, कोइलीको

(गोमालाई विवाह नर्न शिवभट्टले बूढो शिवशर्मालाई घर ल्याएको देखी सतीले रिसाएर कुरा गरेको)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जस्तो मीठो स्वर भएकी मेरी पुत्री त्यसलाई कसो गरी दिऊँ। अर्काले कन्या दिएन भनी जति हत्या गरी मर्लान् त्यो हत्या हामीलाई लाग्दछ ? कदाचित् तपाईंलाई त्यस कुराको सन्देह भयो भने त्यो हत्या गरी मरोस्, त्यो पाप म कपाल-माथि थापिलिउँली, त्यसको घुकींमा नडराउनु होस्, त्यसलाई ता हजार ब्रह्महत्या लागे पनि दिनेछैन, पृथ्वीमा अरू ब्राह्मण कोही छैनन् कि ? तपाईंले नसके म गै खोजिल्याउँली भनी सती ब्राह्मणीले आफ्ना स्वामी शिवभट्ट ब्राह्मणलाई यस्ता कुरा गरेको सुनी शिवशर्मा ब्राह्मण भन्छन्—हे माता ! संसारमा बूढा पनि छन्, बालक पनि छन्, राम्रा पनि छन्, नराम्रा पनि छन्, कसैका छोरा छोरी धेरै छन्, कसैका छँदै छैनन्, कोही पुरुषका आफूभन्दा उमेर पाकेका स्त्री छन्, कोही स्त्रीका आफूभन्दा उमेर पाकेका पुरुष छन्, कोही धनी छन्, कोही गरीब छन्, कुमालेको चक्र झैं फिरिरहे-को यस संसारमा बूढ़ो कसले हुनुपर्दैन ! कसलाई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मर्नुपर्दैन, यस अर्थले ती कन्या मलाई देऊ, नदिए तिमी दुवै स्त्री पुरुषलाई श्राप दिई प्राण त्याग गरुँला भनी प्राणवायु ब्रह्माण्डमा पुऱ्याई मर्न तयार भए र तब शिवभट्ट ब्राह्मण डराई भन्छन्–हे शिवशर्मा ब्राह्मण, यसो नगर, मेरी पुत्री तिमीलाई दिन्छु भनी बुझाई गोडा धोई माथि डाकी लगे। सती ब्राह्मणीले भने मान्दी भइनन्! तब शिवभट्ट ब्राह्मणले बुझाउन लागे– 'हे स्त्री! उस दिन श्राप दिई जाने भिक्षुक-रूप श्री-महादेव रहेछन्, अब तेत्तीस कोटि देवता हाम्रा सहायक भै आए पनि श्राप लंघन गर्न सक्ने-छैनन्। दैवले गरी ल्यायो, गोमा यिनैलाई कन्या-दान दिऊँ, ढिपी नगर, सामग्री तयार गर' भने। तब सती ब्राह्मणीले मनमा बिस्मात गर्न लागिन्। अहो आश्चर्य! बूढ़ाको र बालकको विवाह भएको देख्नुपऱ्यो। निर्विवेकी विधाताले मेरी पुत्रीको ललाटमा कस्तो लेखेका रहेछन्। न्वारान गर्दा ब्राह्मणहरूले यो बालक भाग्यमानी हुनेछ,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संपूर्ण लोकले मान्नेछन् भन्थे, यो पनि मिथ्या रहेछ । हामीले नगर्नु कर्म ता क्यै गरेका थिएनौं, सबको भलै गर्थ्यौं, के पापले यस्तो भयो ! मेरी पुत्रीलाई श्राप दिने श्रीमहादेव रहेछन् । यस बालकले के जान्दथी र शराप दिएछन् भनी साह्रै रुन लागिन् र शिवभट्ट ब्राह्मण भन्छन्–हे स्त्री ! नरोऊ, दैवले जस्तो गऱ्यो उस्तै हुन्छ । शिवशर्मा ब्राह्मणलाई खान पिन सुत्न ठाउँ खटाइदेऊ, बिस्मात नगर भने । यति आफ्ना पुरुष शिव-भट्टले भनेपछि सती ब्राह्मणीले नाना उपचार तयार गरी खान पिन दिइन् । शिवशर्मा सुत्न गएपछि सती ब्राह्मणीले आफ्नी पुत्री गोमालाई डाकी भन्न लागिन्—हे पुत्री ! तेरो विवाह हुन लाग्यो, त्यस वृद्ध ब्राह्मणलाई तेरा बाबा तँलाई कन्यादान दिन्छन् । किनभने उस दिन तँलाई श्राप दिने भिक्षुक श्रीमहादेव रहेछन् । तँलाई त्यो श्राप लाग्यो, हामीलाई दोष नदे ! तँ पनि सुर्ता नगरेस् । तेरा कर्मले गराएको कुरा अन्यथा गर्न

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कसको सामर्थ्य छ । हे गोमा ! भनी आँखादेखि आँसु खसाली वडा प्रीतिले काखमा लिइन् ।

यति आफ्नो महतारी सतीले भनेको सुनी गोमा ब्राह्मणी भन्छिन्—हे माता ! तिमीहरूलाई के दोष छ ! मेरो कर्ममा यस्तै लेखेको रहेछ । फेरि श्री-महादेवले दिएको श्राप मिथ्या गर्न को सक्ला ! मैले अहंकार गरी भिक्षुक श्रीमहादेवलाई अनादर गरें र त्यही फल पाएँ । जो मनुष्यले भिक्षा माग्न आएको भिक्षुकलाई भिक्षा नदिई विमुख गरी पठाउला त्यो अवश्य यस्तो अवस्थामा पर्ला । जो मनुष्यले भिक्षा माग्न आएको भिक्षुकलाई भिक्षा दिई सन्तोष गरी पठाउला, त्यसले यस लोकमा परलोकमा सुख पाउला । हे माता ! तिमी संदेह नगर ! बूढो भए पनि, खोरण्डो भए पनि, दरिद्र भए पनि, रोगी भए पनि, कुष्टी भए पनि, पापी भए पनि मलाई दैवले पारिल्यायो, रामचन्द्र जस्तालाई त दैव लागेर वनवास जानुपऱ्यो, वनवास जाँदामा पनि रावणले सीतालाई हरी लिइगयो । फेरि श्रीमहा-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देव जस्तालाई दैव लागेर कालकूट विष कण्ठमा राखी नीलकण्ठ भै रहनुपऱ्यो, फेरि युधिष्ठिर जस्ता धर्मात्मा राजालाई पनि दैव लागेर राज्य नष्ट भै पाँचै भाइले वनवास गुप्तवाससमेत जानुपऱ्यो। फेरि द्रौपदीलाई दैव लागेर दुर्योधनका सभामा झण्डै निर्वस्त्र गरी निर्लज्ज गराइपाइन्। फेरि बलि राजा जस्ता दाता को छन्? तिनलाई दैव लागेर पातालमा बस्नुपऱ्यो,-फेरि कृष्णको जस्तो माया कसको छ? तिनलाई पनि दैव लागेर आफ्ना मुख्याञ्जी आफ्ना नाति अनिरुद्धलाई बाणासुरले नागपाशले बाँधेको र ५६ कोटी यदु-वंशी नाश भएको देख्नुपऱ्यो। फेरि ब्रह्माण्ड-मण्डल संसारमा सम्पूर्ण मनुष्य कीट पतङ्ग राक्षस इत्यादि जति जीवआत्मा छन् सब सृष्टि गरिरहेका ब्रह्मालाई पनि दैव लागेर आफ्नू शिर कटाई रहनुपऱ्यो। फेरि देवताका राजा इन्द्रलाई दैव लागेर राज्य छोड़ी भाग्नुपऱ्यो। हे माता! दैवको गति लंघन गर्न कोही सक्तैनन्। पूर्वजन्ममा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आफूले गरि-आएको कर्मको भोग गर्नुपर्छ । हेर, जस्तै घडा लिई कस्तै धेरै पानी भएको समुद्रमा गए पनि जल घडाभरि मात्र आउँछ, त्यस्तै आफ्ना ललाटमा लेखेको मात्र हुन्छ, सन्देह नगर । तिमीले दिएको ठाउँमा म खुशीसित जाउँलो भनी गोमा ब्राह्मणीले यस्ता कुरा गरेको सुनी सती ब्राह्मणी खुशी भै भन्छिन्–हे पुत्री ! तँ धन्य ! यस्ता बालक अवस्थामा पनि यस्ता ज्ञानको कुरा गर्ने भनी रातभरि दुई आमा छोरी त्यस्तै कुरा गरिरहे । भोलिबेर भयो र शिवभट्ट ब्राह्मणले नाऊ डाक्न पठाई शिवशर्मा ब्राह्मणको कपाल खौरन र गोडाको नङ काट्न लगाई, मन परेको खान लाउन दिई पाली राखे । शिवशर्मा ब्राह्मण पनि मन परेको खान लाउन पाउँदा हृष्ट-पुष्ट भै मोटाए । तहाँउप्रान्त शिवभट्ट ब्राह्मणले लग्न ठहराई कन्यादानको सामग्री तैयार गरी नाना मंगल यात्रा गरी आफ्ना मर्यादाले गोमा ब्राह्मणीलाई हीरा मोती मणि माणिक रत्नादि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नाना अलंकार वस्त्र पहिराई शिवशर्मा ब्राह्मणलाई कन्यादान दिए। गोमा ब्राह्मणीले हातमा फूलको माला लिई शिवशर्मा ब्राह्मणका गलामा लाइदिइन् र प्रणाम गरिन्। कन्यादान गरिसकी शिवभट्ट ब्राह्मणले अरू ब्राह्मणहरूलाई श्रद्धापूर्वक दक्षिणा दिई भोजन गराए र ब्राह्मणहरू आफ्ना-आफ्ना घरमा गए। गोमा ब्राह्मणीले पनि शिवशर्मा ब्राह्मणलाई बहुत प्रीतिले सेवा गरी इच्छासित राख्ती भइन्।

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्यसम्वादे श्रीस्वस्थानीपरमेश्वर्या व्रतकथायां गोमा कन्यादानो नाम एकविंशोऽध्यायः ॥२१॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्वाविंश अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ–हे अगस्त्य मुनि ! त्यस्ता तरहले रहँदा रहँदा आठ-दश वर्ष भयो र एक दिन शिवशर्मा ब्राह्मण आफू हृष्ट-पुष्ट भएको देखी घर सम्झी अब यहाँ मात्र बसी के गरूँ, घर जाऊँ भनी विचार गरी शिवभट्ट ब्राह्मण र सती ब्राह्मणी छेउ गई भने–हे माता ! तिमीहरूले कृपा गर्नाले कन्या पाएँ, म यहाँ बसेको धेरै दिन भयो, घरमा विचार गर्ने कोही छैनन्, आज्ञा दिए घर जाँदो हुँ । यति शिवशर्मा ब्राह्मणले भनेको सुनी शिवभट्ट ब्राह्मण भन्छन्–'हे जुवाई ! यो पनि तिम्रै घर हो, हाम्रो पो को छन् र ! हामी पनि तिम्रै हौं, संपत्ति पनि तिम्रै हो, जान्छु भनी नभन' भने र शिवशर्मा फेरि भन्छन्–'हे पिता ! त्यसो आज्ञा नगर, एकफेर जान देऊ, घरको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विचार गरी वरु फेरि चाँडै आऔंला । मेरो पनि को छ र, बाबा पनि तिमी, महतारी पनि तिमी, इष्ट पनि तिमी, मित्र पनि तिमी, हित पनि तिमी, गुरु पनि तिमी, बन्धु पनि तिमी, देवता पनि तिमी, मन परेको खान लाउन दिई पाल्ने यस्ता तिमीलाई छाडी म कता जाऊँला' । यति आफ्ना स्वामी शिवशर्माले आफ्ना पिता शिवभट्टसँग कुरा गरेको सुनी गोमा ब्राह्मणीले भनिन्–'हे स्वामी ! जानको मन नगर, तिमी जाने भए मलाई पनि लैजाउ, बीचमा जान दिनेछैन । तिमी-विना म कसो गरी रहुँली ?' यति गोमाका वचन सुनी शिव-शर्मा ब्राह्मण भन्छन्–'हे स्त्री ! तेरो बाल अवस्था छ, मसँग जान सकोइनस् । किनभने हाम्रो घर अति टाढा छ, पर्वत चढ्नुपर्छ । अनेक दिन वन-मा वास बस्नुपर्छ, वनमा नाना जन्तुको भय हुन्छ । तँ आफ्ना इच्छामा रहेकी, कहिल्यै घर-देखि ननिस्केकी, शीत ताप भोकदेखि दुःख पाउलिस् उहाँपछि मेरो वृद्ध अवस्था छ, कसैले

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बाटामा दगा गरी तँलाई हरी ली जानन् । यस-अर्थले तँ यहीं बस्, म घर गई खबर बुझी चाँडै आउँला । दुइ महीनाभित्रमा आइपुग्नेछु, दुइ महीना भनेको कति दिन हो र !' यति शिवशर्मा-ले भनेको सुनी गोमा ब्राह्मणी भन्छिन्–'हे स्वामी ! तिमी दुइ महीना भन्छौ, तिमी नभै दुइ घडी पनि बस्न सक्तिनँ, फेरि शीत ताप भोकदेखि दुःख पाउलिस्, पर्वत चढ्नुपर्छ, वनमा बस्नुपर्छ, नाना जन्तुको भय पनि हुन्छ भन्यौ, तिमीले दुःख पाए म पनि दुःख पाउँली, जो गत तिम्रो सोही गत मेरो । कस्तै भए पनि तिमीलाई छोडी म यहाँ बस्न सक्तिनँ, कदाचित् मलाई छाडी गयौ भने हत्या गरी मरूँली' भनी गोमा ब्राह्मणीले भनेको सुनी शिव-शर्मा ब्राह्मणले –हे स्त्री ! उसो भए तेरा बाबा मह-तारी सित बिदा भै आ ! भने र गोमा ब्राह्मणीले शिवभट्ट ब्राह्मणछेउ गई भनिन्–'हे माता-पिता ! म पनि मेरा स्वामीसित जान्छु, बिदा दिनुहओस्' भनी बिदा मागिन् र शिवभट्ट ब्राह्मणी सती

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ब्राह्मणीले हे पुत्री ! गोमा ! जान्छु भनी नभन्, किनभने हाम्रो वृद्ध अवस्था भयो, छोरा भने पनि छोरी भने पनि तँ यौटी छस्, तैंले त्यसो भन्न लागे हाम्रो संभार को गर्ला ? पानी पनि को पिलाउला, तँ पनि नभए चन्द्रमा नभएको रात्रि झैं हुनेछौं। जस्तै रामचन्द्र र सीता नहुँदा दशरथ राजाको प्राण गएथ्यो त्यस्तै तँ नभए हाम्रो प्राण पनि रहनेछैन। यस–अर्थले हामी दुइ स्त्री पुरुषको सेवा गरी सम्पत्तिको रक्षा गरी बस्। तेरा पुरुष-लाई जान दे, ऊ पनि दुइ महीनामा आइजान्छन्। यति आफ्ना बाबा महतारीको वचन सुनी फेरि गोमा ब्राह्मणी भन्छिन्–हे पिता .! माता ! स्त्रीजातिका सम्पूर्ण तीर्थ व्रत दान धर्म आफ्ना पुरुष हुन्, पुरुष भएसम्म केही तीर्थ व्रत दान धर्म गर्नुपर्दैन। सम्पूर्ण स्मृति पुराण तिमीले हेरे-का छौ, म के भनूँ। स्त्रीजाति भै आफ्ना पुरुष-लाई रिस गरी हेरे डेरी हुन्छे, पुरुषको वचन नमाने पापिनी हुन्छे, पुरुषसित मुख लागे, पुरुषलाई गालि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गरे लाटी हुन्छे, पुरुषदेखिन् लुकाई खाए कुकुर्नी हुन्छे, पुरुषसित द्रोह गरे गोही हुन्छे। यसै-अर्थले मलाई नछेक, जान देऊ। विशेष पुरुष वृद्ध भएका, म नभए बाटामा को संभार गर्ला ? फेरि संसार-मा कसैका पनि बढेका छोरीले माइत बस्नु हुँदैन, बरु फेरि चाँडो यहाँ आओंला। यति गोमाले भनेपछि शिवभट्ट ब्राह्मण सती ब्राह्मणीले भने 'हे पुत्री ! उसो भए हामी के भनौं, जा ! भनी आँखादेखि आँसु खसाली नाना वस्त्र अलंकार पहिराई नाना द्रव्यसमेत दिई डोलीमा हाली शहरबाहिरसम्म पुऱ्याउन गए। 'बाटामा राम्रो गरी लगे' भनी डोलेहरूलाई अह्राए र शिवभट्ट ब्राह्मणले गोमालाई–'हामीलाई नबिर्सी चाँडो आए' भनी भने। गोमा ब्राह्मणीका सँगी साथीहरूले पनि त्यसै भने। तब गोमा ब्राह्मणी डोलीदेखि ओर्ली बाबा महतारीलाई साष्टाङ्ग प्रणाम गरी आफ्ना सँगी साथीहरूलाई पनि 'बस है' भनी सबै छेउ बिदा भै फेरि डोलीमा चढी तहाँदेखि जाँदी भइन्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे अगस्त्य मुनि ! तहाँ उप्रान्त शिवशर्मा ब्राह्मण गोमा ब्राह्मणी तहाँ-

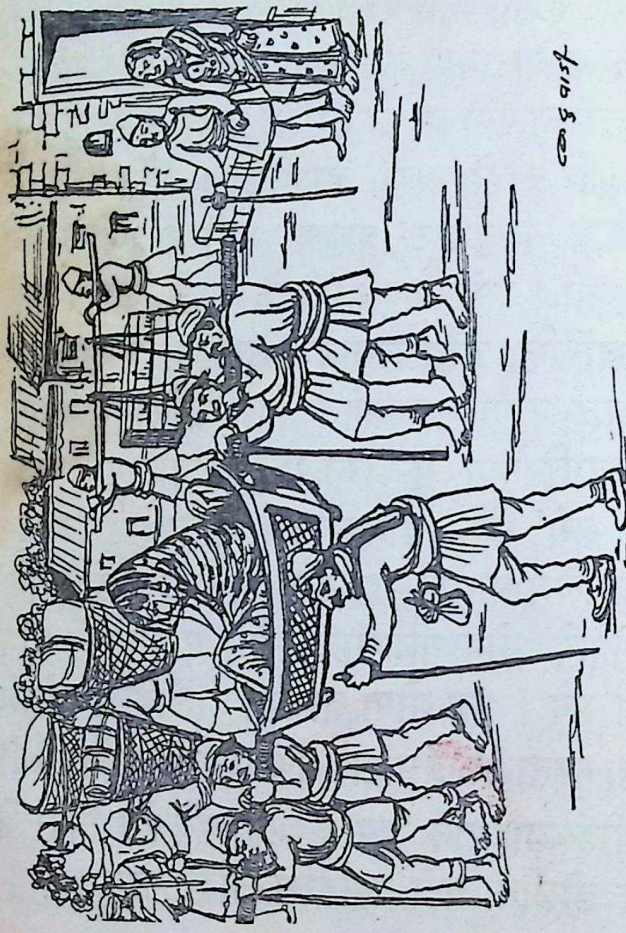

गोमा र शिवशर्मा शिवभट्ट र सतीदेवीसित बिदा भई आफ्ना घर जान लागेका)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देखिन् गएपछि शिवभट् ब्राह्मण सती ब्राह्मणीले आँखाले देखिउञ्जेल हेरिरहे। देख्न छाडेपछि रूख चढी हेरे। देखिएन र रूखैमा बसी नाना विलाप गर्न लागे। त्यसै औसरमा दैवसंयोगले रूखको हाँगो भाँचिई स्त्रीपुरुष रूखदेखि खसी मरे। तब श्रीमहादेवका दूत आई विमानमा राखी कैलास लैजाँदा भए। शिवभट्ट ब्राह्मण सती ब्राह्मणी दिव्य शरीर भै कैलास पुरीमा रहे।

तहाँउप्रान्त शिवशर्मा ब्राह्मण र गोमा ब्राह्मणीले डोलेहरूसँग यस वनको नाम क्या हो? यस पर्वतको नाम क्या हो? यस ठूलो पात भएको वृक्षको नाम क्या हो? त्यस जन्तुको नाम क्या हो? भनी सोद्धै गए। डोलेहरूले पनि यस वनको नाम यो हो, यस पर्वतको नाम यो हो, यस वृक्षको नाम यो हो, यस जन्तुको नाम यो हो भनी कहँदै गए। यस्तै गरी जाँदा-जाँदा धेरै टाढा गएपछि पोखरी भएको ठूलो वनमा पुग्दा साँझ पऱ्यो। त्यस वनमा वास बसी सबैले खान-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पिन गरी सुते। थाकेका हुँदा साहै निदाए। त्यस औसरमा श्रीमहादेवको श्रापको प्रभावले चोर आई गोमा ब्राह्मणीका बाबा महतारीले दिएको द्रव्य, अङ्गमा लाएका गहनासमेत चोरी सबै लगेछ। भोलिबेर नीदले छाड्यो र बिउँझी हेर्दा सम्पूर्ण द्रव्य आफ्ना अङ्गमा लाएका गहनासमेत चोरिएको देखी साहै अधैर्य भई रुन कराउन लागिन्। तब डोलेहरू भन्दछन्–'हे गोमा ब्राह्मणी! नरोऊ' विस्मात नगर, थाकेर आएका हुनाले हामीलाई पनि साहै निद्रा लागेछ, यस्तो पर्न गयो। हामी अभागी रहेछौं, अब तिम्रा बाबा महतारी-छेउ कसो भन्न जाऔंला, अब जसो भन्छयौ' भने र गोमा ब्राह्मणी भन्छिन्–हे भार-वाहकहो! तिमीहरू यतैबाट फिर। म के खान दिउँली, मेरा बाबा महतारी-छेउ यो खबर पुऱ्याऊ। यति गोमा ब्राह्मणीले भनको सुनी डोलेहरूले 'लौं' भनी सन्ताप नगर भनी बुझाई प्रणाम गरी बिदा भै आफ्ना-आफ्ना घर जान भनी गएपछि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शिवशर्मा ब्राह्मण गोमा ब्राह्मणी पनि वनमा जो भएको फल-फूल खोजी खाई त्यहाँदेखि ठूलो पर्वतमाथि पुगे र गोमा ब्राह्मणी भन्छिन्—हे स्वामी ! मलाई अति भोक लाग्यो, असमर्थ भएँ, कसो गरूँ भनी बाटामा अलपत्र परिन् । गोमा ब्राह्मणी गर्भिणी भएकी थिइन्, शिवशर्मा ब्राह्मणलाई अति करुणा लाग्यो र आफ्नी स्त्री गोमा ब्राह्मणीलाई काखमा लिई भने—हे स्त्री ! यहाँ फल-फूल केही मिल्दैन, जलाशय पनि छैन, यस्ता पर्वतमा बसी के खान दिऊँ ? यहाँ अलिक पर गए फल फूल पनि मिल्दछ, जलाशय पनि छ, जाऔं हिंड भनी बुझाई हात समाई सुस्त सुस्त हिंडाई लगे ।

गोमा ब्राह्मणी पनि—हे हरि ! मेरो आज यो अवस्था भयो भनी सुस्केरा हाली नसके पनि सुस्त सुस्त गइन् । पर्वतका फेदीमा पुगेपछि शिवशर्मा ब्राह्मणले फल-फूल टिपी खान दिए । पानी पनि पिउन दिए । हे स्त्री ! हाम्रो घर पनि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आइपुग्यो, आइज भनी ठाउँ-ठाउँमा बस्न दिई चन्द्रज्योति नगरको बाहिर पुऱ्याए। त्यहाँ खरले तुल्याएको एक घर उत्पत्ति गरी 'हे स्त्री! हाम्रो घर यही हो' भनी देखाए र गोमा ब्राह्मणीले भित्र गई हेर्दा माकुराको जालो र कसिंगर मात्र देखी आफ्ना बाबाको घर सम्झी बहुत अधैर्य भै रुन लागिन्। फेरि मेरो कर्मले यस्तै पारिल्यायो, अब रोई के गरूँ भनी धैर्य भै कुचाले माकुराको जालो मिल्काई कसिंगर लाइन्, घरमा जे भएको खाई शिवशर्माकी ब्राह्मणी शोक गरी रहिन्। तहाँ उप्रान्त एक दिन शिवशर्मा ब्राह्मणले आफ्नी स्त्री गोमाछेउ भने–हे स्त्री! तँ गर्भिणी भइस्; हाम्रो घरमा सम्पत्ति छैन, आउने पनि केही बाटो छैन, गर्भाधान कर्म केले गरिदिउँला, सुत्केरी भएमा के खर्च गरौंला? यस–अर्थले म परदेश गई कसैछेउ केही मागी तुल्याउँछु, तैंले आफ्ना जीउको, घरको बहुत सम्भार गरेस्, रोई कराई नरहेस् भने। यस्तो शिवशर्मा ब्राह्मणको वचन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सुनी गोमा ब्राह्मणीले भनिन्–"हेस्वामी ! मलाई यस्तो ठाउँमा एकलै छाडी कहाँ जान मन गर्छौं ? म स्त्री जातिले के गरुँली, के खाई रहुँली, मलाई को देला ? विशेष तिमी वृद्ध भएका, कसो गरी पठाऊँ, यहाँ जजमानछेउ गई जो दिएको मागी ल्याई सञ्चय गरौंला, जानाको मन नगर" भनिन् र फेरि शिवशर्मा ब्राह्मण भन्दछन्–'हे स्त्री ! हामी गरीब भए पनि ब्राह्मणको कर्म नगरी हुँदैन। एक महीनामा म आइपुगुँला, उहाँसम्मलाई खान नभएमा चन्द्रज्योति नगरमा जजमानहरू छन्, तिनका घर गै भिक्षा मागी खाएस्' भनी बुझाए। यति शिवशर्मा ब्राह्मणको वचन सुनी गोमा ब्राह्मणीले 'लौ' भनिन्। शिवशर्मा ब्राह्मण भिक्षा माग्न भनी परदेश गए। एक दुइ दिनको बाटो गई गंगा-तीरमा ऋषिका आश्रममा पुगे। त्यहाँ वृद्ध अवस्था भएका ब्राह्मण ब्राह्मणी दुइ स्त्री पुरुष बसेका थिए। गङ्गामा स्नान गरी ती वृद्ध ब्राह्मण-छेउ गई मलाई नित्य पूजा गर्न फल-फूल

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देऊ भनी मागे । ऋषिका आश्रममा धेरै फल-फूल

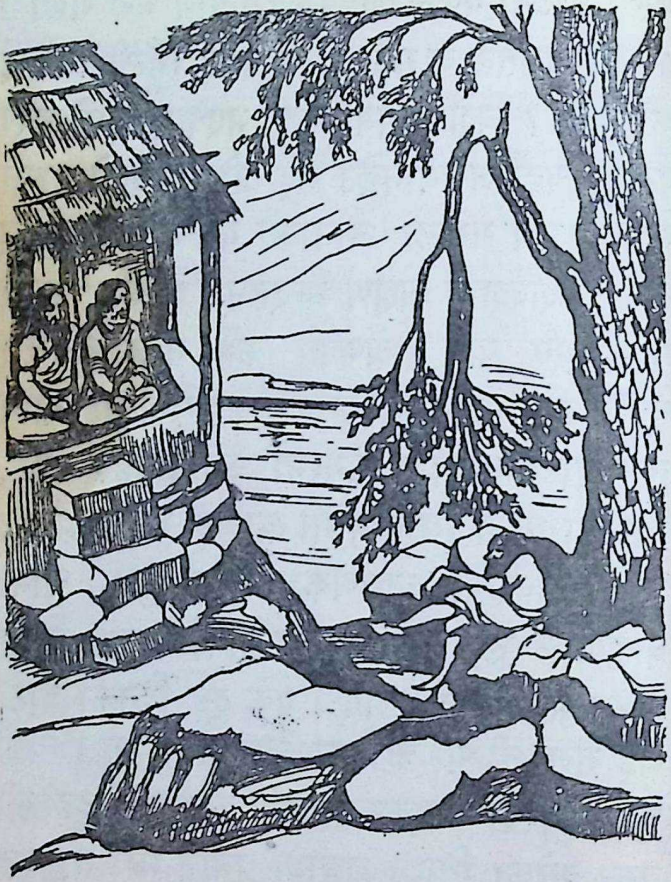

(शिवशर्मा ब्राह्मण फूल टिप्दा रूखवाट खसी मरेको)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

फलेका थिए । यति शिवशर्मा ब्राह्मणले भनेपछि वृद्ध ब्राह्मणले 'तिमी को हौ ? कहाँदेखि आयौ ?' भनी सोधे र शिवशर्माले 'चन्द्र-ज्योति नगरको शिवशर्मा नाम गरेको ब्राह्मण हुँ । घरमा ब्राह्मणी गर्भवती छ, गर्भाधान कर्म गर्नलाई भिक्षा माग्न भनी आएँ' भने । तब ती बूढा ब्राह्मण ब्राह्मणी-ले टिपी लैजाऊ भने र ती शिवशर्माले आफै रूख चढी फल-फूल टिप्न लागे । त्यसै अवसरमा दैवसंयोगले रूखको हाँगो भाँचियो र रूखदेखि खसी शिवशर्मा मर्दा भए ।

ती शिवशर्मा ब्राह्मण मरेपछि श्रीमहादेवको रूप भै कैलास पर्वतमा गए । श्रीमहादेव आएको पार्वतीले देखिन् र सुनको कमण्डलु ल्याई पाउ धोई भित्र डाकी भनिन्—हे ईश्वर ! लोग्नेमान्छेहरू पापी हुँदा रहेछन्, राम्री स्वास्नी देखेपछि सबै कुरा बिर्सदा रहेछन् । तपाईंले पनि मलाई बिर्सनु-भएको थियो । अब सम्झनु भएछ र आउनु भयो । हरे ! सुखमा रहेकी त्यो गोमा ब्राह्मणीलाई कल

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

छल-बलले ल्याई गर्भिणी तुल्याई दुःख दिई त्यस्ता ठाउँमा एकलै मिल्काई आउनुभो; अब त्यो गोमा के गरी खाली ! यति पार्वतीले भनेको सुनी श्री महादेव हाँसीकन आज्ञा गर्दछन्—हे पार्वती ! सेवक भन्दामा पाप पनि गर्नुपर्छ । गोमा पनि अब सुखी हुन्छे । सन्देह नगर, भनी आज्ञा गरे ।

तहाँउप्रान्त ती भिक्षा माग्न भनी गएका शिवशर्मा धेरै दिन भयो र पनि फिरेनन् र गोमा-ले नाना दुःख गरी चन्द्रज्योति नगरमा गई भिक्षा मागी ल्याई गर्भाधान कर्म गरिन् । मास पूर्ण भयो र सब राजलक्षणले युक्त भएको पुत्र जन्मियो । गोमा ब्राह्मणीले चन्द्रज्योति नगरदेखि ब्राह्मणहरू डाकी ल्याई ब्राह्मणका मर्यादाले न्वारान गराइन् । ब्राह्मणहरूले ज्योतिषशास्त्रमा विचार गरी नवराज भनी नाम राखे । हे गोमा ब्राह्मणी ! यो बालक सम्पूर्ण राजलक्षणले युक्त भएको छ, राजा पनि होइजाला, तिमीलाई सुख सन्तोष देला, निश्चय मान । यति ब्राह्मणहरूले

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भनेको वचन सुनी गोमा ब्राह्मणीले मनमा आनन्द गरी श्रद्धापूर्वक दक्षिणा दिई भोजन गराइन्। ब्राह्मणहरू आफ्ना-आफ्ना घर गए।

तहाँउप्रान्त त्यो बालखलाई गोमाले अर्काको धागो काती, ढिकी जाँतो गरी पालिन्। त्यो नवराज बालक पनि शुक्ल पक्षका चन्द्रमा झैं दिन-दिन बढी ठूलो भएर खेल्न जाँदा सँगीहरूले जेसुकै भने पनि सुनिरहन्थे, कसैसँग झगड़ा गर्दैनथे, सँगीहरूसँग खेली घर आउँथे। आमाले जो दिएको खाई चुप लागिरहन्थे। आफ्नू पुत्रको स्वभाव यस्तो बसेको देखी गोमा ब्राह्मणी बहुत खुशी भै जजमानहरूछेउ गई भनिन्—हे जजमान हो! मेरो पुत्र नवराज सँगीहरूसित खेली घर आउँछ, खान देउ पनि भन्दैन, किन दिइनौ पनि भन्दैन, रिस पनि गर्दैन, यो नमीठो पनि भन्दैन। दिए खान्छ, नदिए चूप लागिरहन्छ। उहाँपछि मेरा पुरुष पनि छैनन्, घरमा सम्पत्ति पनि छैन, तिमी जजमानहरूको कृपाले जिउँतिउँ एक छाक खाई जिइरहेकी छु, अब त्यसको चूडाकर्म व्रत-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बन्धादि केले गरिदिउँ भनिन्। यति गोमाले भने-को सुनी यजमानहरूले आफ्ना-आफ्ना श्रद्धाले सकेको दिए र गोमाले संपूर्ण सामग्री तैयार गरी नवराजको चूडाकर्म व्रतबन्धादि गरिदिइन् र वेद पुराणादि सम्पूर्ण शास्त्र विद्या सिकाई राखिन्। एक दिन त्यो नवराजदेखि यजमानहरू खुशी भएर गोमाछेउ गई भने–हे गोमा ! नवराजको विवाह गर्ने भए वरुणपुरका अग्निस्वामी ब्राह्मण की पुत्री चन्द्रावती नाम गरेकी छन्। विवाह गरिदिऊँ सामग्री तैयार गर। यति यजमान-हरूको वचन सुनी गोमा भन्छिन्—हे यजमान-हो ! मेरो पुत्रको आर्जन छैन, घरमा सम्पत्ति छैन, त्यसलाई कन्या को देला ? कसो गरी विवाह गरिदिऊँ ? भनिन् र यजमानहरू भन्छन्–हे गोमा ! जे चाहिएको हामी दिन्छौं, के के चाहिन्छ ? यति यजमानहरूले भनेपछि गोमाले मनमा आनन्द गरी भनिन्–ह यजमानहो ! हामीलाई गरीब देखी तिमीहरूको त्यस्तो दया,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धन्य रहेछौ भनी विवाहलाई चाहिएको सामग्री मागिन् । यजमानहरूले सम्पूर्ण सामग्री तयार गरी सुदिनमा ब्राह्मणको मर्यादाले नवराजलाई वरुणपुरका अग्निस्वामीकी पुत्री चन्द्रावतीसित विवाह गरिदिए । गोमा, नवराज, चन्द्रावती तीन जनाले जे भएको खाई मिलीजुली रहे ।

तहाँउप्रान्त एक दिन ती नवराज ब्राह्मण बाहिर खेल्न जाँदा त्यसका सँगीहरूले–हे ब्राह्मण ! आजसम्म हामी नवराज भन्थ्यौं अब त्यसो होइन,तँ विनाबाबुको छोरो होस् भनी नाम राख्यौं, तेरो बाबु भए नाम क्या हो ? कसको पुत्र होस् ? हामीलाई बता ! भनी आफ्ना सँगीहरूले भने । नवराजले उत्तर दिन नसकी गोमाछेउ गई–हे माता ! भनी आफ्ना सँगीहरूले भनेको कुराको वृत्तान्त कहे । म कसको पुत्र हुँ, मेरा पिता को हुन् ? कहाँ छन् ? भने । यति नवराजले भनेको वचन सुनी गोमाले वर्षाकालमा बादल बर्से जस्ता आँसु का धारा आँखा-बाट खसाली भनिन्–हे पुत्र ! शिवशर्मा तेरा बाबुको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नाम हो, तँ गर्भमा छँदा भिक्षा माग्न परदेश गएका आजसम्म आइपुगेनन् वा केही कामले बसेका छन् वा छँदै छैनन् ! यति गोमाले कहिन्। तब नवराज भन्दछन्–हे माता ! उसो भए आज्ञा देऊ, जहाँ बसेका छन्, म गई विचार गरी आउँछु भने र गोमा भन्छिन्–हे पुत्र ! तेरो मुख हेरी तेरा बाबालाई बिर्सिरहेथें अब तैंले पनि छाडी गए म कसको आधारले रहुँली। फेरि तँ गएपछि तेरी स्त्री चन्द्रावती पनि बस्नेछैन, माइत जानेछ, यसअर्थले जान्छु भनी नभन्। यति गोमाले भनेको वचन सुनी नवराज ब्राह्मण फेरि भन्छन्–हे माता ! म केही भन्छु सुन्नुहओस्—

पुत्रस्य परमो धर्मः पित्र्युद्धारसमो नहि।
पित्र्युद्धारं न कुरुते श्रद्धेयः सुखमिच्छति॥
स याति नरकं घोरं यावच्चन्द्रार्कमेदिनी।

छोराको ठूलो धर्म क्या हो भने पितृको उद्धार गर्नु। जुन छोराले पितृको उद्धर नगरी आफ्नू सुख-भोगपछि मात्र लाग्छ भने त्यो जहाँसम्म

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चन्द्र सूर्य रहन्छन्, जहाँसम्म पृथ्वी रहलिन् तहाँसम्म अघोर नरकमा पर्ला। म गर्भमा छँदै गएका मेरा पिता मेरो यो उमेर भएर पनि किन आएनन्? मरे कि बाँचे कै छन्। विचार गर्नुपर्दैन? मरेका भए निश्चय गरी ठहराई क्रिया गरी आउँला, बाँचेका भए सँग डाकी ल्याउँला, त्यति पनि गरिनँ भने मैले जन्मीकन के गर्नु छ, हे माता! तिम्रो सेवा गर्न तिम्री बुहारी छँदै छ, मलाई कस्तै दुःख भए पनि म जान्छु, बिदा दिनुहओस्। यति नवराजका वचन सुनी गोमा ब्राह्मणी संतोष भै भन्छिन्—हे पुत्र! तँ धन्य, तेरा वचनदेखि म अति संतोष भएँ, तेरो कल्याण हओस्, तेरा बाबु बाँचेका भए पनि मरेका भए पनि खबर पाएस् भनी कपालमा हात राखी आशिष दिइन्। नवराज ब्राह्मणले पनि आफ्नी महतारीको आशिष थापी, साष्टाङ्ग प्रणाम गरी, आफ्नी स्त्री चन्द्रावती-लाई अह्राउने कुरा अह्राई बाबुको खबर गर्न भनी परदेश गए र ठाउँ-ठाउँमा 'शिवशर्मा नाम गरेका वृद्ध ब्राह्मणलाई देखेथ्यौ कि?' भनी सबछेउ सोधी,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सर्वत्र खोजी हिंडे। यस्ता तरहले जाँदा जाँदा गङ्गा-का तीरमा ऋषिका आश्रममा पुगे। तहाँ बहुत वृद्ध अवस्था भएका ब्राह्मण ब्राह्मणी स्त्री पुरुषलाई देखे र 'तिमीहरू को हौ! यहाँ किन बसिरहेछौ?' भनी नव-राजले सोधे र वृद्ध ब्राह्मणले हे बालक! हामी ब्राह्मण हौं, वृद्ध अवस्था भयो र गंगामा प्राण त्याग गरौंला भनी आफ्नू घर छोडी यहाँ घर तुल्याई बसेका छौं" भनी तिमी को हौ, किन यहाँ आयौ? भन्दा नवराज भन्छन्—म पनि नवराज नाम गरेको ब्राह्मण हुँ, म गर्भ-मा छँदै गर्भाधान कर्म गर्नलाई भिक्षा माग्न भनी परदेश गएका मेरा पिता शिवशर्मा नाम गरेका ब्राह्मण अझ फिरेनन् र खबर गर्न आएँ, तिमीले देखेथ्यौ कि भनी सोधे। यति नवराजका वचन सुनी वृद्ध ब्राह्मण भन्छन्—हे नवराज ब्राह्मण! गर्भा-धान कर्म गर्नलाई भिक्षा माग्न आएका चन्द्रज्योति नगरका शिवशर्मा नाम गरेका वृद्ध ब्राह्मणलाई हामीले देखेथ्यौं, यहाँ आई आफ्नू नित्य पूजा गर्नलाई फूल टिप्न त्यस रूखमा चढेका त हाँगो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भाँचियो र रूखदेखि खसी मरे। हाडखोड ता आजसम्म पनि रहेक होला, त्यह गई हेर! भने। यति वृद्ध ब्राह्मणले भनेको सुनी नवराज रूखमनि हेर्न गए। त्यहाँ आफ्ना बाबाका हाडखोड देखेर 'हे पिता! मेरी निमित्त भिक्षा माग्न आएका तिमीले मेरो मुख नदेखी यस्ता वनमा आई रूखदेखि खसी मऱ्यौ, यस्ता कुरा महतारीछेउ गई म कसो गरी कहुँला, मेरी महतारीले शोक गर्दा कसो गरी बुझाउँला भनी नाना तरहले शोक गरी भूमिमा परी रुन कराउन लागे। फेरि धैर्य गरी हाडखोड सबै बटुली गङ्गामा लगी संस्कार गरेर ब्राह्मणका मर्यादाले दशक्रिया गरी अब कता जाऊँ, घर जाउँ भने सम्पत्ति छैन, विशेष यो खबर कही महतारीले शोक गरेको देख्नु छ। यस-अर्थले हुने भए कोही राजाको सेवा गरी केही द्रव्य लिई जाऊँ भनी शहरमा पसी राजाको सेवा गर्न लागे।

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्यसम्वादे श्रीस्वस्थानीपरमेश्वर्या व्रतकथायां शिवशर्मा परलोकगमनं नाम द्वाबिंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रयोविंश अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छः—हे अगस्त्यमुनि ! तहाँ उप्रान्त नवराज ब्राह्मण आफ्ना बाबाको खबर गर्न गएपछि नवराजकी स्त्री चन्द्रावती ब्राह्मणी ले आफ्नी सासू गोमा ब्राह्मणीछेउ भनिन्—हे माता ! म मेरो माइत नगएको धेरै दिन भयो, यहाँ खानलाई अन्न छैन, लाउनलाई वस्त्र छैन, अरूसँग मात्र मागी कति दिन निर्वाह गरुँली, यसअर्थले अलिक दिन म माइत बसी आउँछु, तपाईंले आफ्ना जियको घरको संभार गर्नू । तपाईंका छोरा आएपछि मलाई डाक्न पठाउनुहोला, म गएपछि एक पेट पाल्न तपाईंलाई पनि सजिलै होला, म जान्छु भनी गोमा ब्राह्मणी-लाई प्रणाम गरी माइत गइन् । चन्द्रावती गएपछि गोमा ब्राह्मणीले आफूलाई दुःख भएको देखी भिक्षुकरूप श्रीमहादेवले श्राप गरेको सम्झी भन्न

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लागिन्–सात वर्षकी हुँदा सत्तरी वर्षका बूढासित विवाह भयो, उ पनि भिक्षा माग्न भनी गएका फिरेनन्, छोराले पनि बुहारीले पनि छाडी गए, यस्ता अवस्थामा परें, म धिक्कार रहिछु, उस दिन मलाई सराप दिने भिक्षुक श्रीमहादेव रहेछन्। हे जगदीश्वर! मैले जानिनँ, त्यो अपराध क्षमा गर। हे शशिशेखर! तपाईंलाई कोटि-कोटि नमस्कार छ। मलाई रक्षा गर कि यो प्राण हर' भनी यस्ता तरहले गोमा ब्राह्मणीले आँखादेखि आँसु खसाली सधैं रोई कराई बोलाही जस्ती भै हिंड्न लागिन्। यो कुरा कैलास पर्वतमा पार्वतीले चाल पाइन् र श्रीमहादेव-को आनन्द समयमा बिन्ती गर्न लागिन्–'हे स्वामी हेर्नुहोस्–गोमा ब्राह्मणीको दुःख! त्यो पनि तपाईंकी स्त्री हो, त्यसो गर्न योग्य छैन, मलाई अति करुणा भयो। हे दयासागर! त्यसको म केही उपाय गरूँ कि? आज्ञा दिए श्री स्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गराऊँ र दुःखका समुद्रदेखि पार होली।' यति पार्वती-का वचन सुनी श्रीमहादेवले 'त्यसै गर' भनी आज्ञा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दिए र पार्वतीले सप्त-ऋषिलाई डाकी तिमीहरू मर्त्यमण्डलमा जाओ र चन्द्रज्योति नगरमा गोमा नाम गरेकी ब्राह्मणी अति दुःखी छ, त्यसलाई श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गराई आओ । श्री स्वस्थानी परमेश्वरीका व्रतका प्रभावले गोमा ब्राह्मणी दुःखदेखि पार होली भनी संपूर्ण व्रतविधि बताइन् ।

यति पार्वतीको आज्ञा सुनी सप्त-ऋषिले 'हओस्' भनी मर्त्यमण्डलमा गई चन्द्रज्योति नगरमा पुगी शहरबाहिर गोठाला केटाकेटीसित 'यहाँ दुःखी को छ ? भनी सोधे । 'यो चन्द्रज्योति नगरमा उस्ता दुःखी कोही छैनन्, सबै सुखमा छन् । शहर-बाहिर गोमा नाम गरेकी ब्राह्मणी अति दुःखी छन्, उहाँ गई सुध्याइहेर' भनी घर देखाइदिए र ऋषिहरू तिनका घर गए । गोमाले पनि सप्त ऋषिहरूलाई देखी प्रणाम गरी आदर गरी भित्र डाकी लगी पिरामा बसाली—'हे ऋषीश्वरहो ! मेरा घरमा आई म यस्ती पापिनीलाई दर्शन दिनुभयो, के कामले आउनुभो, आज्ञा गर्नुहओस् भनिन्—सप्त-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ऋषिहरू भन्छन्—हे गोम्रा ! तिमी अति दुःखिनी हुनाले श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत कथा गराउन आयौं, एकचित्त भै सुन। सत्य युगमा हिमालय पर्वतकी पुत्री पार्वतीले श्रीमहादेव स्वामी पाउनानिमित्त गरेको यो व्रत पूषशुक्ल पूर्णिमाका दिनदखि आरम्भ गर्नू, गोडाका नङ काटी, स्नान गरी, शुचि भै एकभक्त रही एकचित्त गरी महीना दिनसम्म नित्य मध्याह्न कालमा श्रीमहादेवको पूजा गर्नू। माघशुक्ल पूर्णिमाका दिन अष्टोत्तर रोटी, अष्टोत्तर सय अक्षता, अष्टोत्तर सय जात-जातका फूल, नाना उपचार तयार गरी आसीमा ॐकार लेखी गङ्गाजलले स्नान गराउनू। सिन्दूर, रक्त चन्दन, फूल पहिराउनू, धूप दीप नैवेद्यादि मेवा मिष्टान्न कस्तूरी वस्त्र भेटी चढ़ाई श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको पूजा गर्नू र कथा सुन्नू। अर्कालाई सुनाउनू, सुन्ने कोही नभए आफैले भन्नू, आफैले सुन्नू, आफ्ना ओछ्यान, खाट, उइँटा, धनुलाई सुनाउनू। उहाँ-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पछि जुन कामना गरी आफूले व्रत गरेको छ मेरो फलानू काम सिद्ध हओस् भनी श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीलाई आर्घ्य दिनू, जप ध्यान पूजा गर्नू, श्रीस्वस्थानी परमेश्वरी भनेकी कस्ती हुन् भने हे गोमा ब्राह्मणी ! सुन—

सुवर्णवर्णदीप्ताभां त्रिनेत्रां कमलासनाम् ।
सिंहासनसमासीनां सर्वालंकारभूषिताम् ॥
नीलोत्पलधरां वामे दक्षिणे वरदां शुभाम् ।
खड्गचर्मधरां चोर्ध्वं वामदक्षिणयोः क्रमात् ॥
चतुर्भुजां च मां तत्र पूजयेद् वृषकेतनम् ।
एवं ध्यात्वा महादेवीं स्वस्थानीं जगदीश्वरीम् ॥

पीत वर्ण सुवर्णभन्दा पनि दिव्य वर्ण भएकी, तीन आँखा भएकी, कमलको फूल झैं उज्यालो मुख भएकी, सिंहासनमा बसेकी, नाना अलंकार लाएकी, खड्ग, चर्म, नीलोत्पल लिएकी, चार हात भएकी यस्ती श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीलाई सम्झी त्यहाँ मेरो पूजा पनि गर्नू भनी श्रीमहादेवले आज्ञा गरेको छ । यस्ती जगदीश्वरी श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीलाई मनले ध्यान गरी यो स्तोत्र पाठ गर्नू ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नमस्तेऽस्तु जगन्मातः स्वस्थानि सर्वमङ्गले !
तव प्रसादाद् देवेशि व्रतपूर्ण तवाज्ञया ॥

हे जगन्माता ! हे स्वस्थानी परमेश्वरी !! हामी

(गोमा ब्राह्मणीलाई सप्त ऋषिले स्वस्थानीको व्रत गर्ने विधि बताएको)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संपूर्ण लोकलाई मङ्गल गर्नें !!! तपाईंको प्रसादले मेरो व्रत पूर्ण भयो भनी प्रसाद झिक्नू । अष्टोत्तर सयमा आठ अक्षता, आठ बेलीपुष्प, आठ यज्ञसूत्र, आठ पान, आठ कुड्का सुपारी, सगुनसमेत आफ्ना पुरुषलाई दिनू, पुरुष नभए छोरालाई दिनू । छोरा नभए मीतछोरालाई दिनू, मीत छोरा नभए मेरो फलानू कामना सिद्ध हओस् भनी गङ्गामा लगी बहाइदिनू, सय रोटी आफूले फलाहार गर्नू र रात्रिमा जागा भै रहनू । त्यति गरेपछि हे गोमा ब्राह्मणी ! श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रतका प्रभावले तिम्रो सम्पूर्ण दुःख नाश होला, अन्यथा नमान । यसै व्रतका प्रभावले पार्वतीले पनि श्रीमहादेव स्वामी पाइथिन् । अब हामी जान्छौं भनी यति सप्त ऋषिहरूले व्रतविधि बताएपछि गोमा ब्राह्मणीले मनमा आनन्द गरी भनिन्—हे सप्त-ऋषीश्वर हो ! तपाईंहरूको कृपाले श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रतविधि सुनिसकें, म यस्ती पापिनीको घरमा केही वस्तु छैन, केले तपाईं-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हरूको आतिथ्य गरूँ? पसलदेखि पान किनी ल्याउँछु, तब जानुहोला भनी चर्खामा रहेका धागाको लरिया लिई घरदेखि निस्किन्। सप्तऋषिहरूले गोमा ब्राह्मणीको दुःख देखी बडो दया भयो र सातओटा सुनका कौड़ी आफूहरू बसेका पिरुकामनि छोडी स्वर्ग गए।

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमाराऽगस्त्यसम्वादे श्रीस्वस्थानीपरमेश्वर्या व्रतकथायां सप्तर्षिकृत स्वस्थानी-व्रतोपदेशो नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चतुर्विंश अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे अगस्त्य मुनि ! तहाँ उप्रान्त गोमा ब्राह्मणीले धागाको लरिया लिई चन्द्रज्योति नगरका बरहीको घरमा गई 'मेरो घरमा सप्त-ऋषि आएका छन्, तिनलाई खान दिन्छु, यो धागाको पान देऊ' भनिन्। यति गोमा ब्राह्मणीले भनेको सुनी बरहीले 'हे गोमा ब्राह्मणी! आज पान कत्ति छैन, जति भएको हिजै बेचि-सकेँ, नपत्याए हेर्नुहओस्' भनी छोपिराखेको पानको भाँडो उघारी देखायो, तब भाँडाभरि पान भैरहेको देखी, यो के आश्चर्य भो भनी चिन्ता गरी भन्छ—'हे गोमा ब्राह्मणी ! यस भाँडाको पान हिजै बेचिसकेथें, आज कताबाट आयो। तिमीले मेरा घरमा सप्तऋषि आएका छन्, तिनलाई खान दिन भन्दामा यस्तो भयो कि' भनी बहुतै शर्म मानी 'तिमी धन्य, त्यो धागो पनि म लिन्नँ। पान

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लगी ऋषिहरूलाई खान देऊ' भनी आधा पान ल्वाङ सुपारी-समेत दियो र गोमा ब्राह्मणीले मनमा आनन्द गरी ल्वाङ सुपारी लिई आउँदा सप्त-ऋषिहरूलाई देखिनन्, अरू थोक नभए पनि ऋषिहरूलाई पानले पाहुना मानी सम्मान गरूँली भनेको, म पापिनीका हातको पान खानुपर्ला भनी गैगएछन् । म धिक्कार रहिछु भनी विस्मात गर्न लागिन् । धेरै बेरपछि हातमा कुचो लिई पिरुका उठाई बढारूँ भन्दा ऋषिहरूले छाडी गए-का सातोटा सुनका डल्ला देखिन् । त्यो द्रव्य पाएपछि ऋषिहरूले बताएझैं पौषशुक्ल पूर्णिमा-का दिनदेखिन् गोडाको नङ काटी, स्नान गरी, शुचि भै एकभक्त रही, एकचित्त गरी नित्य मध्याह्नकालमा श्रीमहादेवको पूजा गरी रात पर्ने-बित्तिकै कोही नहुनाले आफ्ना ओछ्यान, चर्खा उइँटो धनु मुख्याङ्गी राखी श्रीस्वस्थानी पर-मेश्वरीको कथा भन्थिन् । यसो गर्दा चन्द्रज्योति नगरका गोठाला केटाकेटीले सुनेर खरको भित्तो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

च्याती च्याउन लाग्दा ओछ्यान चर्खा उइँटा धनु मुख्याञ्जी राखी एकलै कराउन लागेकी गोमा ब्राह्मणीलाई देखेर—हे गोमा ब्राह्मणी ! तिमीलाई के भयो ? किन एकलै त्यसरी कराउँछ्यौ ? भनी सोधे, तब गोमा भन्दछिन्—हे बालकहो ! सुन, सप्त-ऋषिहरू आई 'श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर' भनी उपदेश गरी गए र त्यही व्रत गरी श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको कथा भनेको हो, कराएको होइन, मलाई रोग भएको पनि छैन, बौल्याएकी पनि छैन, सुन्ने कोही नहुँदा ओछ्यान, चरखा, उइँटा, धनुलाई सुनाउँछु । यति गोमा ब्राह्मणीको वचन सुनी गोठाला केटाकेटीहरूले आफूहरूले दिउँसो खान भनी लगेको अन्न छाडी गए । सध गोमा ब्राह्मणीले कहेको कथा सुन्दथे, जे भएको पनि लगिदिन्थे । त्यसो गर्दा श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रतका प्रभावले गोठाला केटाकेटीका गाईलाई घाँस टाढा खोज्न जानुपरेन, नजीकै पाउन लागे । गोमालाई पनि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अन्न वस्त्र द्रव्य हुँदै गयो। तहाँउप्रान्त महीना दिनमा संपूर्ण सामग्री तैयारी गरी एकचित्त भै श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको पूजा ध्यान गरी हातमा अर्घ्यपात्र लिई—हे श्रीस्वस्थानी परमेश्वरी! मेरो पूजा देखि सन्तोष भै मलाई दुःखका समुद्रदेखि पार गर, फेरि मेरो पुत्र नवराज आफ्ना बाबुको खबर गन गएको चाँडो आइपुगोस्, हे निरञ्जना! हे जगदीश्वरी! फेरि मलाई श्रीमहादेवले भिक्षुक-रूप भै डमरुको शब्दले श्राप दिएको नाश गर, हे निराकारा! फेरि मलाई र मेरा पुत्र नवराजलाई पनि हितभावले यस लोकमा सुख सम्पत्ति दिई रक्षा गर। हे करुणामयी! तपाईंको ध्यान सधैं मेरो हृदयमा रहोस्, हे जगदीश्वरी! यो ब्रह्माण्ड संसारमा सृष्टि स्थिति संहारका कर्त्ता ब्रह्मा विष्णु महेश्वर भएको आदि अन्त नभएकी यस्ती श्रीस्वस्थानी परमेश्वरी तिमीलाई कोटि-कोटि नमस्कार छ। हे पिनाकधारी! तिम्रो महिमा वर्णन गर्न अनन्त मूर्ति शेषनाग भए, सरस्वती

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भइन्, यिनले पनि नसकेको म जस्तीले के सकुँली भनी स्तुति गरी अर्घ्य दिइन्। अर्घ्य दिइसकी कोटि-कोटि प्रणाम गरी प्रसाद झिकी भित्र गै अष्टोत्तर सयमा आठ रोटी; आठ अक्षता, आठ बेली-पुष्प, आठ जनै, आठ कुड्का सुपारी सगुन-समेत यो मेरो पुत्र नवराजलाई भनी पर सारी, सय रोटी आफूले फलाहार गरिन्। रात्रिमा जागृत भइरहिन्। त्यसै दिन धेरै रात गएपछि श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रतका प्रभावले नवराज आइपुगे र बाहिर बसी हे माता! भनी बोलाए। गोमाले आफ्ना पुत्र नवराजको बोली सुनी चिनिन् र चाँडै उठी बाहिर आई भित्र डाकी लगिन्। बडा प्रीतिले काखमा लिई—पुत्र! कुशल छस् कि? तेरा बाबुको खबर के छ? भनी सोधिन्।

नवराज कहन्छन्—हे माता! भिक्षा माग्न गएका मेरा पिता गङ्गातीरमा ऋषिको आश्रममा पुगी गंगामा स्नान गरी नित्य पूजा गर्न रूख चढी फूल टिप्न लाग्दा रूखको हाँगो भाँचिई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

खसेर मरेछन् । मलाई वृद्ध ब्राह्मणले कहे र रूख-
मनि हेर्न गएँ, हाडखोड रहेका रहेछन् । गंगाको

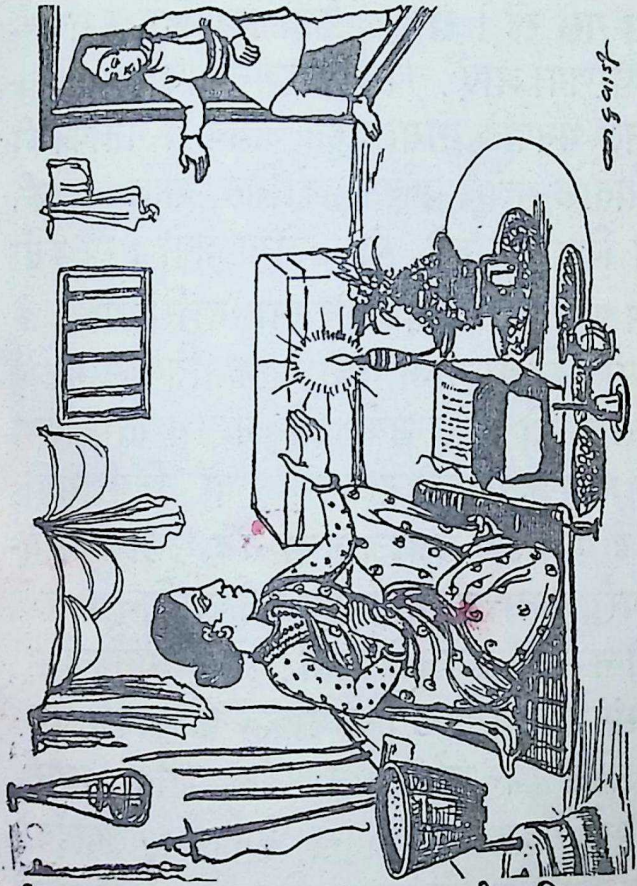

(गोमा ब्राह्मणीले स्वस्थानीको पूजा गरेपछि छोरा नवराज दुरुक्क आइपुगेको)

तीरमा लगी संस्कार गरी श्रद्धापूर्वक क्रिया गरि-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दिएँ । घर आऊँ भनी आउँदा घरको दुःख सम्झी उसै कसो गरी जाऊँ भनी शहरमा पसी राजाको सेवा गरी रहें । राजाल केही द्रव्य दिए र तपाईंका चरणमा आएँ, तपाईंको दर्शन पाएँ । यति नवराजले भनेपछि गोमा बहुतै अधैर्य भै निर्विवेकी विधाताले सत्तारी वर्षको बूढोसित सात वर्षकी मेरो विवाह गरायो, यो अयोग्य भयो । त्यै बूढो पुरुष पनि मेरो यस्तो यौवनमा मारिदियो । हे स्वामी ! भिक्षा माग्न भनी गएका तिमीले मलाई एकलै छाडी कता गयौ ? हे नाथ ! तिमीविना मेरो प्राण कसो गरी रहला ! जहाँ तिमी गयौ, मलाई पनि उहीं लैजाऊ भनी रुँदै मूर्छा भै भूमिमा परी नाना-तरहको शोक गर्न लागिन् । त्यो देखी नवराज भन्छन् हे माता ! शोक नगर्नुहओस्, यो संसारमा यस्तै छ । जन्मीकन को मर्दैन एकफेर सबैले मर्नुपर्छ । यस-अर्थले शोक नगर्नुहओस् । अब मेरो मुख हेर्नुपर्छ । तपाईंकी बुहारी कहाँ छ ? यतिका दिनसम्म तिमीहरूले

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

के खई रह्यौ, तपाईं पनि यस वेलासम्म नसुती के गर्नुपर्छ, अनेक फल-फूल चन्दन धूप नाना सुगन्धको बास्ना आउँछ, हे माता ! के काम गर्नुभो ? आज्ञा हओस् ।

यति आफ्ना पुत्र नवराजले भनेको सुनी गोमा ब्राह्मणीले धैर्यगरी नवराजलाई भनिन्-हे पुत्र ! थाकी-कन आइस्, भोक पनि लाग्यो हो भनी खान दिइन् । खाइसकेपछि हे पुत्र नवराज ! तेरी स्त्री चन्द्रावती माइत गएकी छ, मलाई तिम्रा छोरा आएपछि डाक्न पठाउनू भनेकी थिई; मैले तँलाई सम्झी दुःख काटी रहेकी थिएँ, तब एक दिन सप्त ऋषिहरू आए । मेरो दुःख देखी बडो दया गरी श्रीस्वस्थानी पर-मेश्वरीको व्रत गर, तिम्रो दुःख नाश होला, इच्छा सिद्धि होला भनी उपदेश गरे र उनका उपदेशले मेरो पुत्र चाँडो आइपुगोस्, दुःख नाश हओस् भनी श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत पूजा गर्दै जागरण गरेथें, मनोरथ पूर्ण भयो । अब तँलाई पनि उनको महिमा सुनाउँछु, एकचित्त भै सुन् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यस लोकमा सुख सम्पत्ति पाएर परलोकमा मोक्ष होलास् भनी सम्पूर्ण कथा सुनाइन् । तहाँ उप्रान्त उज्यालो भयो र नवराज ब्राह्मणले भने–हे माता ! तपाईं धन्य हुनुहुन्छ । यस्ती श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर्नुभयो, म सन्तोष भएँ, अब गङ्गामा स्नान गरी आउँछु भनी बिदा भै स्नान गर्न भनी गङ्गामा गई स्नान गरिसकी हरिहरको पूजा गर्दा गोमा ब्राह्मणीले गरेका श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रतका प्रभावले गङ्गादेखि हरिहर प्रत्यक्ष भै–"हे नवराज ! तेरी माता गोमा ब्राह्मणीले गरेको श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रतको प्रभावले हामी सन्तोष भयौं, वरदान ले ।—यस गङ्गादेखि दक्षिण दिशामा लावण्य देश छ, त्यहाँ राजा छैनन्, हात्तीलाई सुवर्ण-कलश, फूलको माला दिई राजा खोज्न लागेका छन्, तँ त्यहाँ जा, हामी त्यस हात्तीमा प्रवेश भै राज्याभिषेक तँलाई दिलाऔंला । राजा होलास्" भनी वरदान दिए । यति हरिहरले वरदान दिएको सुनी नवराज स्तुति गर्न लागे–

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यौ तौ शंखकपालभूषितकरौ मालास्थिमालाधरौ ।
देवौ द्वारवतीश्मशाननिलयौ नागारिगोवाहनौ ॥

(नवराजलाई गंगास्नान गरेको बेलामा हरिहरले दर्शन दिई वरदान दिएको ।)

द्वित्र्यक्षौ बलिदक्षयज्ञमथनौ मेघाद्रिराजप्रभौ ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पापं मे हरतां सदा हरिहरौ श्रीशैलजावल्लभौ ॥

हे हरि-हर, हातमा शंख कपाल लिएका, वनमाला, अस्थिमाला लाएका, दिव्य रूप भएका, द्वारिका र श्मशानमा बसेका, गरुड वृषभ वाहन भएका, दुइ तीन आँखा भएका, बलिराजा, दक्ष-प्रजापतिको यज्ञ मथन गर्ने भएका, मेघ हिमालय पर्वतको जस्तो वर्ण भएका, लक्ष्मी पार्वतीका स्वामी भएका यस्ता तपाईंहरूले मेरो पाप सदा हरण गरिदिनुहओस्, ममाथि दया गरी अनाथ मै रहेको मलाई दर्शन दिनुभयो, धन्य रहेछु, मेरी महतारीको गर्भमा वास लिएको जन्म सफल भयो । हे भक्तवत्सल ! तपाईं कस्ता भने दुष्टजनको नाश गरी साधुजनको रक्षा गर्ने, ब्रह्माण्ड संसारको सृष्टि गरी पाप पुण्यको साक्षी भएका यस्ता तपाईंलाई कोटि-कोटि नमस्कार छ । तपाईंको महिमा वर्णन गर्न हज्जार जिह्वा भएका शेषनागको पनि शक्ति छैन, अरूको के होला ? सधैं तपाईंका भक्तिमा मेरो चित्त लागोस् भनी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नाना स्तुति गरे । तब हरिहर अन्तर्धान भए ।

ती नवराज ब्राह्मणले हरिहरको दर्शन पाएपछि सूर्यको जस्तो तेज भ घर आए । त्यस्तो तेज भएका नवराजलाई गोमा ब्राह्मणीले देखी आश्चर्य मानी भन्छिन्—हे पुत्र ! तँ आज अति तेजवन्त छस्, त्यसै हो कि मेरो चित्त भ्रान्तिले हो, देवराज इन्द्रभन्दा पनि सुन्दर देख्छु । त्यति आफ्नी महतारीले भनेपछि नवराज ब्राह्मणले स्नान गर्न जाँदा गङ्गादेखि हरिहर प्रत्यक्ष भएको कुरा र लावण्य देशमा राजा होलास् भनी वरदान दिएको वृत्तान्त कही हे माता ! तपाईंका तपस्याका प्रभावले म यस्तो भएँ भने । यति नवराजले कहेको सुनी गोमा ब्राह्मणीले खुशी भै भनिन्—हे पुत्र ! मेरो पुत्र चाँडो आइपुगोस् भनी श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गरेथें, राति तँ आइपुगिस्, तँलाई प्रसाद राखिदिएको छ, ला ! यस्ती श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीले तेरो सदा कल्याण गरून्, तँ पनि सधैं उनको भक्तिमा चित्त लगाएस् ! भनी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको प्रसाद आठ रोटी, आठ अक्षता, आठ बेलीपुष्प, आठ यज्ञसूत्र, आठ पान, आठ कुड्का सुपारी, सगुनसमेत दिइन् र हे पुत्र ! तँ हरिहरको आज्ञाले लावण्य देशको राजा भएस् ! भनी कपालमा हात राखी आशिष दिइन् । नवराज ब्राह्मणले पनि श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको प्रसाद खाई 'हओस्' भनी महतारीको चरणमा प्रणाम गरी लावण्य देशमा राजाको खोज हुने प्रबन्ध भएका ठाउँमा गएर बसे ।

इति श्रीस्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्य-सम्वादे श्रीस्वस्थानी परमेश्वर्या व्रतकथायां गोमा श्रीस्वस्थानी व्रत कृतो नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पञ्चविंश अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ :—हे अगस्त्य मुनि ! तहाँ उप्रान्त लावण्य देशमा त्यहाँका मन्त्रीहरूले हात्तीलाई सुवर्णको कलश, फूलको माला दिई राजा खोज्न लगाइराखेका थिए। लोकहरूले नाना वस्त्र, अलंकार पहिरी राजा होइजाउँला कि भनी हात्तीका नजीक गै अगि पछि हिंड्न लागे। नवराज ब्राह्मण पनि पाटीमा बसी हेरिरहेका थिए। हरिहर हात्तीमा प्रवेश गरी नवराज ब्राह्मणका नजीकमा गई फूलको माला गलामा लाइदिई सुवर्णको कलशले अभिषेक गरे। त्यो देखी लोकहरू भन्छन्—"हे लोकहो ; यो हात्ती बौद्धायो, यस देशमा क्षत्रिय कोही छैनन् र ? यस्ता ब्राह्मणलाई अभिषेक गऱ्यो" भन्न लागे। कसैले हात्ती बौद्धाएको होइन, तिमीहरू बौद्धायौ, मुखले नबोले पनि हात्ती देवता हो, हे मूर्ख हो ! ब्राह्मण भए पनि, क्षत्रिय भए पनि, वैश्य भए पनि, शूद्र भए पनि उसका तप-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्याले राजा भयो, विना-नारायणको अंशले
नाराणयले नदिए राजा हुन उसै पाइँ दैन, चुप

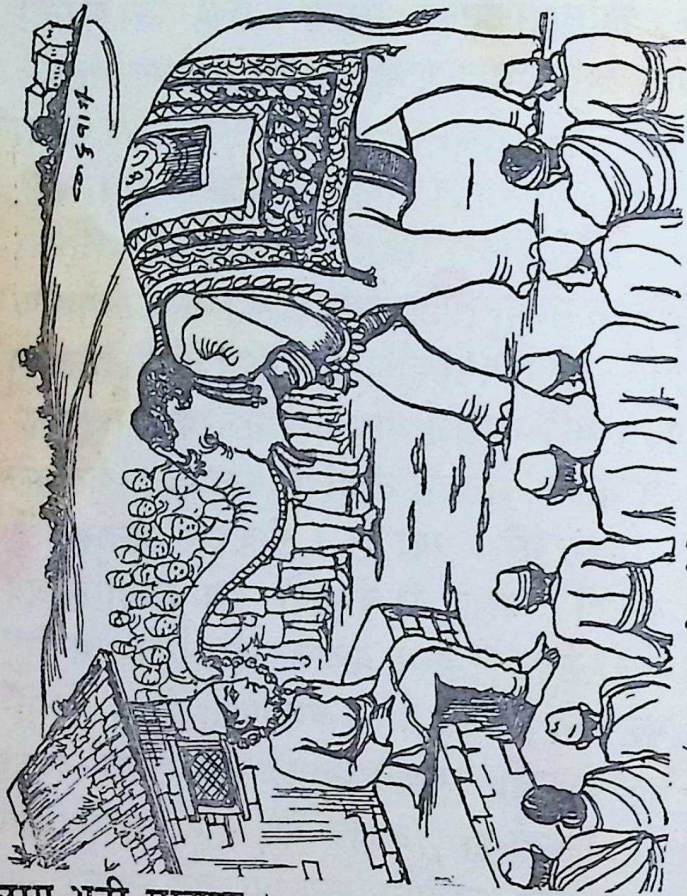

(नवराजलाई हात्तीले राजा बनाउन माला पहिराइदिएको)

लाग भनी सम्झाए ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तहाँ उप्रान्त हरिहर प्रवेश भैरहेका हात्तीले नवराजलाई सूँडले उठाई आफ्ना कुम्भस्थलमा राखी दर्वारमा लिई गयो। गुरु पुरोहितले नाना वस्त्र, अलंकार पहिराई सम्पूर्ण सामग्री तैयार गरी पूर्णघट, अष्ट-मङ्गल गरी, सुदिन ठहराई त्यस शहरकी राजाकी पुत्री लावण्यवती नाउँ गरेकीलाई विधिपूर्वक नवराजलाई कन्यादान गरी उनलाई राजा तुल्याए। हे महाराज! अभिषेक भएको छैन, सामग्री तैयार छ, सुदिन ठहराई अभिषेक लिनुहओस् भनी मन्त्री गुरु पुरोहितले भने। त्यसपछि नवराज भन्छन्—"हे गुरु पुरोहितहो, विना मेरी महतारीले नदिई अरूको अभिषेक कसो गरी लिऊँ। चन्द्रज्योति नगरको शहरबाहिर एक खरले तुल्याएको घर छ, त्यहाँ गोमा नाउँ गरेकी ब्राह्मणी छिन्, ती मेरी महतारी हुन्, चाँडै लिन पठाइदेओ।" यति नवराजले भनेको सुनी मन्त्रीले 'म जान्छु' भनी नाना वस्त्र अलङ्कार लिई फौज-समेत भै चन्द्रज्योति नगरमा गए र गोमा ब्राह्मणी-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लाई भेटी प्रणाम गरी भने–"हे महारानी! तपाईंका पुत्र नवराज लावण्य देशमा राजा भए, उनको म मन्त्री हुँ, तपाईंलाई लिन पठाउनुभयो र आएँ, यी वस्त्र अलङ्कार, पालकी ल्याएको छ, पहिरी चाँडो हिंड्नुहओस्" भनी विन्ती गरे। यस्तो मन्त्रीले भनेको वचन सुनी गोमाले मनमा आनन्द गरी मन्त्रीले ल्याएको वस्त्र अलङ्कार पहिरी पालकीमा बसी लावण्य देशमा गइन्। चन्द्रज्योति नगरका स्त्रीहरूले चाल पाए र हेर्न भनी कसैका कपालको केश फुकेको, कसैका पटुकाको छेउ फुस्केको, कसैका छोरा-छोरी रोएको, कसैले भात खान लागेको पनि छाडी यस्ता तरहले हतपताउँदै निस्के। पालकीमा बसी फौजसमेत भै गएकी गोमालाई देखी भन्दछन्–हेर, स्त्री जाति भए हुँदी पनि गोमा सधैं धागो काती अर्काको ढिकी जाँतो गरी बाँचिरहेकी थिइन् र आज महारानी भइन्, पालकीमा बसी गइन् भनी आपसमा बातचीत गर्न लागे। गोमा ब्राह्मणी तहाँदेखि गई लावण्य देशका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नगोचमा पुगिन्, नवराजले चाल पाएर हात्ती घोडा रथ लगी गीत वाद्य गरी सिन्दूर-यात्रा गरी दरबार-मा लगेर साष्टाङ्ग प्रणाम गरी–"हे माता ! तपाईंका तपस्याले र हरिहरका कृपाले लावण्य देशको राजा भएँ, धन्य तपाईंको तपस्या, मेरो भाग्य ! अब अभिषेक पनि दिनुहओस्" भने। यति नवराजले भनेको सुनी सुदिन ठहराई सुनको सिंहासनमा बसाली नवराज र लावण्यवती रानीलाई विधि-पूर्वक राज्याभिषेक दिइन्। राज्याभिषेक भैसके-पछि गुरु प्रोहित ब्राह्मणलाई भोजन गराई दक्षिणा दिई बिदा गरी हात्ती घोडा रथ तैयार गरी गीत वाद्य गर्दै फौजसमेत लिई दरबामा जाँदा भए।

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमाराऽगस्त्यसम्वादे श्री स्वस्थानी परमेश्वर्या व्रतकथायां नवराज राज्याभिषेको नाम पञ्चविंशोऽध्यायः॥ २५ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

षड्विंश अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ :–हे अगस्त्य मुनि! तहाँ उप्रान्त एक दिन नवराजले आफ्नी महतारी गोमाछेउ भने–हे माता! ईश्वरीको कृपाले हामी यहाँ आई राजा भयौं, अब आफ्ना राज्यमा जति भएका ब्राह्मणलाई डाकी भोजन गराईश्र द्धापूर्वक दक्षिणा दिऔं, यस जन्ममा दान धर्म गर्नाले अर्का जन्ममा पाऔंला। यति नवराजले भनेपछि— "हे पुत्र! तैंले भलो भनिस्, धर्ममा चित्त लागोस्" भनी मन्त्रीलाई अह्राई सामग्री तयार गर्न लाई ब्राह्मणहरूलाई निमन्त्रण गर्न पठाउँदाखेरि चन्द्र-ज्योति नगरका तेरा सँगीहरूलाई पनि निमन्त्रणा गर्न पठाएस्, तेरी स्त्री चन्द्रावती माइत गएकी छ लिन पठाएस्!" यति गोमाले भनेको वचन सुनी नवराजले 'हओस्' भनी मन्त्रीलाई डाकी भने– "हे मन्त्री! हाम्रो राज्यमा जति ब्राह्मण छन्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सबैलाई भोजन गराउँछु, सामग्री तैयार गर ! ब्राह्मणलाई निमन्त्रण गर्न पठाऊ । चन्द्रज्योति नगरमा मेरा सँगीहरू छन्, तिनलाई पनि डाक्न पठाऊ, वरुणपुरमा अग्निस्वामी नाम गरेका ब्राह्मण छन्, तिनकी पुत्री चन्द्रावती मेरी स्त्री हो, उसलाई पनि डाक्न पठाऊ, मेरा ससुरा सासूलाई पनि तिम्रो जुवाइँ नवराज लावण्य देशका राजा भए, आजका चार दिनमा आइपुग्नू भनी डाक्न पठाऊ" भने र मन्त्रीले पनि लावण्य देशका राज्यमा बसेका ब्राह्मण सबैलाई निमन्त्रणा गर्न पठाए, सामग्री पनि तैयार गरे । चन्द्रज्योति नगरमा नवराज राजाका सँगीहरूलाई पनि डाक्न पठाए ! चन्द्रावतीलाई लिन पठाउनानिमित्त डोलेहरूलाई बोलाउन पठाए । डोलेहरू आए र चन्द्रावतीलाई लिन पठाए । डोलेहरू वरुणपुरमा गई 'अग्निस्वामीको घर कुन हो ?' भनी सोध्न लागे र कसैले यही हो भनी बताइदियो र आँगनमा गई बोलाए र चन्द्रावतीले

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सुनी झ्यालबाट हेरी "को हौ ? कहाँबाट आयौ ?" भनी सुध्याइन् र डोलेहरू भन्छन्–नवराज राजाले पठाएर लावण्य देशदेखि आयौं भनी बिन्ती गरे र तब चन्द्रावती फेरि सोद्धछिन्–"हे डोले हो ! तिमीहरूले 'नवराज राजा' भनी आश्चर्यको कुरा गऱ्यौ, कसो गरी राजा भए ? त्यो मलाई भन" भनिन् र डोलेहरू भन्छन्–"लावण्य देशमा राजा नहुँदा हात्तीलाई राजा खोज्न पठाएको थियो, नवराज ब्राह्मणलाई देखी हात्तीले सुवर्णका कलशले अभिषेक गरी फूलको माला पहिराईदियो र लोकले दरबारमा लगी राजा तुल्याए । चन्द्रावती रानी कहाँ छिन्, खबर गरिदेऊ, चाँडो नगए राजा हामीदेखि रिसाउनेछन् ।" यति डोलेहरूको वचन सुनी चन्द्रावतीले मनमा आनन्द गरी चन्द्रावती नाउँ गरेकी उनकी पत्नी मै हुँ भनिन्, तब डोलेहरूले प्रणाम गरी–हे महारानी ! चाँडो जाऔं विलम्ब नगर्नुहओस्, तपाईंका बाबा महतारीलाई पनि आजको चार दिनमा आइपुग्नू भनी निम्तो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पठाएको छ ! हामीले चिह्नेका छैनौं, तपाईंले नै भन्नुपऱ्यो भन्दा चाँडो माथि गई आफ्ना बाबा महतारीसित नवराज राजा भएको कुरा र आफूलाई लिन आएको वृत्तान्त कहिन् । तपाईंहरूलाई पनि आजका चार दिनमा आइपुग्नू भनी पठाएको रहेछ, आज्ञा दिए म जाँदी हुँ भनी भनिन् । यति चन्द्रावतीको वचन सुनी अग्निस्वामी बहुत खुशी भै धन्य मेरा जुवाइँ नवराज, मेरी पुत्री पनि धन्य, अब मेरी छोरी पनि रानी भई भनी नाना अलंकार वस्त्र पहिराई "हे पुत्री ! तैंले जन्म लिएको सफल भयो, विलम्ब गर्नु छैन, जा ! भनी बिदा दिए र चन्द्रावती रानीले 'हओस्' भनी डोलेहरूलाई खान पिउन दिई बाबा महतारीलाई प्रणाम गरी आफ्ना छिमेकी साथी सँगिनीसँग पनि बिदा भै लावण्य देशमा जान भनी हिंडिन् र लोकहरूले भन्न लागे कि चन्द्रावतीले आफ्ना पुरुष परदेशमा गएका वेलामा दुःखमा परेकी सासूलाई एकलै छाडी माइत बसेकी थिई, यस्ती

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अपराधिनी पनि रानी भै भनी कुरा गर्न लागे ।

चन्द्रावती तहाँदेखि गै ठूला वनमा पुगिन् । कस्तो वन भने मृग इत्यादि वनचर भाले पोथी-सहित भै शीतल ठाउँमा बसिरहेका, कहीं राजहंस आदि पक्षीहरू पोखरीमा खेलिरहेका, गुराँस, पलास नाना वृक्षका फल फूलले शोभायमान भएको, भ्रमर भए, मधुकर भए यिनले गुञ्जायमान यस्तो वनमा पुग्दा टाढैबाट कोही अप्सराहरूले श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गरिरहेको देखे र तब डोलेहरूले हे महारानी ! हामीलाई भोक लाग्यो, त्यहाँ पर केही पाए खाई आउँछौं, तपाईं एक क्षण यहीं बस्नुहओस् भनी पर्धानीले डोली अडयाई चन्द्रावतीलाई एकलै छोडी तहाँ के रहेछ भनी हेर्न गए र अप्सराका नगीच पुगी तिमीहरू को हौ ? कहाँबाट आयौ ? कुन देवताको व्रत लिई पूजा गरेको ? भनी डोलेहरूले सोधे र अप्सराहरूले भने–हे मनुष्यहो ! यी श्रीस्वस्थानी देवता हुन्, यिनै ईश्वरीको पूजा गर्छौं । हामी स्वर्गका अप्सरा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हौं भनी बताए । यति अप्सराहरूको वचन सुनी यो व्रत हामीले पनि गर्न हुन्छ कि? भनी डोलेहरू-

(अप्सराहरूका साथ लागी डोलेहरूले स्वस्थानीको पूजा गरेको)

ले सोधे र अप्सराहरूले 'हुन्छ' भन्दा डोलेहरूले

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मनमा हर्ष मानी हामीसित सामग्री छैन, तपाईं-हरूको संसर्गमा हामीलाई पनि व्रत गराउनुहओस् भने र अप्सराहरूले आफ्ना संसर्गमा व्रत गराए ।

अर्काको भारी बोकी ज्याला लिई राखेका द्रव्य भेटी चढाए । व्रत गरिसकेपछि प्रसाद झिकेर अप्सराहरूले डोलेहरूलाई भने—हे मनुष्यहो ! जो मनुष्यले श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर्ला, कथा सुन्ला अथवा तिनको महिमाको पुस्तक लेखाई घरमा राख्ला त्यसको सम्पूर्ण पाप दुःख दारिद्र्य शोक सन्ताप नाश हुँदै जाला, अन्त्य-कालमा दिव्य देह भै कैलासमा बस्न पाउला, बाटो लागेका तिमीहरूले अति श्रद्धा गरी व्रत गऱ्यौ, धन्य रहेछौ भनी अप्सराहरू स्वर्ग गए । डोलेहरू पनि तहाँदेखि फर्की चन्द्रावती भएको ठाउँमा आई हाजिर हुँदा भए ।

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्यसम्वादे
श्रीस्वस्थानी परमेश्वर्या व्रतकथायां चन्द्रावतीलावण्य-
देशप्रस्थानं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥२०॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सप्तविंश अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ–हे अगस्त्य मुनि ! तहाँउप्रान्त डोलेहरू भन्दछन्–हे महारानी ! स्वर्गका अप्सराले स्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर्न लागेका देख्यौं र उनका संसर्गमा हामीले पनि व्रत गर्न लाग्यौं र विलम्ब भयो, क्षमा गर्नुहओस्, तपाईंलाई पनि श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको प्रसाद ल्याइदिएको छ, लिनुहओस् भनी डोलेहरूले भनेको वचन सुनी चन्द्रावती अति क्रुद्ध भै लाल-लाल आँखा गरी दाह्रा किटी नागले श्वास फेर्दा झैं सुस्केरा हाली मत्ता हात्ती रिसाउँदा झैं ठूलो सोरले गर्जना गरी—हे पापी डोलेहो ! मलाई यस्ता वनमा एकलै छोडी व्रत गर्न-पछि लाग्यौ, सेवकको धर्म यही हो ? त्यस व्रतले तिमीहरूलाई खान दिन्छ कि ? मैले त स्वस्थानी भनेको सुनेकी पनि छैनँ, कहाँकी देवी हो ? के गर्न सक्छे ? तिमीहरूले मलाई नटेरेको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हो, वनमा भयौ र पो, नत्र तिमीहरूलाई मारि-हाल्ने थिएँ, कहिले पुगुँला भनी हतपताई आएकी मलाई विलम्ब गरिदियौ, अपराधीमा पनि ठूला अपराधी भनी तिमीहरू जस्तैलाई भन्नुपर्छ भनी बानर कुदेझैं कुदी गै डोलेका हातदेखि श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको प्रसाद खोसी थुः थुः गरी, गोडाले कुल्ची फालिदिइन्। अब पनि यसै गरौला कि? चाँडो लैजाओ! भनिन्। तब बिचरा डोलेहरू डराई आँखादेखि आँसु खसाली केही पनि भन्न नसकी मनले श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीलाई सम्झी चुप लागी डोली बोकी गए! लावण्य देशका नजीक शाली नाम गरेकी नदी थिइन्, त्यहाँ पुगी आधा नदी तरिसकेपछि श्रीस्वस्थानी परमे-श्वरीलाई निन्दा गरेको हुनाले अकस्मात् चाँदनी टाँगे जस्तो मेघ उठी मुसलधारा भै पानी बर्स्यो। ठूलो बतास आयो र पुल भाँचिई चन्द्रावती डोली र डोलेसहित शाली नदीमा डोलीदेखि खसिन्। डोलेहरू श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रतका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रभावले पक्षीरूप भै कैलासमा जाई आनन्दले शिव-पुरीमा रहे । जो मनुष्य श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको

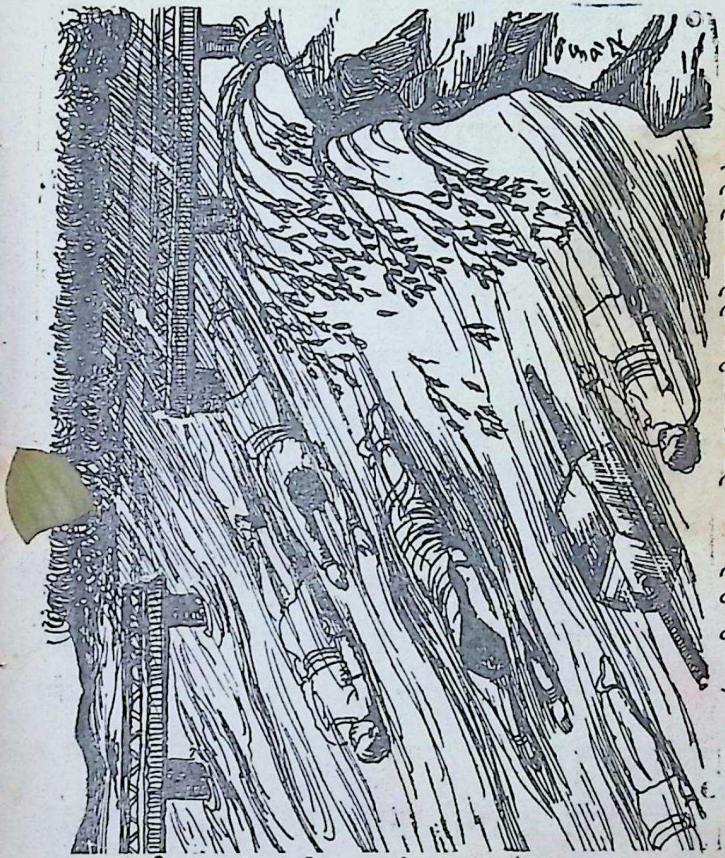

(शालीनदीको पुल भत्केर चन्द्रावती र डोलेहरू खसेको)

व्रत गर्छ त्यसले त्यो पदवी पाउला ।

CC-0. Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तहाँउप्रान्त चन्द्रावती ब्राह्मणी महापातकी भै जलभित्र पड़िरहिन्। जुन दिन चन्द्रावती शाली नदीमा खसिन्, उसै दिनदेखि शाली नदी बहिनन्, स्थिर भै रहिन्। माझीहरूले देखे र यो के आश्चर्य भयो! यस नदीमा ग्राह आई बस्यो कि नाग आई फस्यो अथवा यज्ञमा केही उत्पात हुन लाग्यो र यस्तो भयो कि यो कुरा राजाछेउ कहौं भनी नवराज राजाछेउ गै बिन्ती गरे। हे महाराज! शाली नदी बहिनन्, स्थिर भै रहेकी छन्। यस्तो भएको हामीले सुनेका पनि थिएनौं, आज आँखाले देख्यौं, आश्चर्य भयो, विचार गरिबक्सनुहोस् भनी बिन्ती गरे। यति माझीको वचन सुनी नवराज राजाले मन्त्रीलाई डाकी माझीहरूले कहेको वृत्तान्त कहे र लोक-समेत भै शाली नदीमा गई माझीहरूलाई भित्र केही जन्तु छन् कि? जाल हाली हेर भनी अहाए। माझीहरूले 'हओस्' भनी जाल हाली हेर्दा चन्द्रावती ब्राह्मणी जालमा अल्झी आइन्! चन्द्रावती

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कस्ती भएकी थिइन् भने शरीरमा कुष्ठी उप्जी हातपाउ खसेको, सुद्धी केही नभएकी, हिलाले छोपिएकी, मूढो जस्ती चन्द्रावतीलाई देखी 'यो कुन वस्तु हो' भनी चिन्न नसकी, नदीका किनारामा मिल्काए। जल-भित्र पसी खोज्न लागे। केही पाएनन् र हे महाराज ! हामीले ता केही पाउन सकेनौं भनी बिन्ती गरे। तहाँपछि नवराज राजाले "हे गङ्गे ! तिमी किन स्थिर भै रहेकी छयौ ? मैले जान्न सकिनँ, मदेखि प्रसन्न हौ" भनी हातमा अर्घ्य नवरत्न पारोसमेत लिई गाईका दूधले अर्घ्य दिए। राजाले अर्घ्य दिनासाथ शाली नदी बहिन्। त्यो देखी नवराज राजाले आश्चर्य मानी लोकसमेत भै दरबार फिरे।

तहाँउप्रान्त चन्द्रावती ब्राह्मणी कस्ती भै रहिन् भने क्षणमा चेष्टा हुने, क्षणमा मूर्छा हुने, क्षणमा क्षुधा तृष्णा हुने यस्ता तरहले महाकष्ट पाई मूढो झैं शालीनदीका किनारामा रहिन्। एक दिन साहै भोक लाग्यो र खाने कुरा केही नपाउँदा माटो खाऊँ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भनी माटो हातमा लिइन्, त्यो माटो पत्थर भइ-गयो, पत्थर पनि खाऊँ भन्दा हाड भयो, हाड पनि खाऊँ भन्दा खरानी भयो, खरानी पनि खाऊँ भन्दा ठूलो बतास आई उडाइलग्यो। श्रीस्वस्थानी परमे-श्वरीको निन्दा गर्नाले शीत-प्यास-भोकदेखि भएका नाना दुःख सहिरहिन्।

तहाँ उप्रान्त नवराज राजाले आफ्ना राज्य-मा भएका सम्पूर्ण ब्राह्मणहरूलाई डाकी पूजा गरी श्रद्धापूर्वक दक्षिणा दिई भोजन गराए। अग्नि-पुरका कपिल नाउँ गरेका ब्राह्मण दुइ भाइ पनि राजाको ब्राह्मणभोजनमा जान भनी त्यतैबाट आए। चन्द्रावतीले देखिन् र तिमीहरू को हौ? कहाँ जान आयौ? भनी सुध्याइन्। ब्राह्मणहरू भन्छन्—हामी कपिल नाउँ गरेका ब्राह्मण हौं, लावण्य देशमा नवराज राजाले ब्राह्मण भोजन-को निमन्त्रणा गरेको छ, भोजनमा जान आयौं भने र चन्द्रावती भन्छिन्—हे ब्राह्मणहो! कति दिनदेखि मैले केही खाएकी छैन, तिमीहरू भोजन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मा जाने भए मलाई पनि केही मागी ल्याइदिए पुण्य होला। म अनाथलाई दया गर भनिन्। तब ब्राह्मणहरू भन्छन्–हे पापिनी! ऐले हामी यसै हो भन्न सक्तैनौं, किनभने राजाका दरबारमा के जानी कसो हुन्छ, विशेष हामी ब्राह्मण जाति ल्याउन हुने वस्तु दिए ल्याउँला, ल्याउन नहुने वस्तु दिए कसो गरौंला, यसअर्थले तँ आशा गरी नरहेस् भनी ब्राह्मणहरू लावण्य देशमा गए। नवराज राजाले सम्पूर्ण ब्राह्मणहरूलाई पूजा गरी दक्षिणा दिई भोजन गराए। भोजन गरिसकी ब्राह्मणहरू नवराजलाई आशीर्वाद गरी आनन्दले आफ्ना-आफ्ना घर गए। ती अग्निपुरका कपिल ब्राह्मण दुइले अघिका कुरा सम्झी त्यसै जाऊँ भने त्यो पापिनी आशा गर्दी हो। के लगिदिऊँ, मागूँ भने कसो गरी मागूँ, लोभी भन्नन् भनी केही भन्न सकेनन् र भोजन गरेको ठाउँमा कहिले जाने कहिले आउने गर्न लागे। त्यसो गरेको गोमा रानीले देखिन् र भण्डारेहरूलाई डाकी भनिन्–हे भण्डारे-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हो ! ती ब्राह्मणहरूले खान पाएनन् र हो कि ? सन्तोष भएनन् र हो कि ? सोध भनिन् । हओस्, भनी गई हे ब्राह्मणहो ! तिमीहरूले खान पाएनौ कि अथवा सन्तोष भएनौ ? इच्छा भए फेरि भोजन गर ! भन्दा ब्राह्मणहरू भन्दछन्–हे भण्डारे-हो ! हामीले राजाको कृपाले इच्छापूर्वक भोजन गऱ्यौं, सन्तोष पनि भयौं । हामी यहाँ आउँदा शाली नदीका तीरमा शरीरमा कुष्ठी उज्जेकी, हात पाउ खसेकी कोही स्त्रीजातिले देखी र कहाँ जान्छौ ? भनी सोधी । हामीले राजाका ब्राह्मण भोजनमा जान्छौं भन्यौं र 'तिमीहरू भोजनमा जाने भए मलाई पनि केही ल्याइदेओ, कति दिन-देखि खाएकी छैन' भनिथी । त्यस-अर्थले अब यसै जाऊँ भने त्यो आशा गरिरहेकी होली, केही लगि दिऔं भने कसो गरी मागौं भनी बसिरहेछौं भने र सो कुरा भण्डारेले गोमा रानीछेउ कहे । तब ती महारानीले 'दुइ ब्राह्मणले बोक्न सके जति अन्न देओ' भनी अह्राइन् । भण्डारेले 'हओस्' भनी भण्डार-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मा राखेको वस्तु लिन जाँदा राजाको सम्पूर्ण भण्डार सुकिगयो र केही नपाई हे महारानी ! राखेको ठाउँमा केही पनि छैन, के दिनु ? भनी बिन्ती गरे र गोमा रानीले यस्तो कुरा सुनी आफै भण्डारमा गई हेरिन्, दिने कुरा केही देखिनन् र आफूलाई भनी पकाइराखेको भात दिइहाल भनी अह्राइन्। भण्डारेले 'हओस्' भनी भात लिई ब्राह्मण-छेउ गई भने—हे ब्राह्मणहो ! त्यसको नाउँ गर्नेबित्तिकै राजाको सम्पूर्ण भण्डारको वस्तु लुकिगयो, राखेको ठाउँमा केही पाइएन, यो महारानीलाई भनी पकाइराखेको भात छ, लगिदेओ, अरू थोक छैन भनी सुम्पिदिए। ब्राह्मणहरू बहुत शर्म मानी त्यो भात लिई दरबारदेखि निस्के। ब्राह्मणहरू जानेबित्तिकै राजाको भण्डार सम्पूर्ण पूर्ण भयो, जहाँ जो राखेको थियो त्यहीं सब कुरा देखियो भनी कुमारले अगस्त्य मुनिलाई बताउँदा भए ॥

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमाराऽगस्त्यसम्वादे श्रीस्वस्थानी परमेश्वर्या व्रतकथायां नवराज ब्राह्मणभोजनं-नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अष्टाविंश अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ–हे अगस्त्य मुनि ! तहाँउप्रान्त ब्राह्मणहरूले भात लिई चन्द्रावती ब्राह्मणी भएको ठाउँमा गए । चन्द्रावती ब्राह्मणीले ब्राह्मणहरू आएको देखी मलाई पनि केही ल्याइ-दियौ कि ? भनी सुध्याइन् र ब्राह्मणहरूले हे पापिनी ! तँ अति पापिनी रहिछस्, तेरा निमित्त हामीलाई शर्म पऱ्यो । कसरी भने तँलाई दिन भनी हेर्दा राजाको सम्पूर्ण भण्डार सुकिगयो । यति भात रानीलाई भनी पकाइराखेको रहेछ, ल्याइदिएको छ, ला ! भनी सुम्पिदिए । चन्द्रावती ब्राह्मणीले त्यो भात पाउनेबित्तिकै भोकले चाँडै खान तैयार भइन् । ब्राह्मणहरूले–"हे पापिनी ! त्यस्तो अवस्थामा परीकन पनि तँलाई धर्मको चेष्टा रहेनछ, मुख धोई खा, तेरो अवस्था देखी हामीलाई करुणा भयो, तँलाई उपदेश दिन्छौं, सुन् । निरञ्जना निराकारा श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर्,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्यस व्रतका प्रभावले तेरो उद्धार होला, ब्रह्म-हत्यादि पाप गरेको भए पनि नाश होला" भनी उपदेश गरी आफ्ना घर गए। चन्द्रावती ब्राह्मणीले बड़ा कष्टले चार हात गोडाले टेकी मुख धुन भनी शाली नदीमा गइन्। तब शाली नदी पनि सुक्तै गइन् र चन्द्रावती ब्राह्मणी नाना तरहले रोई कराई माथि आई मुख नधोई खाऊँ भनी भात हातमा लिंदा खरानी भयो, खरानी पनि खाऊँ भन्दा ठूलो बतास आई उडाइलग्यो। तब रूख ढल्दा झैं गरी भूमिमा परी अत्यन्त दुःख पाई करीब एक वर्षसम्म शाली नदीका किनारमा मूर्छा भइरहिन्। फेरि चेष्टा भयो र मैले कस्तो अपराध गरिछु भनी नाना विषाद गरी दुःखका समुद्रमा डुबिरहेकी थिइन्।

तहाँउप्रान्त पौषशुक्ल पूर्णिमाको दिन आयो र श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत प्रारम्भ गर्न स्वर्गका अप्सराहरू शाली नदीमा स्नान गर्न आए। स्नान गरिसकी सूर्यलाई अर्घ्य दिई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वालुवाको लिङ्ग बनाई श्रीमहादेवको पूजा गर्न लाग्दा चन्द्रावतीले देखिन् र अप्सराहरूको नगीच गई तपाईंहरू देवता हौ कि मनुष्य हौ ? म पापिनी कहीं चल्न सक्तिनँ, कोही केही दिँदैनन्, खान पाउँदिनँ, अन्नदान दिनुहओस् । के पापले यस्ती भएँ, कसो गरी उद्धार होला ? भनिन् । यति चन्द्रावतीले भनेपछि अप्सराहरू भन्छन्—"हे पापिनी ! हामी इन्द्रका अप्सरा हौं, आज पौषशुक्ल पूर्णिमा हो, श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत आरम्भ गर्ना-निमित्त यहाँ स्नान गर्न आयौं, तेरो अवस्था देखी हामीलाई कति करुणा भयो, तँ पनि यही व्रत गर्, सम्पूर्ण पाप नाश भै उद्धार होलिस्" भनी अप्सराहरूले भनेको सुनी चन्द्रावती मन-मनमा भन्छिन्—मैले अरू थोक पाप केही गरेकी थिइनँ, डोलेहरूले श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको प्रसाद भनी ल्याएको अहंकारले थुःथुः गरी थुको गोडाले कुल्ची मिल्काएथें, त्यही पाप लाग्यो । यहाँ आइपुगी त्यो नदी तर्दा डोलीदेखि खसी पडि-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रहेथें, ठीक हो, कपिल ब्राह्मणले पनि श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गरेस् भनी उपदेश दिई गएथे। अप्सराहरूले पनि उसै भने। श्रीस्वस्थानी देवी ठूली रहिछन्, मनुष्यहरू अहंकारले नासिंदा रहेछन्, मैले पनि अहंकार गरें र यो अवस्था भयो! अब म पनि श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर्छु भनी अप्सराछेउ बिन्ती गरिन्। हे अप्सराहो! श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत-विधि कसो हो? के के गर्नुपर्छ त्यो सबै आज्ञा गर्नुहओस् भनी चन्द्रावतीले भनेको सुनी अप्सराहरू भन्छन्—हे पापिनी! आज पौषशुक्ल पूर्णिमा हो, आजदेखि गोडाका नङ काटी, स्नान गरी, शुचि भै, एकभक्त रही, एकचित्त गरी महीना दिनसम्म नित्य मध्याह्न कालमा श्रीमहादेवको पूजा गर्नू, सके श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको कथा सुन्नू, नसके मनले सम्झनू, माघ-शुक्ल पूर्णिमाको दिन अष्टोत्तर शय अक्षता, अष्टोत्तर शय बेलीपुष्प, अष्टोत्तर शय यज्ञसूत्र, अष्टोत्तर शय पान, अष्टोत्तर शय कुड्का सुपारी,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अष्टोत्तर शय जात-जातका फूल, नाना उपचार तैयार गरी, आसीमा ॐकार लेखी, गगाजलले स्नान गराउनू, माला पहिराउनू; धूप दीप नैवेद्य फल फूल कस्तूरी मेवा मिष्टान्न वस्त्र भेटी चढाउनू, एकचित्त भई श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको पूजा गर्नू र स्तोत्र जप ध्यान गर्नू, अर्घ्य दिनू। हे ईश्वरी! भनी वरदान माग्नू, उहाँपछि प्रसाद झिक्नू र उनै अष्टोत्तर शयमा आठ रोटी, आठ अक्षता, आठ यज्ञसूत्र, आठ कुड्का सुपारी सगुनसमेत आफ्ना पुरुषलाई दिनू, पुरुष नभए छोरालाई दिनू, छोरा नभए मीतछोरालाई दिनू, मीतछोरा पनि नभए जुन कामनाले व्रत गरेको छ मेरो फलानो कामना सिद्ध हओस् भनी गंगामा बहाउनू। शय रोटी आफूले फलाहार गर्नू, रात्रिमा जागरण गर्नू। यति गरिसकेपछि तेरो सम्पूर्ण पाप नाश भै दुःख सब नाश होला, इच्छा सिद्धि होला। हे पापिनी! अन्यथा नमानेस्, अब हामी जान्छौं भनी अप्सराहरू स्वर्ग गए।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तहाँदेखिन् उप्रान्त चन्द्रावती ब्राह्मणीले अप्सराहरूको उपदेशले शाली नदीमा स्नान गरी, एकभक्त रही एकचित्त गरी नित्य मध्याह्न कालमा श्रीमहादेवको पूजा गर्न लागिन्। श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीलाई मनले संझिरहिन्। यस्ता रीतले व्रत गर्दा चन्द्रावती ब्राह्मणीको पाप घट्दै गयो। कुष्ठ रोग निको हुँदै गयो। दिव्य देह हुँदै आयो। मैह्रा दिन भयो र माघशुक्ल पूर्णिमाका दिन सम्पूर्ण सामग्री तैयार गरी अप्सराहरू श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर्न फेरि शाली नदीमा आए। चन्द्रावती ब्राह्मणीले देखिन् र अप्सरा-छेउ गई हे अप्सराहो! तपाईंहरूको आज्ञाले पौष शुक्ल पूर्णिमादेखिन् स्नान गरी एकभक्त रही नित्य मध्याह्न कालमा श्रीमहादेवको पूजा गर्छु। अब व्रत गर्नलाई सामग्री केही पनि छैन, कसो गर्नू? भनिन्। यति चन्द्रावतीले भनेको सुनी अप्सराहरू भन्छन्—हे पापिनी! केही नभए नदी-देखि बालुवा ल्याई सामग्री तुल्याई हामीहरूका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संसर्गमा व्रत गर् भने । चन्द्रावती ब्राह्मणीले 'लौ' भनी शाली नदीदेखि बालुवा ल्याई सामग्री तुल्याइन् । श्रीस्वस्थानी-परमेश्वरीको व्रतको प्रभाव-ले चन्द्रावती ब्राह्मणीले तुल्याएका बालुवाको सामग्री सिद्ध भै तैयार भयो । त्यो देखी चन्द्रा-वती ब्राह्मणीले मनमा आनन्द गरी धन्य श्रीस्वस्थानी परमेश्वरी भनी अप्सराहरूछेउ गई बालुवाको सामग्री सिद्ध भएको वृत्तान्त कहिन् । यति चन्द्रावती ब्राह्मणीले भनेको वचन सुनी चन्द्रावतीको दिव्य देह भएको देखी आश्चर्य मानी अप्सराहरूले—हे सुन्दरी ! हामी तँलाई अघि पापिनी भन्थ्यौं अबदेखि तेरो नाउँ पुण्य-वती भनी राख्यौं भनी आफ्नुहरूको संसर्गमा विधि-पूर्वक व्रत गराए । चन्द्रावती ब्राह्मणीले पूजा गरि-सकी हातमा अर्घ्य-पात्र लिई स्तुति गर्न लागिन् । हे ईश्वरी ! अघि मैले अज्ञानले अहंकार गरी तपाईंलाई नाना तरहले निन्दा गरेथें, त्यो अपराध क्षमा गर्नुहोस् । हे लोकेश्वरी ! तपाईं कस्ती

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भने सम्पूर्ण प्राणीको हृदयमा बसी पाप पुण्यको साक्षी भै रहनुभएकी यस्ती तपाईलाई कोटि कोटि

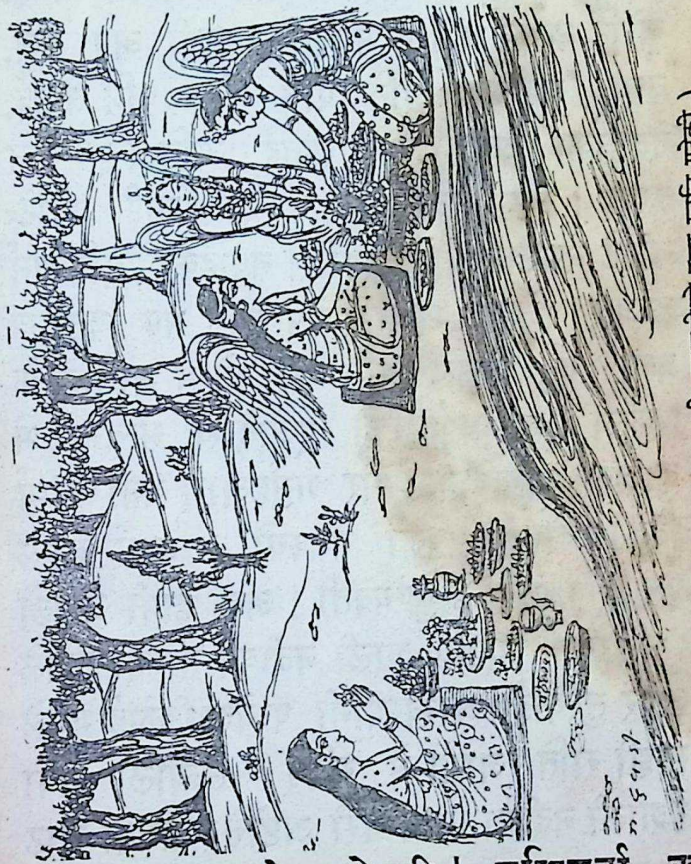

(चन्द्रावतीले अप्सराहरूका साथ श्रीस्वस्थानीको पूजा स्तुति गरेकी)

नमस्कार छ। हे परमेश्वरी ! सृष्टिकर्ता ब्रह्मा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पनि तपाई, एक मूर्तिले तीन मूर्ति भै ब्रह्मा विष्णु महेश्वर नाउँ भै रहेकी यस्ती तपाईंलाई कोटि कोटि नमस्कार। हे भगवती ! पृथ्वी, अप, तेज, वायु, आकाश यति पाँच थोक पनि तपाईं, देवताका देवता पनि तपाईं, अति स्थूल पनि तपाईं। यस्तो त्रैलोक्यनाथ तपाईंलाई कोटि-कोटि नमस्कार। हे ईश्वरी ! तपाईंको स्तुति गर्न हज्जार जिह्वा भएका शेष नाग्र भए, चतुर्मुख ब्रह्मा भए, तिनले पनि नसकेको म जस्तीले के सकुँली, म पापिनीको पूजादेखि सन्तोष भै दुःखका समुद्रदेखिन् पार गर्नुहओस् भनी अर्घ्य दिइन्। सम्पूर्ण पूजा भैसक्यो र अप्सराहरूले प्रसाद झिकी हे पुण्यवती ! अब हामी जान्छौं भनी स्वर्ग गएपछि शाली नदीका तीरमा तृणले छप्पर तुल्याई श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीलाई मनले सम्झी राति जागा भै रहिन्। उज्यालो भयो र शाली नदीमा स्नान गरी अष्टोत्तर शयमा आठ यज्ञसूत्र, आठ पान, आठ कुड्का सुपारी, सगुन-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

समेत हातमा लिई "हे ईश्वरी ! मेरा पुरुष यहाँ छैनन्, कसलाई दिऊँ, मेरा स्वामी नवराजसित चाँडो भेट हओस्" भनी शाली नदीमा बहाइन्। एक समय रोटो आफूले फलाहार गरिन्। श्री-स्वस्थानी परमेश्वरीको व्रतका प्रभावले चन्द्रा-वतीको सम्पूर्ण पाप नाश भै अघिभन्दा पनि दिव्य शरीर भयो। त्यो देखी मनमा आनन्द गरी धन्य श्रीस्वस्थानी परमेश्वरी भनी वारंवार प्रणाम गर्दी भइन्।

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारागस्त्यसम्वादे
श्रीस्वस्थानी परमेश्वर्या व्रतकथायां चन्द्रावती श्रीस्वस्थानी
व्रतकृतं नाम अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ऊनत्रिंश अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ–हे अगस्त्य मुनि ! तहाँ उप्रान्त चन्द्रावती ब्राह्मणीले शाली नदीमा वहाएका आठ रोटीमा चार रोटी नागिनीले पाएर हातमा लिई यस्ता रोटी कल्ले वहाएछ, मेरा स्वामी घर छैनन्, बाह्र वर्ष भयो, के जानी कता गइरहेछन्, उनलाई नख्वाई एकलै कसरी खाऊँ, कहाँ बसिरहेछन्, खबर गरूँ। दुइ दुइ रोटी बाँड़ी खाऔंला भनी गण्डकी नदी नाला सबै ठाउँमा खबर गर्दै गइन्। ती आठ रोटीमा चार रोटी नागले पाए र कस्ता अपूर्व रोटी पाएँ, यी रोटी मेरी स्त्रीलाई नख्वाई म एकलै कसो गरी खाऊँ, म परदेश आएको पनि बाह्र वर्ष भयो, अब घर गई २। २ रोटी बाँडी खाऔंला भनी घर जान आए। समुद्रका र शालीनदीको संगममा दैव-संयोगले श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको प्रसाद रोटीका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रभावले ती नाग र नागिनी दुइ स्त्री-पुरुषको भेट भयो। नागिनीले बहुत हर्ष मन गरी "हे स्वामी !

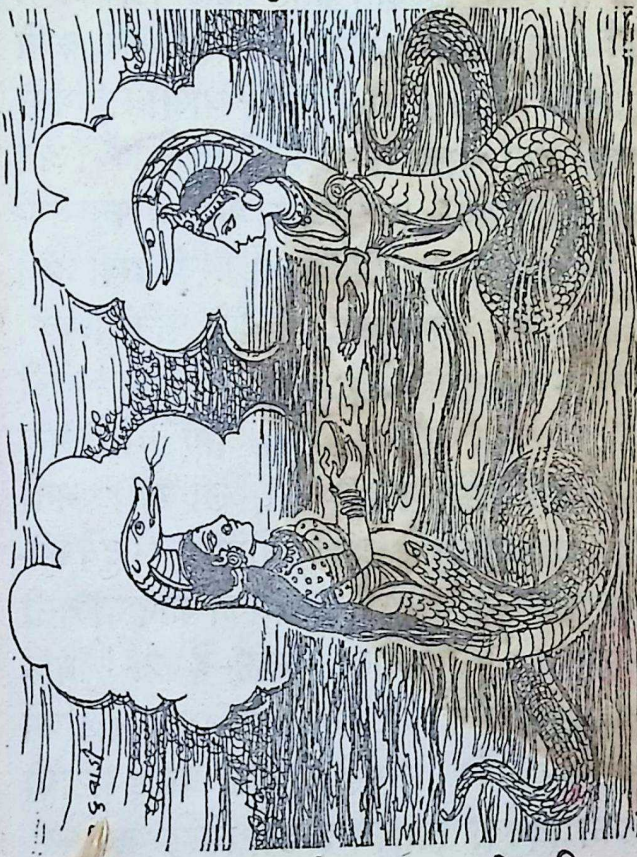

(चन्द्रावतीले बहाएको रोटी नाग र नागिनीले भेट्टाएको र ती दुवैको भेट भएको)

तपाई निष्ठुर भै मलाई एकल छाड़ी यतिका वर्ष-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सम्म कहाँ जानुभएको थियो ? मेरो भाग्यले आज तपाईंको दर्शन मिल्यो । कसैले बहाई पठाएको यी अपूर्व रोटी पाएँ । तपाईंलाई नख्वाई एकलै कसो गरी खाऊँ, २ । २ रोटी बाँडी खाऔंला भनी गण्डकी नदी नाला सबै ठाउँ खोजी आएँ । अब मलाई संतोष भयो, खानुहओस् भनी आफ्नू भएको चार रोटीमा दुइ रोटी दिइन् । त्यो देखी नाग भन्छन्–हे स्त्री ! त्यस्तै चार रोटी मैले पनि पाएको छु, तँलाई नख्वाई कसो गरी खाऊँ, दुइ दुई रोटी बाँड़ी खाऔंला घर जाउँ भनी आएँ । तेरो मुख देख्ता मलाई पनि सन्तोष भयो, ला खा! भनी आफूले पाएका चार रोटीमा दुइ रोटी दिए । दुवै स्त्री-पुरुषले खाइसकेर नागिनीले नागका काखमा बसी आनन्दले रहे । तब नाग भन्छन्–हे स्त्री ! बाह्र वर्षसम्म हामीहरूको भेट नभएको यसै रोटीको प्रभावले भेट भयो , जसले यो रोटी बहाई पठायो भोलिको दिनमा त्यसको इच्छा सिद्धि हओस्, लक्ष्मी प्राप्त हऊन्, शत्रुनाश हओस् भनी अनेक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आशिष दिए । नागिनी भन्छिन् 'हे स्वामी ! त्यसैलाई म पनि आशिष दिन्छु, जसले यी रोटी बहाई पठायो त्यसलाई नवग्रहले पीड़ा नगरून् । सधैं त्यसदेखि प्रसन्न भै रक्षा गरून्, फेरि भूत प्रेत पिशाच राक्षसादिले पनि पीड़ा गर्न नसकून् । राजलक्ष्मी त्यसका वश परून् । फेरि हामीहरू झैं स्त्री पुरुष कसैसित छुट्टिई गएको भए पनि चाँडो भेट 'हओस्' भनी नाना तरहले आशीर्वाद दिइन् । यस्ता तरहले चन्द्रावती ब्राह्मणीलाई आशिष दिई नाग नागिनी आफ्ना स्थानमा गए ।

तहाँउप्रान्त लावण्य देशका लोकहरू स्नान गर्न भनी शाली नदीमा जाँदा एकलै त्यस्ता तरहले बसेकी चन्द्रावती ब्राह्मणीलाई देखी तिमी देवकन्या हौ कि ? विद्याधर-कन्या हौ ? अथवा स्वर्गकी अप्सरा रम्भा हौ कि ? तिलोत्तमा हौ कि ? उर्वशी हौ ? एकलै यहाँ किन बसिरह्यौ ? भनी सुध्याए । ती लोकले भनेका वचन सुनी चन्द्रावती भन्छिन्–'हे लोक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हो ! म देवकन्या वा अप्सरा कोही होइन । वरुणपुरका अग्निस्वामी ब्राह्मणकी पुत्री चन्द्रावती नाउँ गरेकी; गोमा ब्राह्मणीका पुत्र नवराजकी स्त्री हुँ । हिजो स्वर्गका अप्सराहरू यस नदीका तीरमा आई श्रीस्वस्थानीको व्रत गरे र मैले पनि उनैका संसर्गमा श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गरी रातभर जागा भै रहेकी छु' भनिन् र लावण्य देशका लोकले आश्चर्य मानी गोमा ब्राह्मणीका पुत्र नवराज ता हाम्रा देशका राजा भएका छन्, यो कुरा हो होइन, राजा-छेउ भनौं भनी सल्लाह गरी नवराज राजाछेउ गई हे महाराज ! भनी चन्द्रावती ब्राह्मणीले कहेका कुराको वृत्तान्त कहे । शाली नदीका तीरमा बसेकी छन्, हुन् होइनन् विचार गर्नुहओस् ।

यति लोकले भनेको सुनी नवराजले चन्द्रावतीलाई सम्झी–"हे लोकहो ! तिमीहरूले भलो भन्यौ, चन्द्रावती ब्राह्मणी मेरी स्त्री हो, राज्यको वशले बिर्सिराखेथें, अब तिमीहरू गई डाकी ल्याओ"

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भनी पालकी, नाना वस्त्र अलंकार पठाइदिए। फेरि मन्त्रीलाई डाकी 'हे मन्त्री, मेरी स्त्री चन्द्रावती शाली नदीका तीरमा आई बसेकी रहिछ, लावण्य देशका लोक नाना वस्त्र अलंकार पहिरी उसै ठाउँमा गई नाच गीत वाद्यादि गरी लिई आऊन्, पठाइदेऊ, म पनि परसम्म लिन जाउँला। हात्ती घोड़ा छत्र चामर इत्यादि तैयार गर' भनी अहाए। मन्त्रीले 'हओस्' भनी शहरमा झ्याली पिटाई सम्पूर्ण लोक पछि लाई आफू पनि गए। लोकहरूले चन्द्रावतीछेउ पुगी प्रणाम गरी—हे महारानी! नवराज राजाले तपाईंलाई लिन पठाए र हामी आयौं, यो पालकी वस्त्र अलंकार ल्याएको छ, चाँडो जाओं भने। तब चन्द्रावतीले स्वामीलाई सम्झी 'हे स्वस्थानी परमेश्वरी! मेरा स्वामी नवराजसित चाँडै भेट हओस् भनी हिजो व्रत गरेथें, आज प्रत्यक्ष दर्शन पाएँ। हे करुणामयी! तपाईंलाई कोटि कोटि नमस्कार। पापिनी नाउँ भै दुःखको समुद्रमा डुबिरहेकी मलाई दुःखका समुद्र-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देखि पार गर्नुभयो । ह त्रिलोकस्वामिनी ! तपाईं लाई कोटि कोटि नमस्कार । हे परब्रह्म परमेश्वरी ! तपाईंले सुदृष्टि गर्दा ब्रह्माले चतुर्दश भुवन सृष्टि गरे, यस्ती तपाईंलाई कोटि-कोटि नमस्कार । हे भगवती ! तपाईंका कृपाले म पनि लावण्य देशकी रानी हुन लागेँ भनी बहुत हर्षमन गरी वस्त्र अलङ्कार पहिरी पाल्कीमा बसी लोकसमेत भै लावण्य देशमा गइन् । शहरबाहिर पुगेपछि लावण्य देशका स्त्रीहरूले चाल पाई हतपत गरी कसैले पाकेको भात छोड़ी निस्के, कसैले खाँदा-खाँदै हातै नधोई निस्के, कसैले छोरा छोरी रुवाई निस्के । दगुर्दामा कसैका हात भाँचिए, कसैका पाउ भाँचिए, नवराज राजाले चन्द्रावतीलाई नाना मंगलयात्रा गरी दरबारमा डाकी लगे ।

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमाराऽगस्त्यसम्वादे श्रीस्वस्थानी परमेश्वर्या व्रतकथायां चन्द्रावती राजगृहप्रवेशो नाम ऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रिंश अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे अगस्त्य मुनि'! तहाँउप्रान्त चन्द्रावतीले गोमा रानी र नवराजलाई प्रणाम गरिन् र नवराज राजाले सम्मान गरी बिछ्याउनामा बसाली चन्द्रावती-छेउ सुध्याए—हे स्त्रो ! तेरो मुख नदेखेको पाँच वर्ष भयो, ल्याउन भनी डोलेहरू गएथे, उनी पनि फिरेनन्, तैंले पनि किन विलम्ब गरिस् ? म राजा भएको चाल पाइनस् कि ? मैले ता राजाको भोगले तँलाई बिर्सिराखेको थिएँ, फेरि शाली नदीका तीरमा आई किन एकलै बसिस् ? मलाई ता लावण्य देशका जनले भने र पो थाहा पाएँ औ तँ पनि अघिकी जस्ती छैनस्, बड़ी तेजवती भैछस्, वृत्तान्त भन्। यति आफ्ना स्वामी नवराजले भनेको सुनी चन्द्रावती भन्छिन्—हे स्वामी ! माइत बसेकी थिएँ। तपाई-ले डोले पठाउनुभएछ, राजा भएको खबर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिनका मुखदेखि सुनेर चाँड़ो बाबा महतारीछेउ
विदा मै डोलीमा वसी कैले मेरा स्वामीको दर्शन

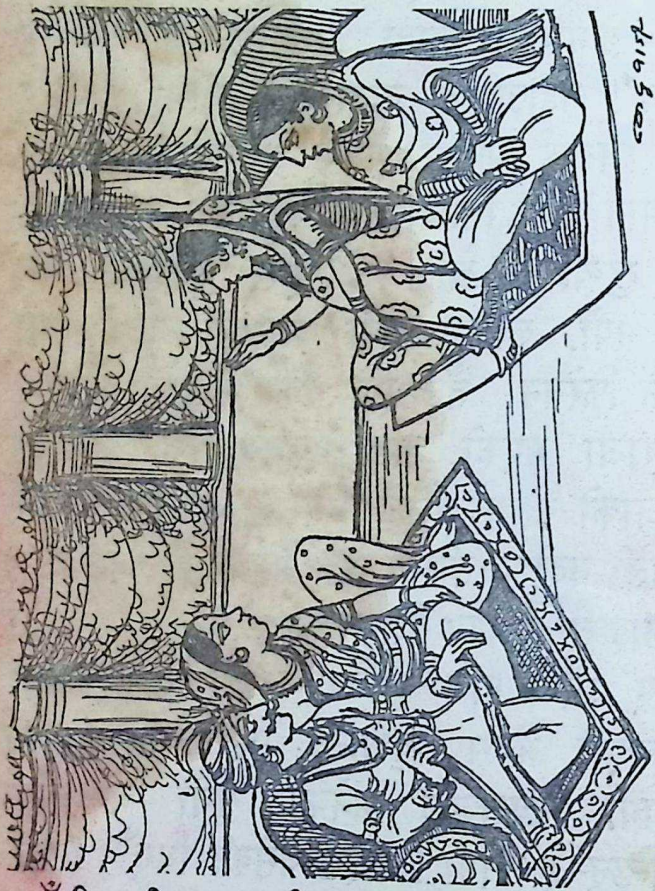

(यता नवराज राजा र रानी लावण्यवती; उता चन्द्रावती रानी र गोमा माता वसी आफ्नो वार्तालाप गर्न लगेको ।

पाउँली भनी हतपताई आएकी थिएँ । त्यस दिन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

माघशुक्ल पूर्णिमाको दिन रहेछ र शाली नदीको तीरका वनमा स्वर्गका अप्सराहरू आई श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर्न लागेको डोलेहरूले देखी डोली अड्याई हामीलाई भोक लाग्यो केही चीज पाए खाई आउँछौं, तपाईं एकछिन यहीं रहनु-होस् भनी मलाई एकलै वनमा छोडेर अप्सराहरू-ले व्रत गरेका ठाउँमा गै अप्सराहरूका संसर्गमा व्रत गरी प्रसाद लिई मछेउ आई प्रसाद दिंदा त्यस वेलामा मलाई अहंकारले छोप्यो र डोली-देखि ओर्ली डोलेहरूका हातदेखि प्रसाद खोसी थुःथुः गरी थुकी गोडाले कुल्ची मिल्काई श्रीस्व-स्थानी परमेश्वरीलाई पनि नाना तरहले निन्दा गरी डोलेहरूलाई खै गरें र डोलेहरू मदेखि डराई केही भन्न नसकी आँखादेखि आँसु खसाली डोलो बोकी चुप लागी आए। शाली नदीमा आइपुगी नदी तर्न लाग्दा अकस्मात् चँदुवा टाँगेजस्तो मेघ उठी ठूलो पानी बतास आयो र म डोलीदेखि शाली नदीका माझमा खसें। डोलेहरूलाई कसो भो,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

म केही थाहा पाउँदिनँ। उहाँपछि नदीदेखि झिकी कसले पाखामा राखेथ्यो त्यो पनि थाहा पाउँदिनँ। शरीरमा कैले मूर्छा हुने, कैले चेष्टा हुने भयो। यस्तो हुँ भन्ने ज्ञान पनि भएन, नदीका तीरमा पडिरहें। केही दिन भएपछि कपिल नाउँ गरेका दुइ भाइ ब्राह्मण त्यतैबाट आए। कहाँ जान आयौ ? भनी मैले सोधें, ती ब्राह्मणहरूले 'राजाका ब्राह्मण-भोजनमा जान्छौं' भन्दा उसो भए मलाई पनि केही मागी ल्याइदेओ भनी पठाएँ। ब्राह्मणहरू गै ब्राह्मण–भोजन गरी फेरि मछेउ आए र 'हे पापिनी ! तेरा निमित्त हामीलाई शर्म भयो, र तेरो नाउँ गर्नेबित्तिकै राजाको सम्पूर्ण भण्डार सुकिगयो। रानीलाई पकाई राखेको भात रहेछ, त्यो ल्याइदिएको छ' भनी पातमा भात ल्याइदिए र मलाई साह्रै भोक लागेको हुनाले मुनधोई खान लागें। त्यो देखी ब्राह्मणहरूले– पापिनी ! त्यस्ता अवस्थामा परीकन पनि तँला धर्मको चेष्टा रहेनछ, तेरो अवस्था देखी हामीलाई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अति करुणा भयो, मुख धोई खा ! श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर् सम्पूर्ण पाप नाश हुन्छ भने र ब्राह्मणहरू गए। तब मुख धुन भनी नदीमा गएँ, म जानेबित्तिकै शाली नदी सुकिगो। त्यो देखी माथि आई मुख न लाग्दा भात खरानी भयो। खरानी भन्दा ठूलो बतास आयो र उडाई नाना तरहले रोई कराई शीत सही महादुःखले बसिरहें। यस पौष शुक्ल पूर्णिमाको दिन आयो परमेश्वरीको व्रत आरम्भ गर्न स हरू शाली नदीमा स्नान गर्न आए चार हात पाउ टेकी गई 'तिमीहरू को हौ खाने कुरो भए मलाई देओ' भनी भनें। म यस्ती भएँ' भनें। तब अप्सराहरूले अप्सरा हौं, श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत आरम्भ गर्न शाली नदीमा स्नान गर्न आयौं ! हे पापिनी ! तेरो अवस्था देखी हामीलाई अति कारुण भयो,

बुहारीले
स्वस्थानी
जलि बाँधी
बुहारी ! त्यस्ता
भक्ति गर्न सक्ने
पनि कहन्छु सुन् ।
को खबर गर्न गए-
कोही नहुनाले
बड़ो कठिनले
दिन सप्तऋषि
बड़ो दुष

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

सुन्, श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर्, त्यसै
बका प्रभावले सम्पूर्ण पाप नाश हो.ला, दुःखका
पोऊखि पार होलिस् भने र म यस्ता अवस्था-
हुने भी पापिनीले कसो गरी त्यो व्रत गरूँ ?
का तीहाँ पाउँली, के के चाहिन्छ ? भनें र
नाउँ गरे सम्पूर्ण व्रतविधि कहे र अप्सराहरू
कहाँ जान लिले पनि उनैका उपदेशले पौषशुक्ल
हरूले 'राजाव देखि स्नान गर्‌ा, एकभक्त रही
उसो भए मला नित्य मध्याह्न कालमा श्रीमहादेव-
पठाएँ। ब्राह्मण् ! महीना दिन भयो र माघ-
छेउ आए र को दिन श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको
शर्म भयेर्गदेखि अप्सराहरू फेरि तहीं आए।
भण्डा मी ! श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीका व्रतका
प्रभावे मेरो कुष्टी रोग पनि निको भो, हात
गोडा अघिकै जस्ता भै आए र अप्सराहरूछेउ
गई तिमीहरूका उपदेशले पौषशुक्ल पूर्णिमाका
दिनदेखि व्रत आरम्भ गरेकी छु, महीना दिन
भयो। अब श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको पूजा गर्न

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एकत्रिंश अध्याय

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे अगस्त्य मुनि ! तहाँ उप्रान्त यस्ता वचन चन्द्रावती बुहारीले भनेको सुनी गोमा रानी खुशी भै हे श्रीस्वस्थानी परमेश्वरी ! भनी मनले संझी अञ्जलि बाँधी चन्द्रावती रानीछेउ भनिन्—हे बुहारी ! त्यस्ता दशामा परीकन पनि ईश्वरीको भक्ति गर्न सक्ने तँ धन्य रहिछस् । मेरो कुरो पनि कहन्छु सुन् । अघि तेरो स्वामी आफ्ना बाबुको खबर गर्न गए-पछि तँ पनि माइत गइस्, घरमा कोही नहुनाले मैले धागो काती ढिको जाँतो गरी बड़ो कठिनले दिन बिताई दुःख पाई रहें ! एक दिन सप्तऋषि-हरू आए र मैले दुःख पाएको देखी बडो दया गरी 'हे गोमा ब्राह्मणी ! श्रीस्वस्थानी परमेश्वरी को व्रत गर्, दुःख नाश होला' भनेर व्रतको बताई उपदेश दिए । ऋषिहरूलाई भोजन गरा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उन घरमा केही थिएन, चर्खामा रहेको धागोको पान लिन भनी बरहीको घर गएँ । पान ली आउँदा ऋषिहरू गइगएछन् । उनीहरू बसेको पिरुकामनि सात गोटा सुनका ठुन्का राखेका रहेछन् र मैले पाएँ । तिनै द्रव्यले सम्पूर्ण सामग्री तैयार गरी पौषशुक्ल पूर्णिमादेखि विधिपूर्वक श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत आरम्भ गरें । माघशुक्ल पूर्णिमाको दिन व्रत पूर्ण गरी प्रसाद झिकी श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीलाई मनले सम्झी राति जागा भै रहें । उही रातैमा तेरो स्वामी नवराज आइपुग्यो र बोलायो । उहाँपछि मैले सुनी बाहिर आई भित्र लगें, खान पिन दिएँ र तेरा बाबुको खबर के छ ? भनी सुध्याएँ । तेरो स्वामीले आफ्ना बाबु भिक्षा माग्न भनी गएका गंगाका गोडारमा पुगी स्नान गरी नित्य पूजा गर्न फूल टिप्ता गई तिरदेखि खसी स्वर्गवास भएको, दशक्रिया गरी दिनदेखिको वृत्तान्त कह्यो । त्यो सुनी मैले नाना तरह-भयो । शोक गर्न लागें । तेरो स्वामी नवराजले शोक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नगर भनी नाना तरहले बुझाई "हे माता ! आज यस वेलासम्म नसुती किन बसिरहनुभयो ? भनी सोध्यो । मैले हे पुत्र ! श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गरें, ईश्वरीलाई सम्झी जागा भै रहें भनी कहें र उज्यालो भयो त नवराज स्नान गर्न गंगा-मा गयो । गंगादेखि हरिहर प्रत्यक्ष भै—हे नवराज ! तेरी महतारीले श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गरेको देखी हामी सन्तोष भयौं । लावण्य देशमा राजा छैनन्, हात्तीलाई राजा खोज्न लगाएको छ । त्यहाँ आएस्, तँलाई अभिषेक दिलाऔंला, राजा होलास् भनी वरदान दिई अन्तर्धान भएछन् र तेरा स्वामी नवराजले मछेउ आई सब वृत्तान्त कह्यो । त्यो सुनी श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको प्रसाद दिएँ । 'हे पुत्र ! हरिहरका आज्ञाले लावण्य देशको राजा भएस्' भनी आशिष दिई उहाँ पठाएँ । उनै ईश्वरीको कृपाले यो ऐश्वर्य पाई सुखी भयौं । अब पनि बाचुञ्जेलसम्म सधैंभरि श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीका कृपाले यस लोकमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सुख सम्पत्ति पाई परलोकमा मोक्ष गति होला
भन्ने यस्तो उपदेश गरी अर्को अर्को उपदेश

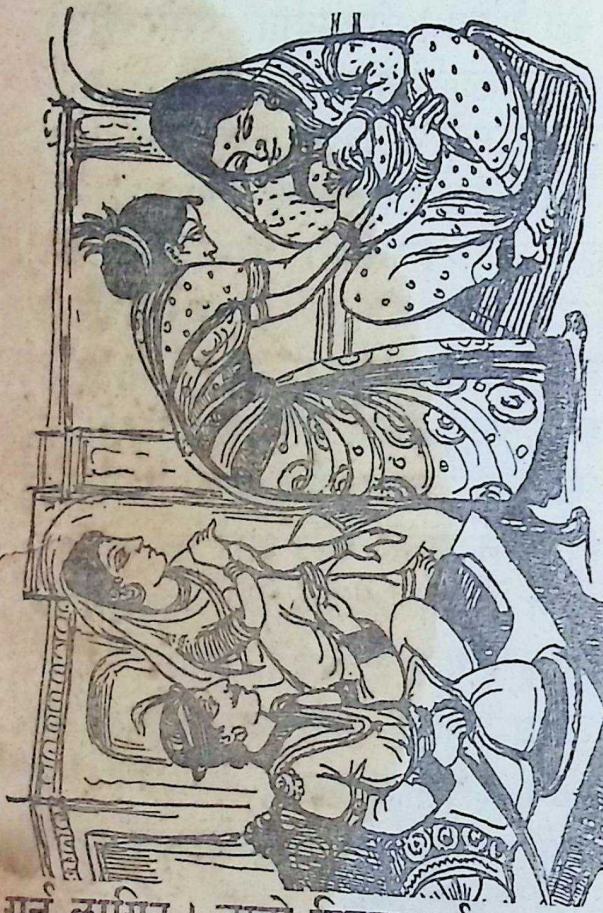

(गोमाले जेठी बुहारी चन्द्रावतीलाई ढुकुटीको साँचो दिएकी र अर्की बुहारी र राजा नवराज पनि साथमा रहेको)

गर्न लागिन् । जस्तो दिनमा सूर्य नभए, रातमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चन्द्रमा नभए उज्यालो हुँदैन, त्यस्त मनुष्यको पनि बढिया स्वभाव भएकी स्त्री नभए घर हुँदैन। मेरो वृद्ध अवस्था भयो, तिमी दुई दिदी बहिनी-हरू परस्पर मिली राज्यलक्ष्मी थामी मेरो पुत्र नवराजको सेवा गरी रहे! भनी चन्द्रावती रानी लाई अहाई सपूर्म्ण भण्डारको ताल्चा साँचो सुम्पिदिइन्।

तहाँपछि चन्द्रावती रानीले र लावण्यवती रानीले पनि हे माता! तपाईंको तपस्याले हाम्रा स्वामी राजा भए, हामी रानी भयौं, तपाईं धन्य हुनुहुन्छ भनी आफ्नी सासू गोमा महतारीका पाउमा परी सदाकाल श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको भक्तिमा श्रद्धा गरी आनन्दले रहँदा भए।

हे अगस्त्य मुनि! जो मनुष्य एकचित्त भै श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर्ला कथा सुन्ला अथवा उनको माहात्म्य लेखी घरमा राख्ला त्यसका घरमा दारिद्रय कैल्यै होवैन, आदित्यादि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नवग्रह सधैं प्रसन्न हुनन्, अकाल मृत्यु होवैन, फेरि भूत प्रेत पिशाच डाकिनी शाकिनी त्रिदोष आदि रोगको भय होवैन, चोर शत्रु अग्नि र वन-जन्तुको भय होवैन, ब्रह्महत्यादि सम्पूर्ण पाप नष्ट भै यस लोकमा सुख सम्पत्ति पाई, परलोकमा कैलासवास होला भनी कुमारले अगस्त्य मुनिलाई बताउँदा भए ।

इतिश्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमाराऽगस्त्यसम्वादे श्रीस्वस्थानी परमेश्वर्या व्रतकथायां चन्द्रावती गोमापूर्वकृत स्वस्थानी व्रतवृत्तान्तवर्णनं नाम एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu